زمانی کوردی لە ئاستی ڕستەسازیدا

پرۆفیسۆر د. وریا عمر امین

ئەکادیمیای کوردی– زانکۆی بەغداد– زانکۆی جیهان

ناوەرۆک

ــ پێشەکی

٠ ــ ڕێزمان چییە ؟

١ — بیناغەی سادەترین ڕستەی کوردی

گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ. ژمارە (١١١) ساڵی (١٩٨٦) ، ل ١٨٣ — ١٨٩.

٢ — بنج و سیما و یاساکانی گوێزانەوە

گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ. ژمارە (١٢١) ساڵی ١٩٨٩ ، ل ٧٢ — ٧٥.

٣ — لە ڕووەکانی ڕێبازی گوێزانەوە

گۆڤاری ئەکادیمی. ژمارە (٣) ساڵی (٢٠٠٣).

٤ — لێکدانی وشەکان

گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ. ژمارە (١١٨) ساڵی (١٩٨٨) ، ل ١٣٢— ١٣٧.

٥ — ئامرازەکانی بەستن

گۆڤاری ڕۆژی کوردستان — کۆمەڵەی ڕۆشنبیری کورد — بەغداد.

ژمارە (٦٧) ساڵی (١٩٨٤) ل ٢٨ — ٣١

٦ — ڕێککەوتن لە زماندا

گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ. ژمارە (٩٢) ساڵی (١٩٨٢) ، ل ١٦— ١٩.

٧ — ڕێزمانی ڕاناوی لکاو

گۆڤاری کاروان — ئەمینداریێتیی گشتی بۆ ڕۆشنبیری و لاوان — هەولێر.

ژمارە (٨) ساڵی (١٩٨٣) ، ل ٦٨ — ٧٤.

٨ — ڕستەی بکەر نادیار

گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ. ژمارە (٩٥) ساڵی (١٩٨٢) ، ل ٣٤ — ٣٥.

٩— لە پەیوەندییەکانی بکەر نادیار

گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ. ژمارە (١٢٩) ساڵی (١٩٩٢) ، ل ١٨ — ٣٢.

١٠ — تێنەپەڕ فرمانێکی بکەر نادیارە

گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ. ژمارە (١٠٧) ساڵی (١٩٨٥) ، ل ١٩٦ — ٢٠٠.

١١— مەرج و یاساکانی لە زمانی کوردیدا

گۆڤاری کۆڕی زانیاریی عیراق — دەستەی کورد — بەغداد.

ژمارە (٢٧ و ٢٨) ساڵێ (١٩٩٨) ، ل(٢٤١ — ٢٤٣).

١٢- چەند تێبینییەک لەبارەی (نەرێ) وە.

گۆڤاری کۆڕی زانیاریی عیراق — دەستەی کورد — بەغداد.

ژمارە (٣١) ساڵی (٢٠٠٣) ، ل ١٥٧ — ١٦١.

١٣ — دۆخ و ئەرکی بەشەکانی ڕستە

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی. ژمارە (٣٤) ساڵی (٢٠١٥).

١٤ — پاشبەندەکان

گۆڤاری کۆڕی زانیاریی عیراق — دەستەی کورد — بەغداد.

ژمارە (١٥) ، ساڵی (١٩٨٦) ، ل ١٨٢ — ١٩٣.

١٥ — ڕێزمانی هەیی لە زمانی کوردیدا

گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ. ژمارە (١٤١) ، ساڵی (١٩٩٨) ، ل ٧ — ٨.

١٦ — مۆرفۆسینتاکس و بکەرنادیاری مۆرفۆسینتاکسی

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی. ژمارە (٢٦) ساڵی (٢٠١٣). ل ٧ — ٢٠.

١٧ - مۆرفۆفۆنۆسینتاکس

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی. ژمارە (٢٣) ساڵی (٢٠١٢). ل ٧ — ١٦.

18 – Complex Sentence in Kurdish

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی. ژمارە (٣٥) ساڵی ٢٠١٥ ().

پێشەکی

پێڕەوی نووسینەوەی ڕێزمانیکی کوردیی سەردەمانە.

ئەگەر لە ڕوانگەی دەسکەوتەکانی زمانەوانیی سەردەم سەیرێکی ئەو کتێبە ڕێزمانییە کوردییانە و ئەوانەی لە قوتابخانەو زانکۆکاندا دەخوێنرێن، بکەین، دەردەکەوێ کە بەشێکی زۆر کەمیان پەیوەندیی بە ڕێزمانەوە هەیە. ئامانجەکانی ڕێزمان نووسینیان تێدا بەدی ناکرێ. بابەتەکان بە شێوەیێکی هەڕەمەکی خراونەتەڕوو. ئاستەکانی شیکردنەوە و یاساکان تێکەڵ بە یەکتر کراون، دەیان لایەن فەرامۆشکراون، بۆچوون و پێناسەکان لێڵ و سەرشێوێنەرن هەرگیز بە کەڵک لێکۆڵینەوەی زمانەوانیی گشتی و بەراوردی نایەن. لەژێر کاریگەریی ئیعرابی ڕێزمانی عەرەبی ئامادەکراون، کە ڕێزمانێکی پەککەوتەی تەمەن ١٤٠٠ ساڵەی زارەکییە نەک یاسادار. (١)

.

زمان ئاڵۆزترین سیستەمی سرووشتە، دیاردەیێکی خۆڕسکە. جەستەیێکی زیندووە ، لە ڕادەبەدەر ئاڵۆز و فرەلایەن و تێکچڕژاوە، پەیوەندیی ڕاستەوخۆی بە کارکردنی مێشکەوە هەیە ، بە یاساکانی فیزیکی و ماتماتیکی و بایۆلۆجی و لۆجیکی کار دەکات. هەموو زمانانی مرۆڤی هەمان دیاردەن، هەمان ئەرک بە هەمان پەیڕەو جێبەجێ دەکەن، ئەویش دەربڕین و دەرهێنانی ئەو ئەندیشە و زانیارییانەیە کە لە مێشکدا ، لە ڕێی پێنج هەستەکانەوە تۆمارکراون و پارێزراون.

زانستی زمان لە ئەنجامی پشکنینەوەی سەدان ساڵی هەزاران زمانانی سەر ڕووی زەوی، سەلماندی کە:

١- لە کوێ مرۆڤ هەبێ زمانیش هەیە ، واتا زمان و مرۆڤ (هاوبوون) ن. هیچ کۆمەڵێک نییە و نەدۆزراوەتەوە زمانی نەبێ.

٢ — هەر منداڵێک لە هەر کۆمەڵ و ڕەگەز و شارستانییەت و ناوچەیێکی جوگڕافیی ئەم جیهانەدا لە دایک ببێ، زمانی ئەو کۆمەڵە بە تەواوی وەردەگرێ کە تێیدا پەروەردە دەبێ.

ئەمە ئەوە دەسەلمێنێ کە هەر مێشکێک ئامادەیە بۆ وەرگرتنی هەر زمانێکی مرۆڤیی ئەم جیهانە. بەڵگەی ئەوەشە کە ئەو جیاوازییانەی لە نێوان زمانەکاندا هەیە هۆی بایۆلۆچی نییە.

٣ — ئەو زمانانەی بە ڕەمەکی Primitive ناو براون، نین و بوونیان نییە. هەموو زمانانی جیهان بەقەد یەک ئالۆزن و وەک یەک دەتوانن هەر ئەندیشەیێک و بیرێکی ئەم سرووشتە دەربڕن، هەر بەو کۆمەڵە وشانەی لە فەرهەنگی مێشکی قسەکەرەکەدایە. دەوڵەمەندی و هەژاریی زمان لە ڕووی فەرهەنگەوە پەیوەندیی بە باری مێژوویی و ڕۆشنبیری و کۆمەلآیەتییەوە هەیە، نەک بە پەرەسەندنەوە. هەر زمانێک دەرگای بۆ کراوەتەوە تا بێپایان وشەی بچیتێ. کەی شتێکی تازە لە کۆمەڵدا پەیابوو، (کەرەسەیی) بێ یا (ئەندیشەیی) ، ناوێکی لێ دەنرێ چ بە وەرگرتن چ بە داڕشتن. وشەکە خۆی لە ناو یاساکانی ئەو زمانەدا دەتوێتەوە و دەسوێ و سیمای زمانەکەی لێ دەنیشێ.

٤ — هیچ زمانێک لە هیچ زمانێکی تر قورستر یا ئاسانتر نییە. قورسی و ئاسانیی زمان شتێکی ڕێژەیییە. بۆ نموونە بۆ کوردێ فێربوونی زمانی فارسی لە ئینگلیزیی لا ئاسانترە لە ئەڵەمانی ، کەچی بۆ ئینگلیزێ فێربوونی ئەڵەمانیی لا لە فارسی ئاسانترە.

٥ — قسەکەری هەر زمانێک دەتوانێت تا ژمارەیێکی بێ کۆتایی ڕستە داڕێژێت و تێبگات هەر بەو کۆمەڵە وشانەی لە فەرهەنگی مێشکیدایە. ئەمە بەڵگەی ئەوەیە کە هەموو زمانەکان بە هەمان یاسا ماتماتییەکان کار دەکەن.

٦ — هەر زمانێک شێوەیێکی تری هەر زمانێکی ترە. هەر یاسا و دیاردەیێک لە هەر زمانێکدا بە دەستەوە بگریت ، لەهەر زمانێکی تردا بە شێوەیێکی تر و سیمایەکی تر خۆی دەردەخا. لە هەموو زمانانندا (ڕاناو — ناو — کار — ژمارە — ئاوەڵناو — ئاماژە — نەرێ— تێپەڕ— تێنەپەڕ — بکەر نادیار— ئامرازی پرسیار — بکەر — بەرکار— دەنگ— هێز — ئاوزە ....هتد).هەن . بەڵگەش ئەمەیە زمان بە زمان فێر دەبین.

٨ — ئەو پەیوەندییە (تەپۆلکەیی) یەی Hierarchical لە نێوان سادەترین کەرەسەکانی زمان ، کە ئەو (تاکە دەنگانەن) بە ئەندامانی ئاخاوتن درووست دەکرێن و ئالۆزترین دانەی زمان کە (ڕستە) یە ، لە هەموو زمانی جیهان دەقاودەقن، وەک لەم هێلکارییەدا ڕوونکراوەتەوە: .

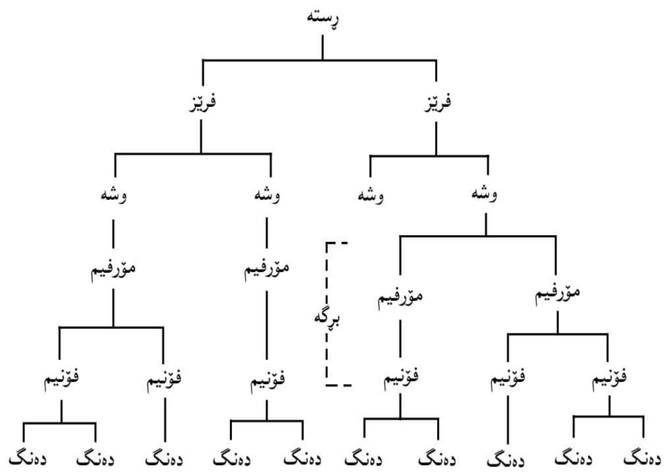

ئەمە دەستووری ڕێزمانی هەموو زمانە مرۆڤییەکانە، لێیەوە خشتە وپلانی تاکە زمانەکان وەردەگیرێ.

واتا: لە هەموو زمانێکدا :

١ – ژمارەییێکی دەستنیشانکراو (شێوە) دەنگ هەیە. بە دەستەییێک یاسای فۆنۆلۆجی، کە لە هەموو زماناندا هەمان شتن، لە ڕێی جووتۆکە Minimal Pair و سێتۆکەکانەوە Minimal Set فۆنیمەکانی زمانەکە دەسنیشان دەکرێن.

٢ – لە ناو قاڵبی (برگەی فۆنەتیکی) دا، فۆنیمەکان، بە یاسا فۆنۆلۆجییەکان لێک دەدرێن (برگەی فۆنۆلۆجی) پێک دەهێنن.

٣ – بە فۆنیمێک یا زیاتر مۆرفیم پێکدێت.

٤ – بە مۆرفیمێک یا زیاتر وشە پێکدێت.

٥ – بە وشەییێک یا زیاتر (گرێ) Phrase پێکدێت.

٦ – بە دوو گرێ یا زیاتر (ڕستە) پێک دێت و بە دوو ڕستە یا زیاتر ڕستەی ئاڵۆز پێکدێت.

٧ – هەموو زمانەکان کەرەسەی ناکەرتیی وەک هێز Stress و ئاوازە Intonation و تۆن Ton هەن. بە هەمان پێڕەو ئەرکی ڕێزمانی لە ئاستی مۆرفۆلۆجی و سینتاکسیدا دەگێڕن.

.

هەموو ئەمانە بەڵگەن دەیسەلمێنن کە یاساکانی ڕێزمانیی هەموو زمانەکان دەقاودەق هەمان شتن. جیاوازییان تەنها لە پاشوپێش کەوتنی پێکهاتەکانە لە ئاستە جیاوازەکاندا، کە شێوەی

جیاوازیان پێ دەدات. هەر زمانەش بە پێی یاسا تایپۆلۆجییەکانی Typology تایبەتیی خۆی.

خشتەی ڕستەی سادەی (بنج) لە زمانی کوردیدا بەم جۆرە وەردەگیرێ:

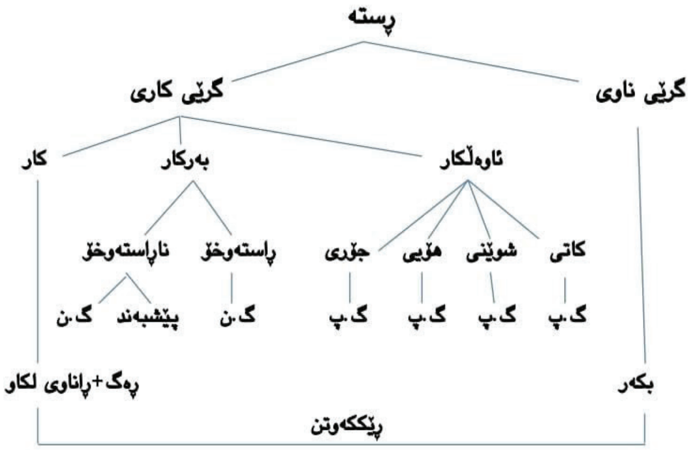

واتا:

سادەترین ڕستە لە (گرێیەکی ناوی و گرێیەکی کاری) پێکدێت.

← ڕستە گ.ن + گ.ک

سادەترین گرێی ناوی لە ناوێک پێکدێت.

← گ.ن ناو

گرێی کاری لە (کار) و (بەرکار) و (ئاوەڵکار) پێکدێت.

← گرێی کاری بەرکار + ئاوەڵکار+ کار

کار لە (ڕەگی کار) و ڕ(اناوی لکاو) پێکدێت

← کار ڕەگ+ ڕاناوی لکاو

بەرکار (ڕاستەوخۆ) و (ناڕاستەوخۆ) یە

بەرکاری ڕاستەوخۆ لەگرێیەکی ناوی (گ.ن) پێکدێت.

بەرکاری ناڕاستەوخۆ لە گرێیەکی پێشبەندی (گ.پ) پێکدێت.

گرێی پێشبەندی لە پێشبەند وگرێیەکی ناوی پێکدێت.

← گ.پ پ+ گ.ن

ئاوەڵکار چوارجۆرە (کاتی - شوێنی - هۆیی - جۆری)
هەریەکە لە (گرێیەکی ناوی) یا (گرێیەکی پێشبەندی) پێکدێت.
ئاوەڵکار (گ.ن) / (گ.پ)

ئەمانە یاساکانی دارشتنی ڕستەی سادەی (بنج)ن Deep Structure . لێیانەوە بە یاساکانی گوێزانەوە، Transformational Rules ڕستە (سیما) کان Surface Structure وەردەگیرێن ، وەک ڕستەی بکەرنادیار و مەرجی و نەرێ و هەیی و پرسیار و مۆرفۆسینتاکس و .. هتد. لەم سیستەمەدا ئەرکی هەموو بەش و دانەیێکی ڕستە بە ڕوونی و بێ لێڵی دەستنیشان دەکرێن. ئەمەیە ئەرکی ڕاستەقینەی ڕێزمان و ئەمەیە پێناسەی ڕێزمان بە پێی ڕێبازە سەردەماکان.

ئاواتەخوازم ڕێزمانەوان و زمانەوانانمان بە ڕێزمانەکەمان بێنەوە و کارەکانیان بە چاو و گیانێکی سەردەمانە ئەنجام بدەن. ڕێزمانی کوردی بخەنە سەر ڕێی ڕاست لە پێناو گەشەدان بە زمانەکەمان.

.

پەراوێز

یەکەم کار لە بارەی سینتاکسی زمانی کوردی بە پێی ڕێبازی بنیاتی structuralism نووسرابێ ئەو کتێبەمە کە لە ساڵی ١٩٧٦ بە زمانی ئینگلیزی بە ناونیشانی Some Fundamental Rules of Kurdish Syntax Structure لە لەندەن بلاوکرایەوە. دەزگای تەفسیر لە ساڵی ٢٠١٦ دا دووبارە بلاویکردەوە. تیایدا سەرتاپەی یاساکانی دارشتنی ڕستەی کوردی Phrase Structure Rules خراونەتەڕوو.
کاری دووەمم نامەکەمە بە ناونیشانی Aspects of the Verbal Construction in Kurdish لە ساڵی ١٩٧٩دا پێشکەش بە زانکۆی لەندەن کرا . ئەمەیان نووسینەوەی سەرتاپای ڕێزمانی

کوردییه به پێی ڕێبازی گوێزانەوەی چۆمسکی. ئەکادیمیای کوردی دووباره له ساڵی ٢٠١١دا له ژێر ژماره ١١٤ بڵاوی کردەوە.

لەو ساکەوە تا ئیستا به دەیان باس و لێکۆڵینەوەم به زمانی کوردی بڵاوکراونەتەوە، تیایاندا کەم بابەتی سینتاکسیی کوردی هەیە باسم نەکردبێ و یاساکایانم دەستنیشان نەکردبێ.

شایانی باسه له ڕێیانەوە سەدان چەمک و زاراوەی زمانەوانیی نوێم به بواری زمانەوانیی کوردی ناساند.

ئەمانه بەشێکی کاره سینتاکسییەکانمن، هەموو بەرنامەو ڕێنومایین بۆ نووسینەوەی ڕێزمانێکی زانستی کوردی بگونجێ لەگەڵ پێویستییەکانی سەردەم.

١ — بیناغەی سادەترین ڕستەی کوردی

گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ. ژماره (١١١) ساڵی (١٩٨٦) ، ل ١٨٣ — ١٨٩.

٢ — بنج و سیما و یاساکانی گوێزانەوە

گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ. ژماره (١٢١) ساڵی ١٩٨٩ ، ل ٧٢ — ٧٥.

٣ — له ڕووەکانی ڕێبازی گوێزانەوە

گۆڤاری ئەکادیمی. ژماره (٣) ساڵی (٢٠٠٣).

٤ — لێکدانی وشەکان

گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ. ژماره (١١٨) ساڵی (١٩٨٨) ، ل ١٣٢– ١٣٧.

٥ — ئامرازەکانی بەستن

گۆڤاری ڕۆژی کوردستان — کۆمەڵەی ڕۆشنبیری کورد — بەغداد.

ژماره (٦٧) ساڵی (١٩٨٤) ل ٢٨ — ٣١

٦ — ڕێککەوتن له زماندا

گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ. ژماره (٩٢) ساڵی (١٩٨٢) ، ل ١٦– ١٩.

٧ — ڕێزمانی ڕاناوی لکاو

گۆڤاری کاروان — ئەمینداریێتیی گشتی بۆ ڕۆشنبیری و لاوان — هەولێر.

ژماره (٨) ساڵی (١٩٨٣) ، ل ٦٨ — ٧٤.

٨ — ڕستەی بکەر نادیار

گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ. ژماره (٩٥) ساڵی (١٩٨٢) ، ل ٣٤ — ٣٥.

٩– له پەیوەندییەکانی بکەر نادیار

گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ. ژماره (١٢٩) ساڵی (١٩٩٢) ، ل ١٨ — ٣٢.

١٠ – تێنەپەڕ فرمانێکی بکەر نادیارە

گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ. ژمارە (١٠٧) ساڵی (١٩٨٥) ، ل ١٩٦ – ٢٠٠ .

١١- مەرج و یاساکانی لە زمانی کوردیدا

گۆڤاری کۆڕی زانیاریی عیراق – دەستەی کورد – بەغداد .

ژمارە (٢٧ و ٢٨) ساڵێ (١٩٩٨) ، ل(٢٤١ – ٢٤٣).

١٢- چەند تێبینییەک لەبارەی (نەرێ) وە .

گۆڤاری کۆڕی زانیاریی عیراق – دەستەی کورد – بەغداد .

ژمارە (٣١) ساڵی (٢٠٠٣) ، ل ١٥٧ – ١٦١.

١٣ – دۆخ و ئەرکی بەشەکانی ڕستە

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی. ژمارە (٣٤) ساڵی (٢٠١٥).

١٤ – پاشبەندەکان

گۆڤاری کۆڕی زانیاریی عیراق – دەستەی کورد – بەغداد .

ژمارە (١٥) ، ساڵی (١٩٨٦) ، ل ١٨٢ – ١٩٣.

١٥ – ڕێزمانی هەیی لە زمانی کوردیدا

گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ. ژمارە (١٤١) ، ساڵی (١٩٩٨) ، ل ٧ – ٨.

١٦ – مۆرفۆسینتاکس و بکەرنادیاری مۆرفۆسینتاکسی

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی. ژمارە (٢٦) ساڵی (٢٠١٣). ل ٧ – ٢٠.

١٧ - مۆرفۆفۆنۆسینتاکس

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی. ژمارە (٢٣) ساڵی (٢٠١٢). ل ٧ – ١٦.

18 – Complex Sentence in Kurdish

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی. ژمارە (٣٥) ساڵی)٢٠١٥(.

١٨- ڕێزمانی کاری زمانی کوردی – بڵاوکردنەوەی ئەکادیمیای کوردی ، ژمارە ٦٢٥ ساڵی ٢٠١٦

و دەیان لێکۆڵینەوە و باسی تر.

د. وریا عمر امین

٣ – ٣ – ٢٠٢٣

بناغەی سادەترین ڕستەی کوردی

ڕستە گەورەترین دانەی (ڕێزمانی)ی زمانە. ئامانجی هەرە سەرەکیی ڕێزمان پێناسینی ڕستەیە ڕستەش پێ ناناسرێت بێ پێناسین و دەستنیشانکردنی سروشت و چۆنیەتی هەموو ئەو کەرەسانەی دروستی دەکەن و جۆری پەیوەندیی نێوانیان لەناو چوارچێوەی ڕستەدا.

سادەترین کەرەسەکانی زمان ئەو تاکە دەنگانەن کە بەهۆی ئەندامانی ئاخاوتنەوە دروست دەکرێن. گەورەترین و ئاڵۆزترین دانەی (ڕێزمانی)ش ڕستەیە. پەیوەندیی نێوان دەنگ و ڕستە لەسەر پەیڕەوێکی هەرەمیی ئەم جۆرە دامەزراوە.

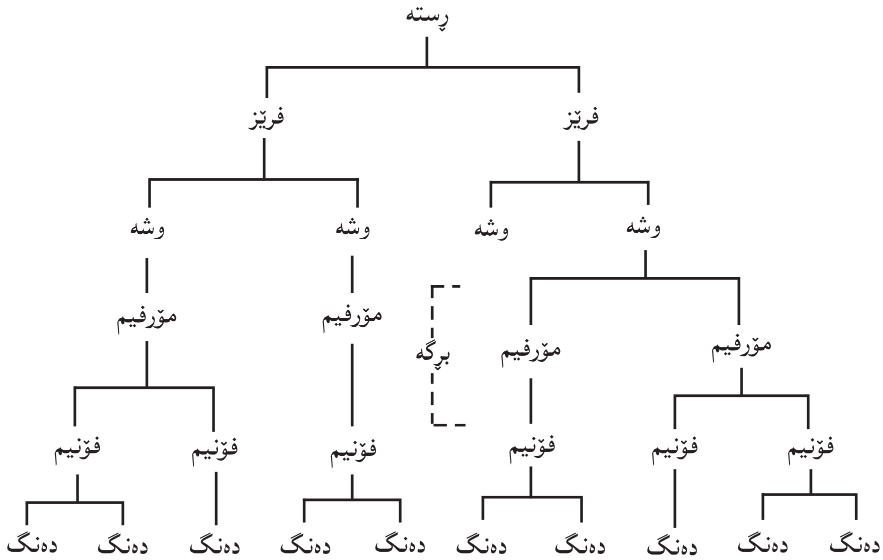

واتا: بەهۆی ئەو نرخانەی تاکە دەنگەکانی زمان لەناو چوارچێوەی زمانێکی تایبەتیدا پیشانی دەدەن فۆنیمەکانی زمانەکە دەسنیشان دەکرێن.

لەناو قاڵبی بڕگەکاندا بەفۆنیمێ یا زیاتر مۆرفیم پێک دێت.

بەمۆرفیمێ یا زیاتر وشە پێک دێت.

بەوشەیێ یا زیاتر فرێز پێک دێت.

چەند فرێزێکیش ڕستە پێک دەهێنن.[١]

دەستنیشانکردنی سروشت و چۆنیەتی پێکهاتنی ئەم کەرەسانە (دەنگ، فۆنیم، برگە، مۆرفیم، وشە، فرێز) و چۆنیەتی لەیەکدانیان لەناو چوارچێوەی ڕستەدا ڕێزمانی زمانەکەیە.

ئەم باسە سینتاکسییە. دانەی سەرەکیی (سینتاکس) وشەیە... بۆیە توخون دەنگ و فۆنیم و برگە و مۆرفیم ناکەوین.[2] ڕستە لەهەر زمانێکدا لە چەند بەشێکی بنجی (ڕیشە) پێک دێت... هەر دانەیێکی ڕێزمانی بتوانێ دەوری بەشێکی بنجیی ڕستە بگێڕێ (فریز)ێک پێک دەهێنێ. سادەترین ڕستە لە دوو فریز پێک دێت:

١- فرێزی ناوی Noun phrase (ف. ن. بۆ کورتکردنەوە).

٢- فرێزی زمانی Verb phrase (ف. ف.).

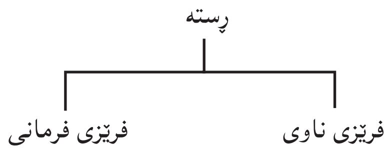

ڕیزبوونیان لە ڕستەی زمانی کوردیدا بەم جۆرەیە:

سادەترین فرێزی ناوی لە ناوێک (یا ڕاناوێک) پێک دێت.

سادەترین فرێزی فرمانی لە زمانی کوردیدا لە ڕەگی فرمان و ڕاناوێکی لکاو پێک دێت، ئەرکی ڕاناوی لکاو دەربڕینی ڕێکەوتنە لە نێوان بکەر و فرماندا.[3]

ئەم وێنەیە بناغەی سادەترین ڕستەی زمانی کوردی ڕوون دەکاتەوە.

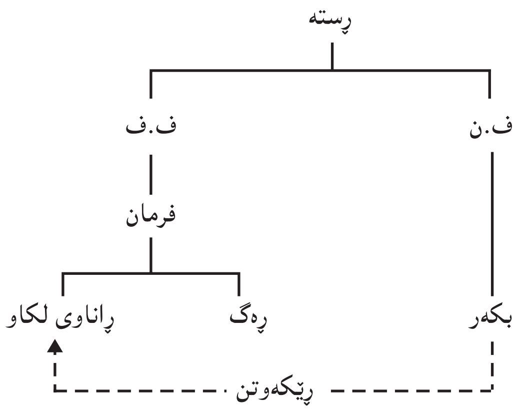

بەدەستنیشانکردنی یاساکانی دارشتنی (فریزی ناوی) و (فریزی فرمانی) ڕێزمانی سادەترین ڕستەی کوردی دەستنیشان دەکرێ.

١- فریزی ناوی

فریزی ناوی لە ناوێ یا زیاتر پێک دێت. (کە دەڵێین زیاتر واتا ژمارەییێکی بێ کۆتایی).

ف.ن ⟵ ناو + ناو -- ⟵ ∞ یاسا ژمارە (١)

ئەم ناوانە بە(و) یا (ی) لەیەک دەدرێن. جیاوازیی نێوان ئەم دوو جۆرە لەیەکدانە لەوەدایە، ئەو ناوانەی بە(و) لەیەک دەدرێن هەموو بەشداری لە ڕووداوی فرمانەکە دەکەن بەپێی ئەو ئەرکەی لەناو چوارچێوەی ڕستەکەدا پێیان سپێرراوە. وەک لەم نموونانەدا دەردەکەوێ:

أ- ئازاد و ڕزگار و ئاواز و ئاهەنگ... هاتن.

ب- من ئازاد و ڕزگار و ئاواز و ئاهەنگ... دەبینم.

ج- من نامە بۆ ئازاد و ڕزگار و ئاواز و ئاهەنگ دەنێرم.

ئەم چوار ناوە (ئازاد - ڕزگار - ئاواز - ئاهەنگ) بەئامرازی (و) لەیەک دراون. لە (أ)دا دەوری بکەری ڕستەکە دەبینن، هەر چواریان لە (هاتن)دا بەشدارن.

لە (ب)دا دەوری بەکاری ڕاستەوخۆی ڕستەکە دەبینن. هەر چواریان بەشدارن لەوەی کە دەبینرێن.

لە (ج)دا دەوری بەکاری ناڕاستەوخۆ دەبینن، هەر چواریان بەشدارن لەوەی نامەیان بۆ دەنێررێ.

لەلایەکی ترەوە ئەو ناوانەی بە(ی) لە یەک دەدرێن پەیوەندییان لەگەڵ یەکتردا لەسەر بناغەی (هەیی) Possessive دایە. تەنیا ناوی یەکەم ڕووداوی فرمانەکە بەپێی ئەو ئەرکەی لەناو چوارچێوەی ڕستەکەدا پێی سپێرراوە بەجێ دەهێنی. ئەم ناوەش سەر بەناوی دووەم دەبێ و ناوی دووەم سەر بەهی سێیەم دەبێ و سێیەم سەر بەچوارەم و بەم جۆرە. وەک لەم نموونانەدا دەردەکەوێ.

د- برای دەزگیرانی کچی پوورم دەناسم.

هـ- من برای دەزگیرانی کچی پوورم دەناسم.

و- من نامە بۆ برای دەزگیرانی کچی پوورم دەنێرم.

لەم ڕستانەدا (برا - دەزگیران - کچ - پوور) هەموو ناون بەئامرازی بەستن (ی) لەیەک دراون لە (د)دا دەوری بکەری و لە (هـ) دەوری بەرکاری ڕاستەوخۆ و لە (و)دا دەوری بەرکاری ناڕاستەوخۆ دەبینن.

لە هەر سێ حاڵەتدا تەنیا (برا)یە ڕووداوی فرمانەکە بەپێی ئەو ئەرکەی لەناو چوارچێوەی ڕستەکاندا پێی سپێراوە، بەجێ دەهێنێ تەنیا (برا)یە لە (د)دا هاتووە و لە (هـ)دا ناسراوە و لە (و)دا نامەی بۆ دەنێررێ. ئەم (برا)یە هی (دەزگیران)ە و دەزگیران هی (کچ)ە و کچ هی (پوورم)ە.

لە ڕووی نەزەرییەوە هیچ هێزێ نییە بڵێ ژمارەی ئەو ناوانەی لە بکەر و بەرکاردا دەردەکەون نابێ لەوەندە ڕەت بێ. ژمارەی ناوەکان هەرچەندێ بێ دەشێ ناوێکی تری بخرێتە سەر.

لە ڕووی عەمەلیشەوە... ژیانی ڕۆژانە هەرگیز پێویستی بەم جۆرە ڕستانە نییە ژمارەی ناوەکانی یەکجار زۆربێ.

ناو دەشێ ئەم ئامرازانەی لەگەڵدا دەرکەوێ:

(ان)ی کۆ:

(ەکە)ی پێناسین:

(ێک)ی نەناسین (یا تاکێتی singularity).

(ان) و (ێک) هەرگیز پێکەوە دەرناکەون.

گەر (ان) و (ەکە) پێکەوە دەرکەوتن ڕیزبوونیان بەم جۆرە دەبێ:

ەکە — ان ⟵ ەکان

کوڕ — ەکە — ان ⟵ کوڕەکان

یاسای لێکدانی ناوەکان بۆ پێکهێنانی فرێز لەم وێنەیەدا ڕوون کراوەتەوە.

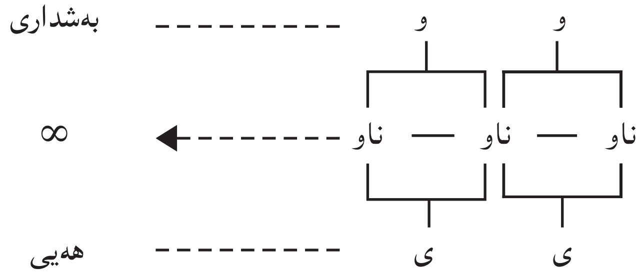

یاسای ژ (٢)

هەر ناوەی دەشێ ئاوەڵناوێ یا زیاتری لەگەڵدا دەرکەوێ. (دیسان ژمارەی ئاوەڵناوەکان بێ سنوورە). گەر هات ناوەکە ئامرازی پێناسینی (ەکە)ی لەگەڵدا بوو. ئەوە ناوەکە بەئاوەڵناوی یەکەمەوە و ئاوەڵناوەکان بەیەکەوە بەهۆی ئامرازی بەستن (ـە) لێک دەدرێن و (ەکە) دەچێتە سەر دوا ئاوەڵناوەوە.

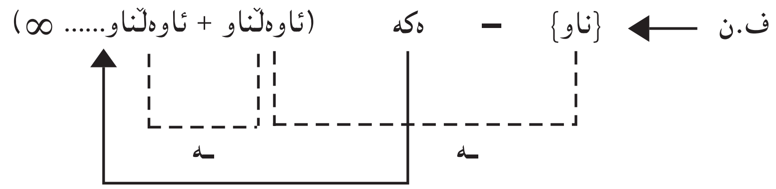

یاسا ژمارە (٣)

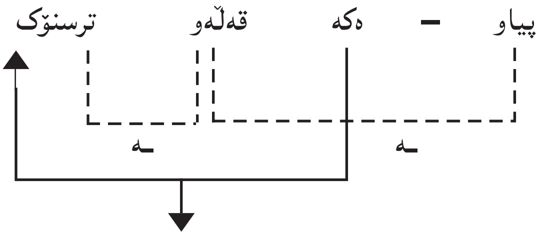

پیاوە قەڵەوە ترسنۆکەکە.

هەر ئاوەڵناوەش دەشێ (ڕادە)یێکی intensifire لەگەڵدا دەرکەوێ... (مەبەست لە ڕادە ئەم جۆرە و شانەن: زۆر - کەمێ - هەندێ - یەکجار... هتد) ڕادە پێش ئاوەڵناو دەکەوێ.

جوان – زۆر جوان

بەرز – یەکجار بەرز

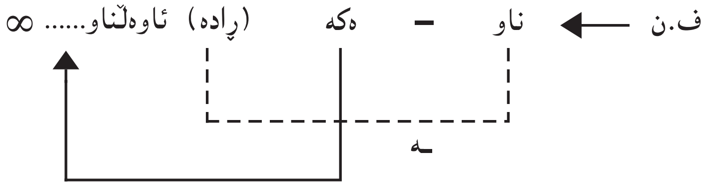

یاسا ژمارە (٤)

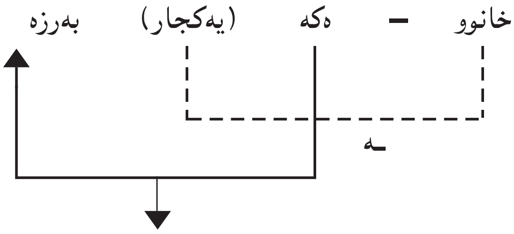

خانووەکە یەکجار بەرزە.

گەر ناو (ەکە)ی لەگەڵدا نەبوو ناو و ئاوەڵناوەکان بەهۆی ئامرازی بەستن (ی) لێک دەدرێن، (ێک)ی لەگەڵدا بێ یا نا.

کوڕی زیرەکی ئازا – کوڕێکی زیرەکی ئازا

پیاوی ژیری دڵسۆز – پیاوێکی ژیری دڵسۆز

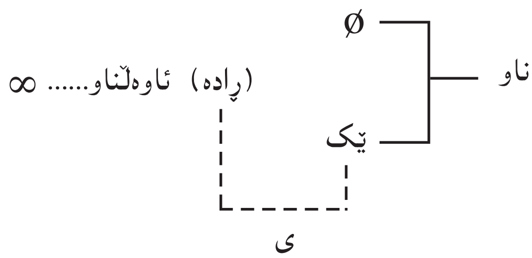

یاسا ژمارە (٥)

Ø نیشانەیە بۆ (هیچ) واتا دەرکەوتنی ناو بەبێ (ەکە) و (ێک). یاسا ژ (٤) و (٥) لە یەک یاسا کۆ دەکرێنەوە.

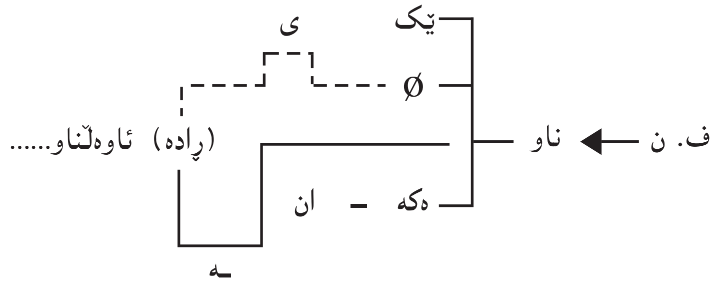

یاسا ژمارە (٦)

هەر ناوەی دەشێ ناوێکی ژمارەی لەگەڵدا دەرکەوێ

ناوی ژمارە هەمیشە پێش ناو دەکەوێ.

پێنج پیاو...

دوو سەد و بیست قوتابی.

بەشێوەیێکی گشتی (ناوی ژمارە) و ئامرازی کۆ پێکەوە لەگەڵ هەمان ناودا دەرناکەون (×) نیشانەی لەگەڵ یەک دەرنەکەوتنە.

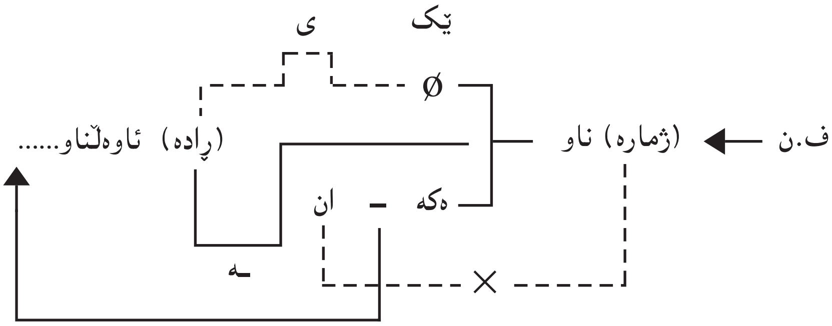

یاسا ژمارە (٧)

دە منالّی یەکجار ساوا (بێ ئامراز)

دە پیاوێکی زۆر ئازا لەگەڵ (ێک)

حەوت کتێبە زۆر کۆنەکە. لەگەڵ (ەکە).

هەر ناوەی دەشێ... ناوێکی ئیشارەی لەگەڵدا دەرکەوێ. ناوەکانی ئیشارە ئەمانەن:

	نزیک	دوور
تاک	ئەمە	ئەوە
کۆ	ئەمانە	ئەوانە

که لەگەڵ ناوا دەردەکەون دەبن بەدوو لەتەوە بەم جۆرە:

ئەم ـــ ـە ئەم ـــ انە

ئەو ـــ ـە ئەو ـــ انە

(ناو) و هەمـوو ئەوانەی لەگەڵیدا دەردەکەون دەکەونە نێوان ئەم دوو بەشانەوە. (ناوی ئیشارە) و (ەکە) و (ێک) هەرگیز لەگەڵ یەکتر دەرناکەون.

فـرێز لە کـوردیدا یـەک جـار ئامـرازی کـۆی دەچێـتـە سـەر. لەگـەڵ ناوی ئیـشـارەدا ناو و ئاوەڵنـاوەکـان بەهـۆی ئامـرازی بەسـتن (ـە) لێـک دەدرێن (وەک لەگـەڵ (ەکـە)دا... چونـکە ناوی ئیشارەش چەمکی پێناسین دەگەیەنێ).

یاسا ژمارە (٧) بەم جۆرە فراوان دەکرێ

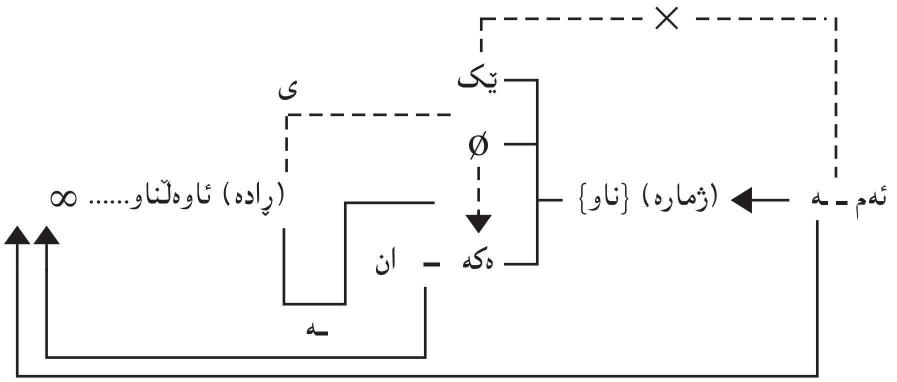

یاسا ژمارە (٨)

ناو خـراوەتـە ناو دوو کـەوانەی {}. واتا ناو (نـاووکی) head فـرێزی ناویـیــە و دەبێ obligatory لە ڕسـتــەی بناغــەدا دەرکـەوێ. ناوی ئیــشــارە و ژمــارە و ئاوەڵنـاو و ڕادە خراونەتە ناو دوو کەوانەی ( ) واتا دەشێ دەرکەون optional. دەرکەوتن و دەرنەکەوتنیان کار لە ڕێزمانییەتی ڕستەکە ناکات.

٢- فرێزی فرمانی

ناوکی فرێزی فرمانی لە زمانی کوردیدا لە ڕەگی فرمان و ڕاناوێکی لکاو پێک دێت.

ڕێزمانی کوردی دووڕەگی جیاوازی بۆ فرمان دەستنیشان کردووە. ئەوانەن کە پێیان دەوترێ (ڕەگی ڕابردوو) و (ڕەگی داهاتوو)... هەموو کاتە ڕێزمانییەکان بەم دووڕەگە دادەڕێژرێن.

چاووگ کراوە بەسەرچاوە لێیەوە ڕەگ وەردەگیرێ. ڕەگی ڕابردوو بەلابردنی (ن)ی چاووگ دەست دەکەوێ. بۆ وەرگرتنی ڕەگی داهاتوو چەند یاسایێک دەستنیشان کراوە پەیوەندیی مۆرفۆلۆجیی نێوان ڕەگی ڕابردوو و داهاتوو ڕوون دەکاتەوە[٤] نیشانەی (دە) دەبێ لەگەڵ ڕەگی داهاتوودا دەرکەوێ.

لە زمانی کوردیدا بکەر و فرمان لە کەس و ژمارەدا ڕێک دەکەون. واتا ڕەگی فرمان ڕاناوێکی لکاوی سەر بەهەمان کەس و ژمارەی بکەر وەردەگرێ.

ڕاناوە جودا و لکاوەکان بەپێی کەس و ژمارەیان لەم وێنەیەدا ڕوون کراوەتەوە.

ژمارە	کەس	جودا	لکاو ١	لکاو ٢	لکاو ٣
تاک	١	من	م	م	م
	٢	تۆ	ت	یت	یت
	٣	ئەو	ی	-	ات/ێت
کۆ	١	ئێمە	مان	ین	ین
	٢	ئێوە	تان	ن	ن
	٣	ئەوان	یان	ن	ن

جۆر و کاتی فرمانەکە دەور دەگێڕن لە هەڵبژاردنی ڕاناوی لکاو (مەبەست لە جۆر، تێپەڕ و تێنەپەڕە - لە کاتیش - ڕابردوو و داهاتووە).

دەرکەوتنی ڕاناوە لکاوەکان لەگەڵ ڕەگی فرماندا بۆ دەربڕینی ڕێککەوتن بەم جۆرەیە:

	تێپەڕ	تێنەپەڕ
ڕابردوو	١	٢
داهاتوو	٣	٣

یاساکانی داڕشتنی بناغەی سادەترین ڕستەی کوردی دەشێ لێک بدرێن و لەم وێنەیەدا ڕوون بکرێنەوە.

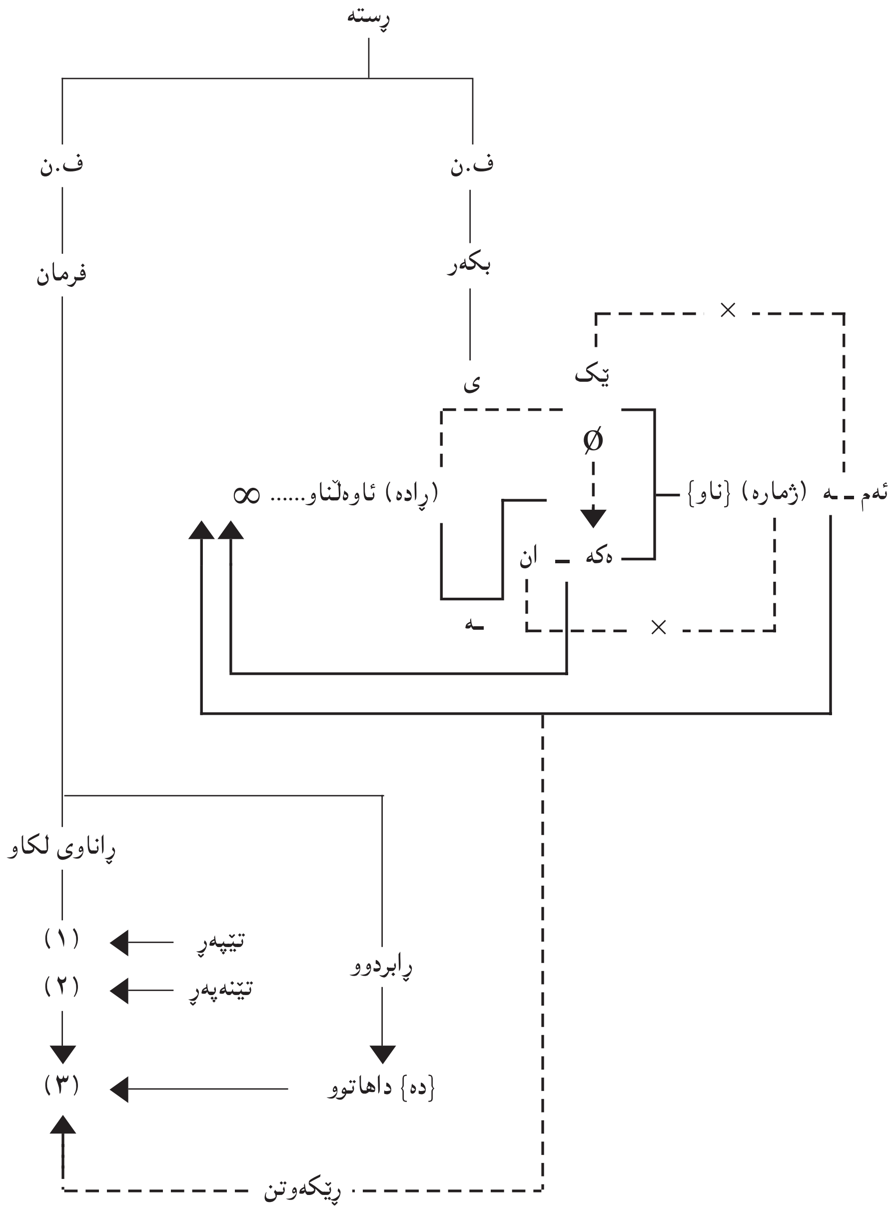

پەراوێزەکان:

١- (چەند ڕستەیەکیش ڕستەی لێکدراو پێک دەهێنی). ئەم باسە تەنیا دەربارەی سادەترین شێوەی ڕستەی سادەیە.

٢- بۆ ئەمانە سەیری ئەم وتارانە بکەن.

أ- وریا عومەر ئەمین (١٩٨٢) وشە، گۆڤاری نووسەری کورد. ژ (٩) خولی دووەم.

ب- وریا عومەر ئەمین (١٩٨٤) مۆرفیم - ڕۆژنامەی عیراق ژ ٢٤٩٣.

ج- وریا عومەر ئەمین (١٩٨٤) فۆنۆلۆجی، کاروان ژ (٢٠).

٣- بۆ زیاتر زانیاری دەربارەی ئەم دیاردەیەی زمان سەیری ئەم وتارە بکە:

وریا عومەر ئەمین (١٩٨٢) ڕێکەوتن لە زماندا. گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ ژ (٩١).

٤- بۆ زیاتر زانیاری سەیری ئەم وتارە بکەن وریا عومەر ئەمین ١٩٨٤ کات و ڕەگی فرمان - گۆڤاری ڕۆژی کوردستان ژ ٦٥.

سەرچاوەکان:

١- وریا عومەر ئەمین (١٩٨٣) زمان و ماتماتیک، گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ ژ ٩٧، ل٣٤-٣٧.

٢- وریا عومەر ئەمین (١٩٨٤) ئامرازەکانی بەستن، گۆڤاری ڕۆژی کوردستان ژ ٦٧، ل٢٨-٣١.

٣- وریا عومەر ئەمین (١٩٨٥) ڕێزمان چییە، گۆڤاری ڕۆژی کوردستان ژ ٦٩، ل٢٥.

٤- ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی (١٩٧٦) کۆڕی زانیاریی کورد.

5- Radford A, (1981) Transformationl syntax. Cambricdge.

6- Huddleston. R, (1976) An introduction to English transformational syntax Longman.

*** ئەم وتارە لە گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ، ژمارە (١١١) ساڵی ١٩٨٦، لاپەڕە ١٨٣-١٨٩ بڵاوکراوەتەوە.**

بنج و سیما و یاساکانی گوێزانەوە

زماناس و فەیلەسووفان دەمێکە هەوڵ دەدەن یاسا و کەرەسەی گشتیی هاوبەش لە نێوان زمانەکانی جیهاندا بدۆزنەوە. زۆربەی زۆری زماناسانی ئەم سەردەمە لایەنگیریی ڕێبازی گشتێتی universality لە زماندا دەکەن.

لە سەرەتای سەدەی حەڤدەمدا. فەیلەسووفی ئەڵەمانی (ئەلیستید)، بۆ یەکەم جار لە مێژووی زانستی زماندا زاراوەی (ڕێزمانی گشتی) بەرامبەر بە(ڕێزمانی تایبەتی) بەکارهێنا و ڕوونی کردەوە کە ئەرکی ڕێزمانی گشتی دەستنیشانکردنی ئەو یاسا و کەرەسانەیە کە هەموو زمانانی جیهان تێیاندا هاوبەشن.

ئەگەر بەپێی مەنتیق سەیر بکەین دەبێ زمانانی جیهان هەموو، لە گەلێ یاسا و کەرەسە هاوبەش بن چونکە هەموو هەمان دیاردەن و هەمان ئەرک بەهەمان پەیڕەو جێبەجێ دەکەن، ئەویش دەرهێنانی ئەو زانیارییانەیە، کە لە مێشکدا پارێزراون، بەهۆی ئەو دەنگانەی کە بەئەندامانی ئاخاوتن دروست دەکرێن.

لە ئەنجامی پشکنینەوە و شیکردنەوە و بەراوردکردنی هەزاران زمانی ئەمبەر و ئەوبەری جیهان دەرکەوت کە:

١- لە کوێ مرۆڤ هەبێ... زمانیش هەیە. هیچ کۆمەڵێ نییە و نەدۆزراوەتەوە زمانی نەبێ. هەچ منداڵێک لە هەچ کۆمەڵ و ڕەگەز و شارستانییەت و ناوچەیەکی جوغرافی ئەم جیهانە لەدایک بێ، زمانی ئەو کۆمەڵە بەتەواوی وەردەگرێ کە تێیدا پەروەردە دەبێ. ئەمە ئەوە دەگەیێنێ کە هەر مێشکێک ئامادەیە بۆ وەرگرتنی هەر زمانێکی سروشتی ئەم جیهانە و ئەوەش دەسەلمێنێ کە ئەو جیاوازییانەی لە نێوان زمانەکاندا هەیە هۆی بایۆلۆجی نییە.

٢- ئەو زمانانەی بەرەمەکی primitve ناو دەبرێن بوونیان نییە. هەموو زمانانی جیهان بەقەد یەک ئاڵۆزن و وەک یەک دەتوانن هەچ ئەندێشەیێک و بیرێکی ئەم سروشتە دەربڕن.

هەموو زمانێک دەرگای بۆ کراوەتەوە تا بێ دوایی وشەی بچێتە ناو. کەی شتێکی تازە لە کۆمەڵدا پەیابوو (مادی) بێ یا (مەعنەوی)، ئەوە ناوێکی لێ دەنرێ چ بەوەرگرتن چ

بەدارشتن. وشەکە خۆی لەناو یاساکانی ئەو زمانەدا دەتوێتەوە و دەسوێ و سیمای زمانەکەی لێ دەنیشێ.

دەوڵەمەندی و هەژاریی زمان لە رووی فەرهەنگەوە پەیوەندیی بەباری مێژوویی و رۆشنبیری و کۆمەڵایەتییەوە هەیە نەک بەپەرەسەندنەوە.

٣- هیچ زمانێک لە هیچ زمانێکی تر قورستر یا ئاسانتر نییە. قورسی و ئاسانی شتێکی نسبییە. بۆ کوردێک (بۆ نموونە) فێربوونی زمانی بلووجی لە فێربوونی زمانی چینی ئاسانترە، کەچی بۆ کابرایەکی چینی فێربوونی زمانی بۆرمی لە فێربوونی زمانی بلووجی ئاسانترە.

٤- قسەکەری هەر زمانێک دەتوانێت تا ژمارەیێکی بێ دوایی رستە دارێژێت و تێ بگات هەر بەو کۆمەڵە وشانەی کە لە فەرهەنگی مێشکیدا هەیە.

٥- دانەی رێزمانیی وەک:

(ناو - ئاوەڵناو - فرمان - ئاوەڵکار - نەفی - پرسیار... هتد) لە هەموو زمانێکدا هەیە.

٦- ئەو پەیوەندییە هەرەمییەی لە نێوان سادەترین کەرەسەکانی زمان (کە تاکە دەنگەکانییەتی) و ئاڵۆزترین دانەی زمان کە رستەیە لە هەموو زمانانی جیهان وەک یەک وایە. ئەمە گرنگترین بەڵگەیە دەیسەلمێنێ کە یاساکانی رێزمانیی هەموو زمانەکانی جیهان لێک دەکەن و هەمان شتن.

لە هەموو زمانێکدا ژمارەیێکی دەستنیشانکراو (شێوە) دەنگ هەیە. بەپێی ئەو نرخانەی ئەم تاکە دەنگانە لەناو چوارچێوەی زمانێکی تایبەتیدا پێشانی دەدەن، فۆنیمەکانی ئەو زمانە پێک دەهێنن.

لەناو قالبی برگەی فۆنەتیکی فۆنیمەکان یەک دەگرن برگەی فۆنۆلۆجی پێک دەهێنن.

لە هەموو زمانێکدا بەفۆنیمێک یا زیاتر مۆرفیم پێک دێت. بەمۆرفیمێ یا زیاتر وشە پێک دێت، بەوشەیێک یا زیاتر دەستەواژە phrase پێک دێت، چەند دەستەواژەیەکیش رستە پێک دەهێنن وەک لەم وێنەیەدا روون کراوەتەوە:

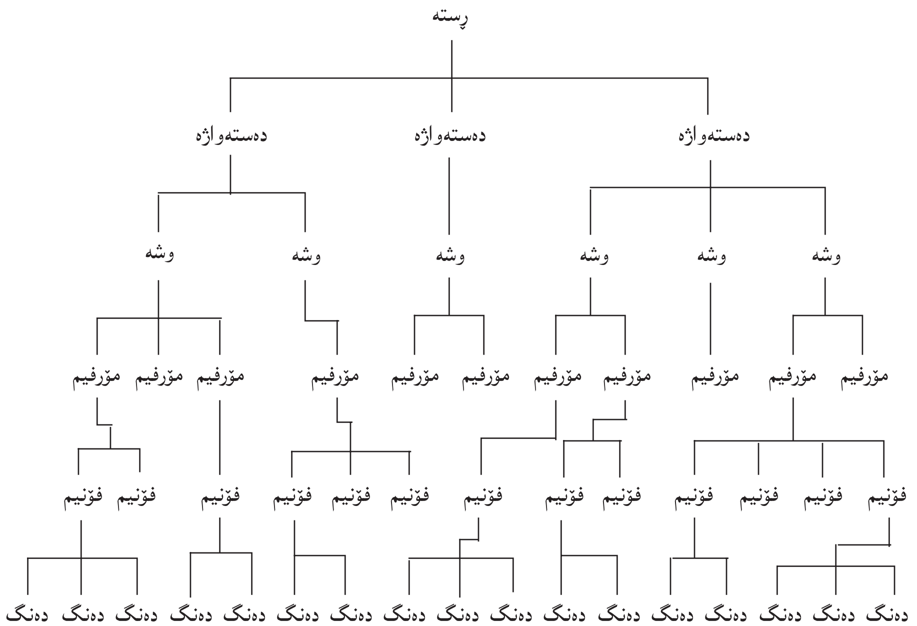

زۆر بەڵگەی تری (مەنتیقی و تەجریبی)ی لەم بابەتانە دەشێ ڕیز بکرێن... هەموو دەیسەلمێنن کە زمانی مرۆڤی هەموو بەپێی هەمان پەیڕەو کاردەکەن و هەڵدەسووڕێن ئەم جیاوازییەی لە نێوانیاندا بەدی دەکرێت هەر لە (سیما)دایە Surface Structure ئەگینا لە (بنج)دا Deep Structure هەموو یەکن و یەک دەگرنەوە.

بەچەند نموونەیێک چەمکی (بنج) و (سیما) ڕوون دەکرێتەوە.

ڕستەی هەموو زمانێک ئەم سێ بەشە بنجییەی هەیە:

بکەر Subject (S)

بەرکار Object (O)

فرمان Verb (V)

بۆ ڕێزبوونی ئەم سێ دانەیە ئەم شەش ئیحتیمالە هەیە:

١- SOV

٢- SVO

٣- VSO

٤- OSV

٥- OVS

٦- VOS

بەپێی بۆچوونی گرینبرک Greenberg لە ڕستەی ئاسایی هەموو زمانانی جیهاندا بکەر هەمیشە پێش بەرکار دێ. واتا لەم شەش ئیحتیمالەی سەرەوە تەنیا سێی یەکەم لە زماندا دەردەکەوێ... بەم جۆرە زمانانی جیهان لەم ڕووەوە بوونەتە سێ جۆر:

١- جۆری VSO ئەوانەن کە فرمانیان پێش بکەر دەکەوێ وەک زمان عەرەبی.

اشترى	الولدُ	كتاباً
کڕی	کوڕەکە	کتێبێک
فرمان	بکەر	بەرکار VSO

٢- جۆری SVO ئەوانەن کە فرمانیان دەکەوێتە نێوان بکەر و بەرکارەوە وەک زمانی ئینگلیزی.

The boy bougth a book

کوڕەکە -کڕی- کتێبێک SVO

٣- جۆری SOV ئەوانەن کە فرمانیان دەکەوێتە دوای بەرکار وەک زمانی کوردی.

کوڕەکە کتێبێکی کڕی SOV

پەیوەندیی سیمانتیکی نێوان (کوڕ) و (کتێب) و (کڕین) لە هەر سێ زماندا بەتەواوی هەمان شتە. ئەوە بنجەکەیە کەچی لە سیمادا هەر زمانەی بەجۆرێک ئەم سێ دانەیەی ڕیز کرد.

٢- ناو لەوانەیە ئامرازی پێناسین وەرگرێ. (هەر ئەو سێ زمانە بەدەستەوە دەگرین). لە زمانی عەرەبیدا ئامرازی پێناسین (ال) وەک پێشگر خۆی دەردەخا... لە زمانی ئینگلیزیدا وەک وشەیێکی سەربەخۆ (the) و لە زمانی کوردیدا وەک پاشگر (ەکە).

ال - وَلَدُ　　الولَدُ

the boy

کوڕ - ەکە　　کوڕەکە

پەیوەندیی سیمانتیکیی نێوان ئامرازی پێناسین و ناو لە هەر سێ زماندا بەتەواوی وەک یەک وان. کەچی لە سیمادا هەریەکە بەجۆرێکی پێشان دا.

ئەگەر بۆ هەر کەرەسە و دانەیێکی زمانی و بۆ هەر جۆرە پەیوەندییەکی سینتاکسی و سیمانتیکی نیشانەیێک دابنرێ... زمانەکانی جیهان هەموو بخرێنە سەر ئەو زمانە رەمزییە هەموو یەک دەگرنەوە. ئەو ئاستە موجەرەدەی ئەم پەیوەندییە سینتاکسی و سیمانتیکییانە دەستنیشان دەکات بە(بنج) لە قەڵەم دەدرێ. ئەمە بەشێوەیەکی گشتی.

لەناو چوارچێوەی زمانێکدا ئەگەر یەک دەربرین (رستە) دوو مانای جیای بەخشی ئەوە ئەم رستەیە یەک سیمای و دوو بنجی هەیە. بۆ نموونە رستەی:

ئازاد ئازار لە دڵ دەروێنێ.

ئەم دوو واتایە دەگەیەنێ:

١- ئازاد ئازار لە دڵدا دەچێنێ. (دەخاتە دڵ)

٢- ئازاد ئازار لە دڵ دەچوێنێ. (ناهێڵێ)

هۆی ئەم جیاوازییە ئەوەیە وشەی (دەروێنێ) کە رانەبردووی (رواندن)ە دوو واتای هەیە. ١- چاندن ٢- رواندن (تێپەری رۆیشتن).

نموونەی تری لەم بابەتە:

هەر دە کەسم بینی.

ئەم رستەیەش دوو مانای هەیە:

١- کەسەکان (دە) بوون و هەمووم بینین.

٢- کەسەکان لە (دە) زیاتربوون و تەنیا (دەم) لێ بینین.

هۆی جیاوازی ئەوەیە وشەی (هەر)دوو مانای هەیە. ١- (کل - all) ٢- (فقط - only)

رستەی (پێم دەخورێ) ئەم دوو واتایەی هەیە:

١- پێی من دەخورێ.

٢- بەمن دەخورێ.

رستەی یەکەم سیمایەکی تری هەیە. لە ئەنجامی گۆرینی راناوی جودا (من)ە بەلکاو (پێی من) دەبێتە (پێم)

رستەی دووەمیش سیمایەکی تری هەیە ئەویش لە ئەنجامی جێگیرکردنی راناوی (من)ە

بەلکاو. لەم حاڵەتەدا (بە) دەبێتە (پێ) بەپێی ئەم یاسا ڕێزمانییە:

(ئەگەر ئەو دانە ڕێزمانییەی دوای پێشبەندی (بە) بەڕاناوێکی لکاو دەربڕا (بە) دەبێتە (پێ).

ئەنجام ڕستەی (بەمن دەخورێ) دەبێتە (پێم دەخورێ).[1]

دوو یاسای جیاواز دوو ڕستەی جیاوازیان لە بنجەوە گوێزایە سیما و ڕێککەوت کردنی بەهاوسیما...

هۆیەکی تر بۆ ئەوەی ڕستەیێک زیاتر لە مانایێک ببەخشێ لە سروشتی پەیوەندیی نێوان بەشەکانییەتی لە بنجدا وەک لەم نموونەدا دەردەکەوێ:

ئازاد و ڕزگاری برام هاتن.

ئەم ڕستەیە دوو واتای هەیە:

١- ئازاد و ڕزگار هەردوو برامن... هاتن.

٢- هەر ڕزگار برامە و ئازادی لەگەڵدا... هات.

پەیوەندییە جیاوازەکانی نێوان بەشەکانی ئەم ڕستەیە لە (بنج)دا دەشێ بەم جۆرە ڕوون بکرێتەوە.

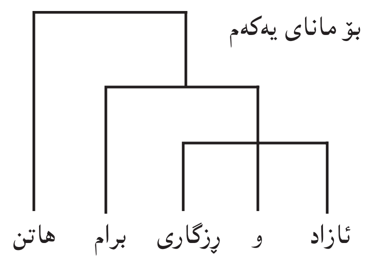

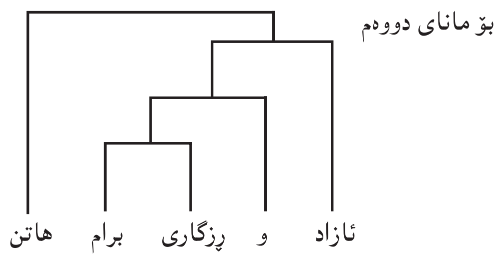

١- (ئازاد و ڕزگاری) برام هاتن.

٢- ئازاد و (ڕزگاری برام) هاتن.

ئەو ڕستانەی زیاتر لە مانایەکیان هەبێ بەڕستەی لێڵ ambiguous ناو دەبرێن.

لەلایەکی تر ئەگەر زیاتر لە ڕستەیێک هەمان واتایان بوو ئەوە ئەم ڕستانە هەموو هەمان (بنج)یان هەیە. وەک لە:

١- أ- من ئەوان دەناسم. ب- ئەوان دەناسم. ج- دەیانناسم.

٢- أ- ئازاد کتێبێکی دا بەڕزگار. ب- ڕزگار کتێبێکی لە ئازاد وەرگرت.

٣- أ- حەمە بەدەستی قالە کوژرا. ب- قالە حەمەی کوشت.

٤- أ- ئاوەکە ساردبوو. ب- ئاوەکە گەرم نەبوو.

ئەم جووتە ڕستانەی سەرەوە هەموو هاو واتان واتا - لە بنجدا هاوبەشن و لە هەمان بنجەوە وەرگیراون. کەچی لە سیمادا زۆر جیاوازن. بەو نموونانەی سەرەوە دەرکەوت کە بنج ئەو ئاستەیە level کە هەموو کەرەسەیێکی سیمانتیکی و پەیوەندییەکی سینتاکسی نێوان بەشەکانی ڕستەی تێدا دەستنیشان کراوە. هەر زمانەی دەستەیەک یاسای تایبەتی بەخۆوەی هەیە ڕستەکانی لە بنجەوە دەگوێزێتە سیما، پێیان دەوترێ یاساکانی گوێزانەوە Transfomational rules لەم گوێزانەوەیەدا شت هەیە دەقرتێنرێ... هەیە زیاد دەکرێ... هەیە ئاڵوگۆڕ دەکرێ... هەیە دەگۆڕێ... هتد. بۆ نموونە:

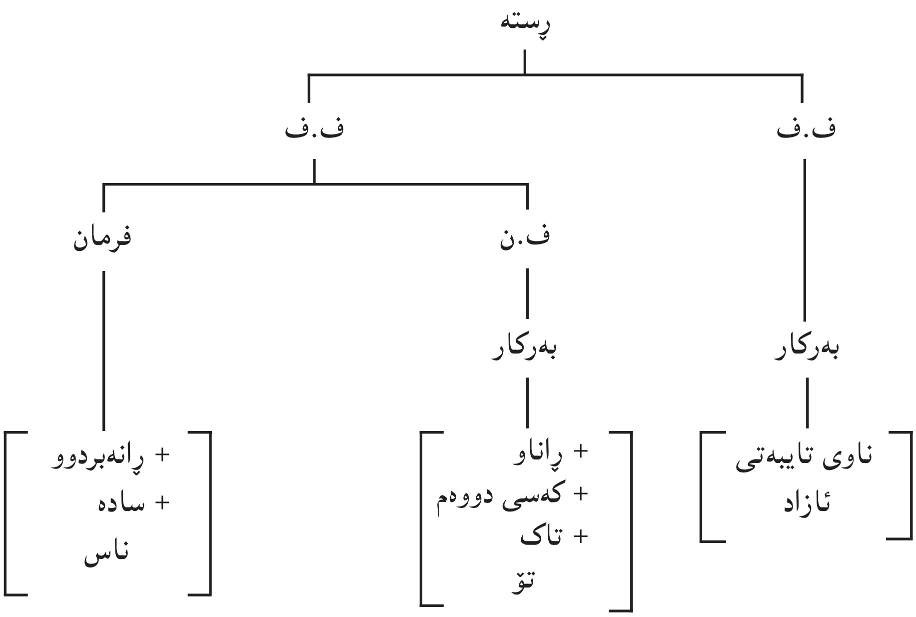

(ئازاد تۆ دەناسێت) بنجەکەی شتێکە لەم بابەتە:

لە ئەنجامی سەپاندنی یاسایەکی بەخورتی obligatory لەم بنجە ئەم سیمایە سەر هەڵدەدا

ئازاد تۆ دەناسێت

چەند یاسایەکی تری ئارەزوویی optional سیمای تری جگە لەوەی سەرەوە بەدەردەخەن وەک:

١- یاسـایێک لە زمـانی کـوردیدا هەیە دەڵێ... دەشێ لە سـیـمـادا بکەر لاببـرێ دوای وەرگرتنی ڕاناوی لکاوی بکەری. بەسەپاندنی ئەم یاسایە:

ئازاد تۆ دەناسێت. ⟵ تۆ دەناسێت.

٢- یاسـاییێکی تر لە زمـانی کـوردیدا هەیە بەهۆیەوە دەشێ ڕاناوی جـودای بەرکـاری بەڕاناوێکی لکاو جێگیر بگرێ. بەسەپاندنی ئەم یاسایە:

ئازاد تۆ دەناسێت. ⟵ ئازاد دەتناسێت.

بەسەپاندنی هەردوو یاساکەی سەرەوە ڕستەکە دەبێتە (دەتناسێت)[٢]. ئەم ڕێبازە لە شـیـکردنەوەدا کـە بەڕێزمـانی گـوێزانەوە ناو دەبرێ لە سـاڵی ١٩٥٧دا لە ئەنجـامی بڵاوبوونەوەی کتێبەکەی چۆمسکی syntactic strucre سەری هەڵدا.

دەرچوونی ئەم کـتـێـبـە بەگـرنگتـرین و مـەزنتـرین ڕووداوی مـێـژووی زانسـتی زمـان دەژمێررێت... ئەم ڕێبازە تازەیە هەموو قوتابخانەکانی پێش خۆی ڕامالی و لەو ساکەوە هەموو زمانەوان و زانایانی زمان لە هەموو جیهانا هەوڵ ئەدەن هەڵوێستی خۆیان بەرامبەر ئەم قوتابخانەیە دەرخەن و زمانی خۆیان بەپێی ئەم پەیڕەوە شی بکەنەوە.[٣]

لە ساڵی ١٩٥٧ەوە ئەم ڕێبازە لە پەرەسەندندایە. بەچەند قۆناغـێکا تێپـەڕیوە و گەلێ گۆڕینی بەسەرا هاتووە و پەلوپۆی لێ بۆتەوە. (لە دەرفەتێکی تردا هەوڵ ئەدەم لە مێژوو و لایەنەکانی ئەم ڕێبازە بدوێم).

پەراوێزەکان:

١ و ٢- بۆ زانیاریی زیاتر لە بارەی یاساکانی ڕاناو سەیری ئەم سەرچاوەیە بکەن:
وریا عومەر ئەمین ١٩٨٦ ڕێزمانی ڕاناوی لکاو، چاپخانەی دار الجماهیر، بەغداد.
کە لەسەر ڕێبازی گوێزانەوە یاساکانی ڕێزمانی ڕاناو دەستنیشان دەکات.

٣- سەرچاوەی ژمارە (١) و (٢) هەوڵ دەدەن زمانی کوردی بەپێی ڕێبازی گوێزانەوە شی بکەنەوە.

*** ئەم وتارە لە گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ، ژمارە (١٢١) ساڵی ١٩٨٩، لاپەڕە ٧٢-٧٥ بڵاوکراوەتەوە.**

له رووەكانی ڕێبازی گوێزانەوە

ئەم باسە لە گۆڤاری ئەكادیمیای كوردی
ژمارە (٣)ی ساڵی (٢٠٠٥) دا بڵاوكراوەتەوە

لە ساڵی ١٩٥٧دا كتێبە ٧٥ لاپەڕەییەكەی چۆمسكی Syntactic Structure بڵاوكرایەوە و ڕێبازی گوێزانەوە لە دایك بوو. لە سەرەتادا زۆر لە بڵاوكەرەوەكان رازی نەبوون ئەم كتێبەی بۆ بڵاو بكەنەوە بەو هەنجەتەی كە (هی زمانەوانێكی گەنجی كەم تەجرەبەیە، هێشتا زۆری ماوە بگاتە ئەو پلەیەی كتێبی بۆ بڵاو بكرێتەوە تا مامۆستایێكی خۆی كە لە لێهاتوویی چۆمسكی دڵنیا بوو، هەوڵێكی بۆ لای سەرنووسەری Hague دا بەڵكو بۆی بڵاو بكاتەوە. ئەویش (لە پێناو هاندان) و لە بەر خاتری هاوڕێكەی كتێبەكەی بۆ بە نابەدڵی بڵاو كردەوە. .

لە گەڵ ئەمەدا دەرچوونی ئەم كتێبە بوو بە گرنگترین ڕووداو لە مێژووی زمانەوانیدا. شۆڕشێكی كۆپرنیكی ی بەرپا كرد هەموو پێوانەكانی سەرەوژێركرد. ڕێبازێكی دامەزراند هەموو قوتابخانەكانی سەردەمی خۆی و پێش خۆی پێ ڕامالی و ئاسۆیێكی فراوانی بێ پایانی لە بەردەم لێكۆڵینەوەی زمانەوانی یا كردەوە. ئەنجام زۆربەی هەرە زۆری زمانەوانانی جیهان كەوتنە ژێر كاریگەری ی و وای لێ كردن دووبارە بە بیر و باوەڕ و پێڕەو و بۆچوونەكانیان بینەوە و زمانەكانیان لە ژێر ئاڵای ئەم ڕێبازە نوێیە شی بكەنەوە.

لەم ٤٨ ساڵەی دوایی دا ئەم ڕێبازە زۆر بە خێرایی پەرەی سەند و تەشەنەی كرد و پەل و پۆی هاویشت. چۆمسكی خۆی و سەدان كەڵە زمانەوانانی جیهان بەشداری‌یان لەم پەرە پێدانە كرد. گەلێ ڕێبازی تر لە سایەیدا سەری هەڵدا و ڕوا بۆ لێكدانەوە و ڕوون كردنەوە و دەرخستنی رووەكانی.

ڕێبازی گوێزانەوە بە چەن قۆناغێكا تێپەڕیوە كە دیارترینیان ئەمانەن:

١ـ قۆناغی SS لە ساڵی ١٩٥٧ دا لەگەڵ دەرچوونی كتێبەكەی چۆمسكی Syntactic Structure دەست پێ دەكات.

٢ــ قۆنـاغی **Aspects** لـە سـاڵی ١٩٦٥ دا لەگـەڵ دەرچـوونی کتێبـی چۆمسـکی **Aspects of the theory of syntax** دەسـت پـێ دەکـات. ئـەم قۆناغـە بـە ستاندەرتیش **Standard** ناو دەبرێ.

٣ـ قۆناغی درێژە پێ دراوی ستاندەرت **Extended Standard theory** .

٤ـ قۆناغی پێداچوونەوە بە درێژە پـێ دراوی سـتاندەرت **Revised Extended Standard theory**.

٥ـ قۆناغی**Generative Semantics** .

٦ـ قۆناغی فرمان ـ بەستن **Government – Binding** .

لە ناو چوارچێوەی گشـتیی ڕێبـازی گوێزانـەوەدا، هـەر یێکـێ لـەم قۆناغانـە بـە ڕێبازێکی سەربەخۆ و تەواوکەر و پرکەرەوەی قۆناغـەکانی پـێش خـۆی دەژمێـررێ و تیشکی تازە دەخاتە سـەر سروشـتی زمـان و ئاسـۆ و تـەکنیکی نـوێی شـیکردنەوەی زمانەوانی بێشکەش دەکات .

ئەم باسە هەوڵدانێکە بۆ ڕوون کردنەوەی یێکێ لـە بنـەما سـەرەکی یـە سـەرەتاکانی ئەم ڕێبازە کە تیشکێ دەخاتە سـەر چـەمك و سروشـتی پەیوەنـدی ی نێـوان بـنج و سیما، کە کلیلی دەرگای چوونە ناو جیهانی ئەم ڕێبازەیە .

یێکێ لە ڕووە هەرە گرنگەکانی ڕێبازی گوێزانەوە ئەوەیـە ... ئـەم ڕێبـازە دەتـوانێ چەن ڕستەیێکی بە ڕواڵەت جیاواز بخاتە پـاڵ هـەمان بنجـەوە **Deep Structure** و هەمان ڕستە بخاتە پاڵ چەن بنجێکی جیاوازەوە..

یەکەم: کە ڕستە یەك بنج و زیاتر لە سیماییێکی دەبێ:

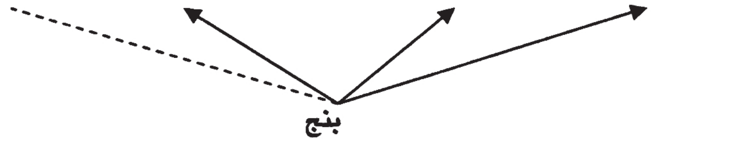

بۆ روون کردنەوەی ئەم لایەنە سەیرێکی ئەم رستانەی خوارەوە بکە و لە رووی دارِشتن و واتاوە بەراووردیان بکە :

أ) ١ـ حەمە قالەی کوشت

٢ـ قالە بە دەستی حەمە کوژرا .

رستەی ١ و ٢ بە رواڵەت جیاوازن و لە رووی واتاوە هاوواتان . واتا ئەم دوو رستەیە هاو بنجن.

ب) ١ـ من تۆم بە ئەوان سپارد.

٢ـ تۆم بە ئەوان سپارد.

٣ـ من بە ئەوانم سپاردیت

٤ـ بە ئەوانم سپاردیت.

٥ـ من تۆم پێ سپاردن.

٦ـ تۆم پێ سپاردن.

٧ـ من پێم سپاردنیت.

٨ـ پێم سپاردنیت.

هەموو لە رووالەتدا جیاوازن. هەر یێکە قاڵبێکی جیاوازی هەیە. کەچی هەموو هاوواتان. ئەمە ئەوە دەگەیێنێ کە ئەم هەشت رستەیە هاوبنجن. لە ئەنجامی سەپاندنی دەستەیێك یاسای جیای بە ئارەزووی **Optional** گوێزانەوە بنجەکە یان بەرەو سیمای **Surface Structure** جیا گواستەوە و قاڵب و شێوەی جیایان پێ بەخشی .

بۆ روون کردنەوەی ئەمە رستەکانی (ب) بە دەستەوە دەگرین.

بنجی ئەم هەشت رستەیە (بە درشتی) لەم درەختەدا **Tree diagram** روون کراوەتەوە.

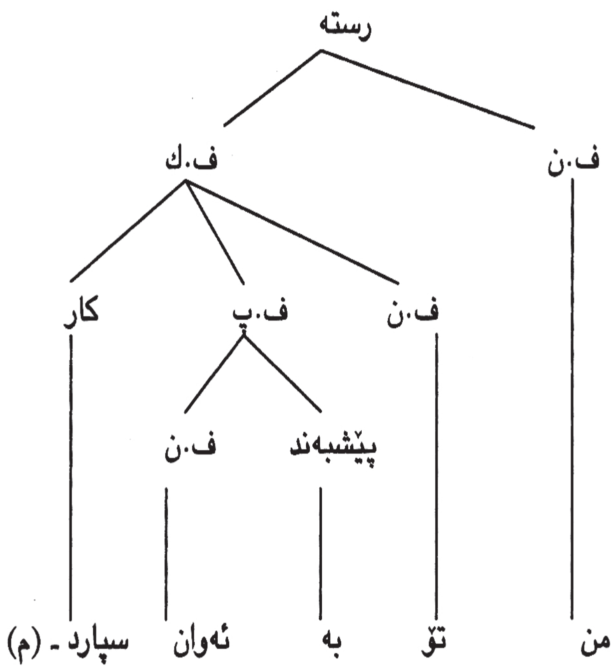

بۆ سیمای یەکەم دەستەیێك یاسای بە خورتی **Obligatory** (یەك لەمانە یاساکانی رێکەوتنە کە بە هۆیەوە راناوی لکاو بە کارەکە ئەناسێنیٚ و شوێنەکەی لە رستەکەدا دەست نیشان ئەکات) رستەی بیناغە (بە چەمکی قۆناغی SS) دائەرێژن. بەمە رستەی یەکەم هەڵقولاٚ **Generated** .

من تۆم بە ئەوان سپارد

هیچ یاسایێکی بە ئارەزوو بە سەر ئەم رستەیە نەسپێنراوە. .

بۆ سیمای تری ئەم رستەیە:

دوای سەپاندنی یاسا خورتی‌یەکان ، دەشیٚ هەندیٚ یاسای بە ئارەزوو بە سەر ئەم رستەیە بسەپێنریٚ و سیمای تری جیا لە رستەی بیناغە بە رستەکەوە ببەخشیٚ . وەك ئەمانەی خوارەوە :

١ـ یاسایێکی گوێزانەوەی بە ئارەزوو لە زمانی کوردیدا هەیە دەڵی (دوای سەپاندنی یاسا بە خورتییەکان دەشێ بکەری رستەکە لابرێ) ئەم یاسایە بە Subject NP deletion (یاسای بکەر لادان) ناو دەبرێ .

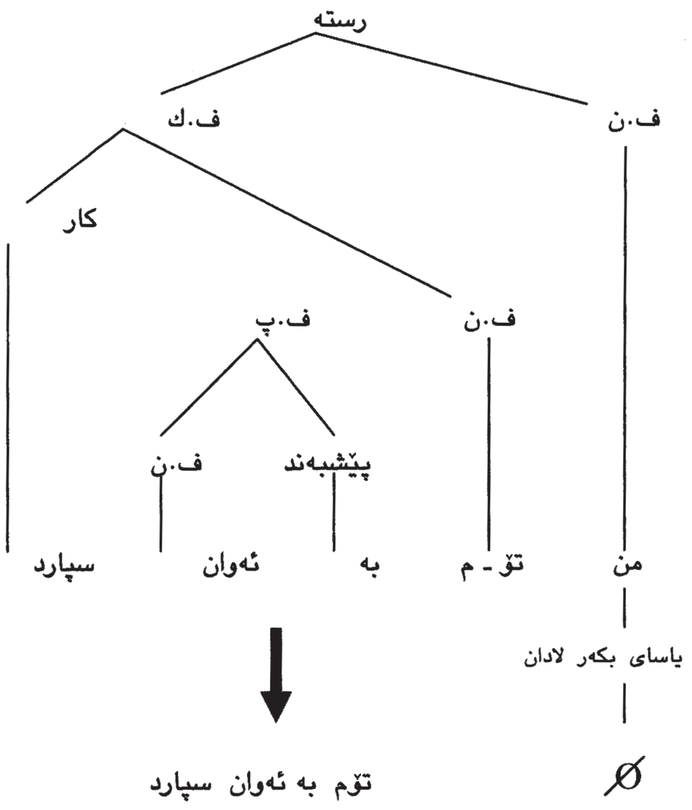

(ئەمە سیمای دووەم)

بۆ سیمای سێیەم...

لە زمانی کوردیدا دەستەیێك یاسا ی بە ئارەزوو هەن بە هۆیانەوە دەشێ راناوی جودای بەرکاری بە راناوی لکاو جێگیر بکرێن.

١ـ ئەگەر بەركارى راستەو خۆ بە راناوێكى لكاو جێگیر كرا.

لەم رستەیەدا كاتى كارەكە رابردووە بۆیە راناوى لكاوى ى بكەرى (رێكەوتن) لە كۆمەڵى A (م — ت — ى — مان — تان — یان) ەوە وەردەگیرێ. بۆ بەركارى روو لە كۆمەڵى B (م — یت - O - ین — ن — ن) دەكەین.

لەم رستەیەدا (تۆ) بەركارى راستەوخۆیە. لە م دەستەیەدا (یت) بەرامبەریەتى. جێى دەگرێ و بە رەگى كارەكەوە دەلكێ. (م) ى بكەرى كە لە كومەڵەكەى ترەوەیە بەرەڵڵا بوو. ئەچێ بە بەركارى راستەوخۆوە دەلكێ:

هەنگاوەكانى گوێزانەوەى ئەم رستەیە بەم جۆرەیە:

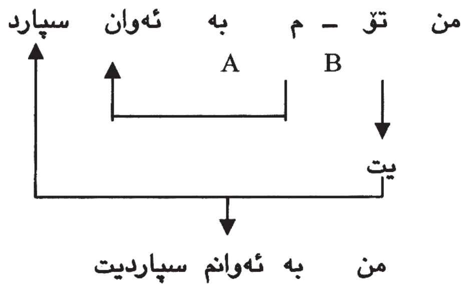

كە (یت) جێى (تۆ) دەگرێ (م) بەرەڵلا دەبێ . بەپێ ى یاساكانى رێكەوتن بە بەركارى ناراستەوخۆوە دەلكێ.

(ئەمە سیمای سێیەم)

بەسەپاندنی (یاسای بکەر لادان) بەسەر ئەم رستەیە، رستەکە ئەم سیمایە دەگرێتە خۆ:

به ئەوانم سپاردیت

(ئەمە سیمای چوارەم)

٢ـ ئەگەر بەرکاری ناڕاسەوخۆ بە راناوێکی لکاو جێگیر کرا:

بەرکاری ناڕاستەوخۆ (ئەوان) بە راناوێکی لکاوی کۆمەڵی (B) جێگیر دەکرێ. بەرانبەرەکەی (ن)ە، دەلکێ بە رەگی کارەوە.

بەپێی یاسای }ئەگەر راناوی جودای دوای (بە – لە) کرا بە لکاو ، (بە) ئەبێتە (پێ) ، (لە) دەبێتە (لێ).{ دوای جێگیر کردنی راناوە لکاوەکە لەم رستەیە (بە ئەبێتە پێ).

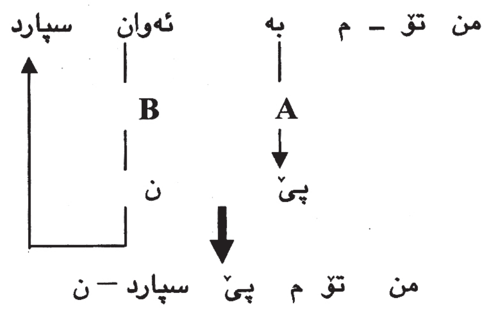

(ئەمە سیمای پێنجەم)

بە سەپاندنی (یاسای بکەر لادان) رستەکە ئەم سیمایەی لێ دەنیشێ

تۆم پێ سپاردن

(ئەمە سیمای شەشەم)

٣ـ ئەگەر بەرکاری راستەوخۆ و ناراستەوخۆ هەردوو پێکەوە بە راناوی لکاو جێگیر کران:

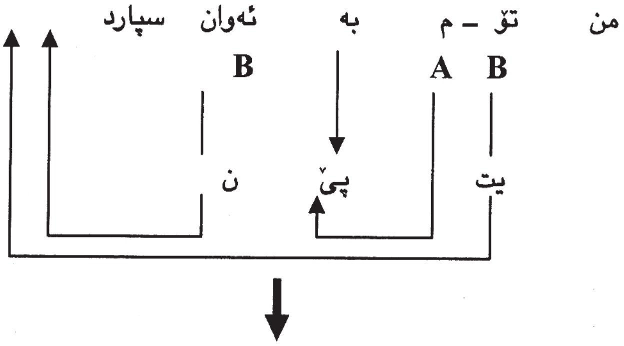

من پێم سپارد – ن – یت

(ئەمە سیمای حەوتەم)

بە سەپاندنی (یاسای بکەر لادان) بە سەریا رستەکە ئەم سیمایەی لێ دەنیشێ:

پێم سپاردنیت

(ئەمە سیمای هەشتەم)

دووەم : کە یەك رستە زیاتر لە بنجێکی دەبێ:

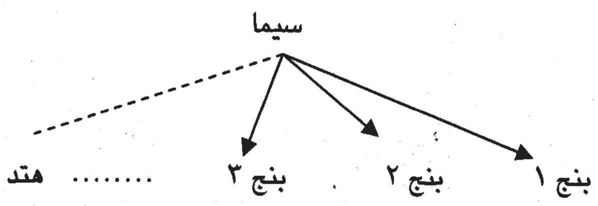

رستەیێکی وەک:

لەوانەیە ئازاد بێ

بەلای کەمی ئەم پێنج واتایە دەگەیێنێ:

١ ـ لەوانەیە ئازاد (ئیمرۆ) بێ (بۆ ئێرە).

٢ـ لەوانەیە ئازاد بێ (دەنگی دێ).

٣ـ لەوانەیە ئەو (کە بەند بوو ئیستاکە) ئازاد بێ.

٤ـ لەوانەیە ئەو (کە ئیستاکە بەندە لە داهاتوودا) ئازاد بێ.

٥ـ لەوانەیە ئازاد (بەیانی) بێ (بۆ ئێرە).

هۆی ئەم لێڵییە ئەوەیە ئەم رستەیە زیاتر لە یێک بنجی دەدرێتە پاڵ. چەن یاسایێکی گوێزانەوەی جیا ئەم بنجە جیاوازانە دەگوێزنە سیما و رێکەوت دەیانکات بە هاوسیما.

١ـ بۆ واتای یەکەم، ئەم رستەیە ئەم بنجەی هەیە:

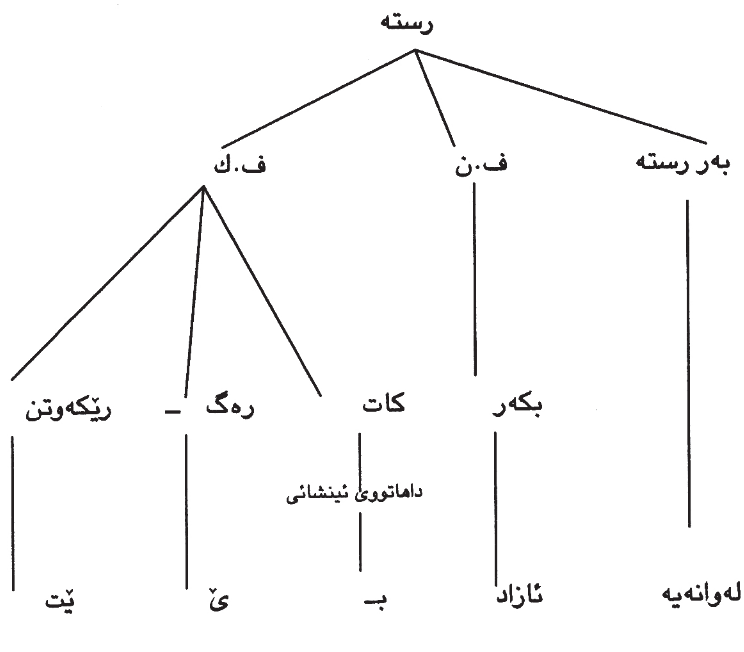

(یٚ) رەگی (هاتن)ە

(یٚت) راناوی لکاوی کەسی ٣ سێ ی تاکە

کە ئەم سێ کەرەسەیە (بـ + یٚ + یٚت) لێك دەدرێن :

أ- (یٚ)ی رەگەکە و (یٚ)ی راناوی لکاو بە پێ ی یاسای فۆنۆلۆجیی لەناو یەك توانەوە (یٚ + یٚ = یٚ) دەبن بە یەك (یٚ).

ب - (ت) ی راناوی لکاو دەشێ لابرێ.

ئەنجام (بـ + یٚ + یٚت) دەبنە (بـیٚ) و رستەکە بەم جۆرە خۆی دەردەخات.

لەوانەیە ئازاد بیٚ

٢- بۆ واتای دووەم ئەم رستەیە ئەم بنجەی هەیە:

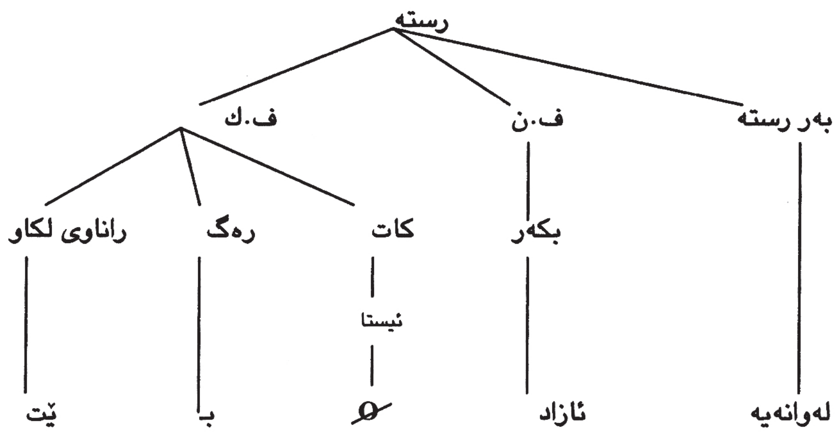

کە ئەم سێ کەرەسەیە (Ø+ بـ + یٚت) لێك دەدرێن دەبنە (بیٚت) .

بـە سـەپاندنی یاسـای (ت لابـردن)، (بیـٚت) دەبیٚتـە (بـیٚ) و رێکـەوت وەکـوو رسـتـەی یەکەمی لێکرد.

لەوانەیە ئازاد بی

٣- بۆ واتای سێیەم رستەکە ئەم بنجەی هەیە:

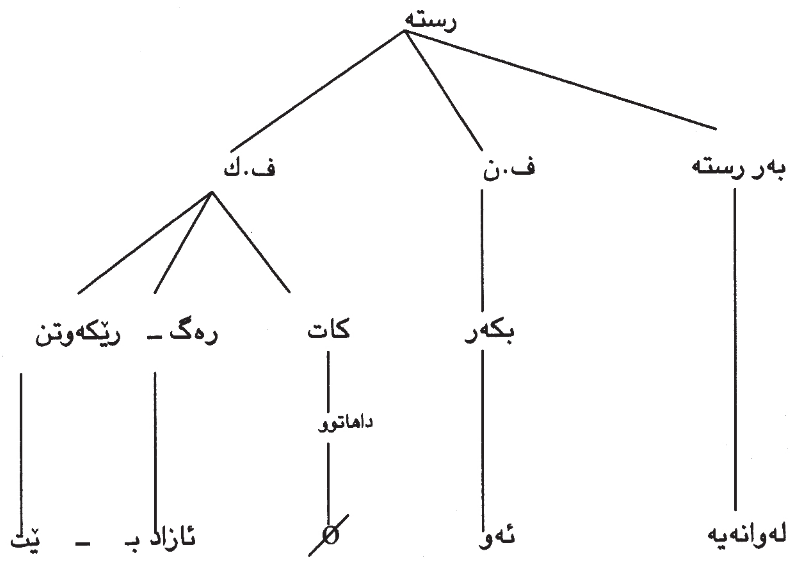

ئەم سێ کەرەسەیە (ø + ئازاد بـ + ێت)

(ø) نیشانەی کاتی داهاتووە

(ئازاد ب) رەگی (ئازاد بوون)ە

(ێت) راناوی کەسی ٣ی تاکە

(ø + ئازاد بـ + ێت) کە لێك دەدرێن ئەبنە (ئازاد بێت)، بە سەپاندنی یاسای (بکەر لادان) و یاسای (ت لابردن)ی راناوی لکاو ، رستەکە لە سیمادا دەبێتە:

لەوانەیە ئازاد بێ

کەرەسە و یاسای جیا ئەم بنجەی گوێزایە سیما و رێکەوت وەکوو ئەوانەی سەرەوەی لێکرد.

٤ـ بۆ واتای چوارەم ئەم رستەیە ئەم بنجەی هەیە:

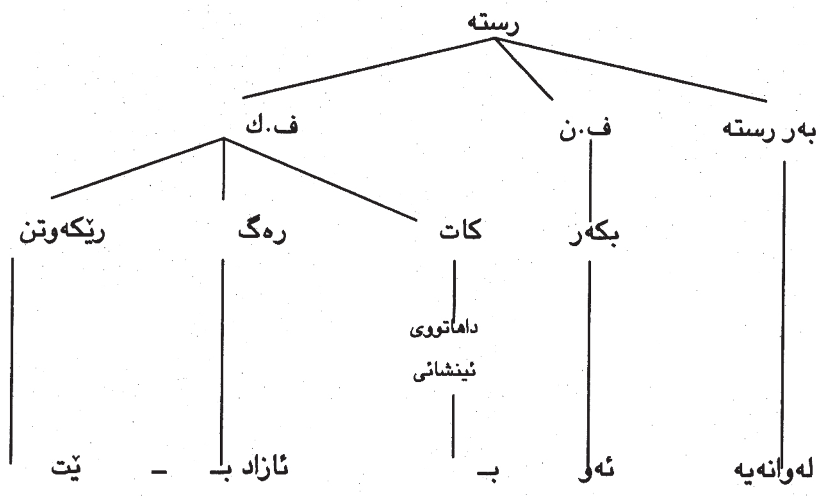

بە یاسای **Affix hopping** (بـ) ی نیشانەی کات دەگوێزرێتە پێش (بـ) ی رەگی (بوون). ریزبوونی کەرەسەکان بەم جۆرە دەبێ:

(ئازاد بـ + بـ + ێت)

ا – (بـ) ی رەگی (ئازاد بوون) و (بـ) ی نیشانەی کاتی ئینشائی دەکەونە پاڵ یێك. بە یاسای لەناو یێك توانەوەی فۆنۆلۆجی دەبن بە یەك (بـ).

ب ـ (ت) ی راناوی لکاو بە یاسای (ت لابردن) لادەبرێ.

ج ـ (ئەو) کە بکەرە بە یاسای (بکەر لادان) لا دەبرێ.

لە ئەنجاما رستەکە لە سیمادا دەبێتە:

لەوانەیە ئازاد بێ

کەرەسە و یاسای جیا ئەم بنجەیان گواستە سیما و رێکەوت وەکوو ئەوانەی سەرەوەی لێکرد.

٥- بۆ واتای پێنجەم

لە زمانی کوردیدا کاتی ئێستا **Present** و داهاتوو **Future** بە نیشانەی ڕێزمانی لێك جیا ناکرێنەوە **Unmarked** . هەردوو بە هەمان قاڵب دەردەبڕێن. بۆیە کاری ئەم ڕستەیە جگە لەکاتی ئێستا، کاتی داهاتووش دەگەیێنێ.

واتای ئەم ڕستەیە و ئەوانیتر و هی ئەم جۆرە ڕستانە لە ڕێ ی پراگماتیك و بارودۆخی قسەکەو و ئاوەڵکارەوە ڕوون دەبنەوە.

ڕستەیێکی لێڵی وەك:

ئازاد لایدا

بەلای کەمی ئەم دوو واتایە دەگەیێنێ:

١- ئازاد ئەو ی لادا

٢- ئازاد ئازاد ی لادا

واتا ئەم ڕستەیە دوو بنجی هەیە:

بۆ واتای یەکەم

ئازاد ئەو – ی لادا

بەیاسای جێگیرکردنی ڕاناوی بەرکاری (ئەو) بە لکاو. کاتی کارەکە ڕابوردووە، ڕاناوی لکاو لە کۆمەڵی (B) یەوە وەردەگیرێ، کە بەرامبەرەکەی مۆرفیمی سفرە (O) بەپێی یاسای شوێن دەچێتە سەر ڕەگی کارەکە. (ی)ی ڕاناوی ڕێکەوتن بەرەڵلا دەبێ و تاکە پەناگەیەك بۆی بەپێی یاساکانی شوێن پێشگرە و پێوەی دەلکێ.

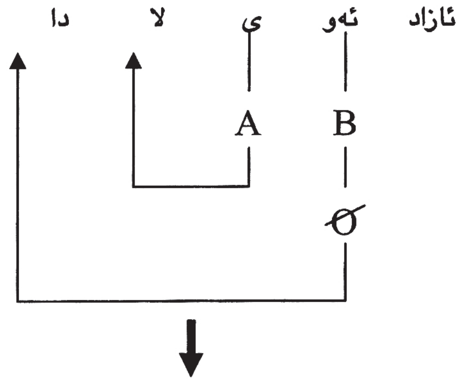

ئازاد لای دا

بۆ واتای دووەم

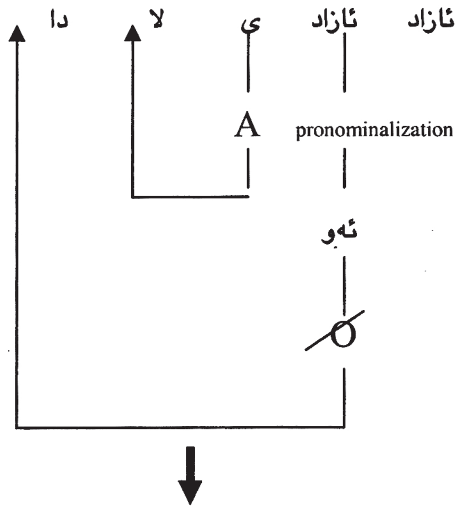

ئازاد لای دا

پەراوێزەكان

١- بۆ ڕێزمانی گشتیی زمانی كوردی یە بە پێ ی ڕێبازی گوێزانەوە سەیری سەرچاوە ژ٤ بكە.

٢- ڕێبازی گوێزانەوە دوو ئاستی سەرەكی لە ڕستەدا جیا ئەكاتەوە بنج Deep Structur وسیما Surface Structur . بنج ئەو ئاستە رووتەی ڕستەیە كە هەموو كەرەسەیێكی سیمانتیكی و پەیوەندی یە سینتاكسی نێوان بەشەكانی ڕستەی تێدا ئامادەیە. دەستەیێك یاسا كە بە یاساكانی گوێزانەوە ناو دەبرێن بنجەكە دەگوێزنە سیما. لەم گوێزانەوەیەدا دانەی ڕێزمانی هەیە دەقرتێ، هەیە زیاد ئەكرێ هەیە ئالوگۆڕ ئەكرێ هەیە ئەگۆڕێ ... هتد ئەنجام ڕستەی سیما پەیادەبێ.

٣- بۆ ڕێزمانی ڕاناوی لكاو بە پێی ڕێبازی گوێزانەوە سەیری ئەم سەرچاوەیە بكە:

وریا عمر امین (١٩٨٦) ڕێزمانی ڕاناوی لكاو ـ بەغداد.

٤- مەبەست لە بەر ڕستە Presentencial ـە.

٥- بۆ ئەم لایەنە سەیری ئەم سەرچاوەیە بكە:

وریا عمر امین (١٩٨٦) چەن یاسایێكی مۆرفۆلۆجی ی دارشتنی فرمان ـ گ. ڕۆشنبیری نوێ ژ ١٠٩ ل ٢٥٨ – ٢٦٤

سەرچاوەكان

١- Chomsky , N (١٩٥٧) Syntactic Structure . Mouton. The Hague.

٢- Chomsky , N (١٩٦٥) Aspects of the theory of Syntax . MIT Press Cambridge, Mass.

٣- Lyons, J (١٩٧٦) Chomsky. Glasgow.

٤- Waria Omar Amin (١٩٧٩) Aspects of the Verbal Construction in Kurdish - Thesis presented to the London University (SOAS)

٤- وریا عمر امین (٨٣ ١٩) ڕێزمانی ڕاناوی لكاو ـ گ. كاروان ژ ٨ ل ٨٦ – ٧٤.

٥- وریا عمر امین (١٩٨٩) بنج و سیما و یاساكانی گوێزانەوە. گ. ڕۆشنبیری نوێ ژ ١٢١ ل ٧٢ـ ٧٥.

ملخص البحث

من جوانب النهج التحويلي

يعتبر صدور كتاب البنية النحوية Syntactic Structure عام ١٩٥٧ لجومسكي أهم حدث و أعظم خطوة في تاريخ علم اللغة قاطبة. حيث فتح افاقا جديدة رحبة أمام الدراسات اللغوية العامة و الخاصة و غير كل الموازين و اكتسح جميع المدارس اللغوية.

من أهم مبادىء هذه المدرسة هي إنها تميز بين مستويين في التركيب النحوي، وهما البنية العميقة و البنية السطحية.

البنية العميقة هي المستوى المجرد للجملة، تضم جميع العناصر الدلالية و العلاقات النحوية أي هي مدخلات الجملة.

توجد مجموعة من القوانين التي تسمى بالتحويلية، تحول الجملة من البنية العميقة إلى البنية السطحية. البنية السطحية هي المخرجات التي تتمثل بالنظم و القوالب الصوتية نتيجة لتطبيق القوانين التحويلية.

من اهم جوانب هذه المدرسة هي إنها تتمكن من أن تربط مجموعة من التراكيب او الجمل المختلفة شكلا و قالبا بنفس البنية العميقة و تربط نفس التركيب ، اى نفس الجملة و القالب بأكثر من بنية عميقة.

هذا البحث محاولة لتعريف هذه المصطلحات و تحليل بعض جوانب اللغة الكردية وفق النهج التحويلي.

Abstract
Aspects of the Transformational Theory

The publication of N. Comskys Syntactic structure in ١٩٥٧ marked a start of a great revolution in Linguistics. Since then this theory has undergone major revisions.

One of the central theoretical points of Chomskys theory is that, this theory distinguishes two different essential levels , Deep and Surface structures.

Deep structure is the abstract syntactic representation of a sentence, which provides all syntactic and semantic features and components of the sentence.

Surface Structure is the final stage in the syntactic representation of a sentence which provides the input to the phonological component of the grammar.

A series of rules transfer the deep structure to the surface structure called Transformational rules.

One of the advantages of Transformational Grammar theory is, it can relate several structurally different sentences to the same deep structure and the same sentence to several deep structures.

sentences are synonymous if thy have a common meaning, and a sentence is syntactically ambiguous if it has more than one meaning, which cannot be attributed to the different semantic interpretations of its words.

This work is an attempt to analyse some aspects of Kurdish language within this framework. It identifies some rules which transfer the sentences from deep structure to their surface structures.

لێکدانی وشەکان

سادەترین کەرەسەی زمان ئەو تاکە دەنگانەن کە بەهۆی ئەندامانی ئاخاوتنەوە دروست دەکرێن... ئاڵۆزترین دانەش لە زماندا ڕستەیە. پەیوەندیی نێوان ئەم دوو دانەیە لەسەر پەیڕەوێکی هەرەمیی ئەم جۆرە دامەزراوە.

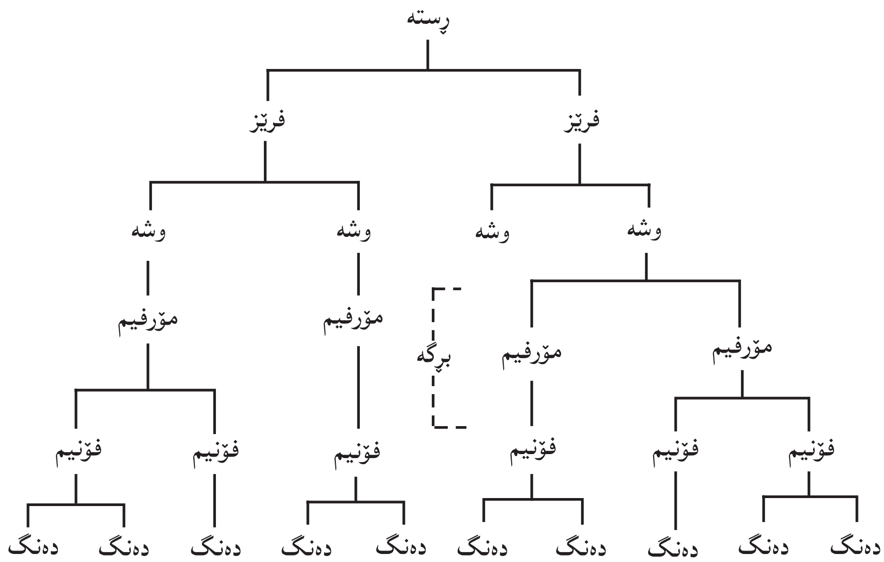

واتا لە هەر زمانێکدا کۆمەڵە دەنگێ هەیە کە بەهۆی ئەندامانی ئاخاوتنەوە دروست دەکرێن. ئەم دەنگانە سیستەمی فۆنۆلۆجیی زمانەکە پێک دەهێنن.[١] بەهۆی دەستەیێک یاسای تری دیسان فۆنۆلۆجییەوە ئەم فۆنیمانە لەناو قاڵبی بڕگەی فۆنەتیکی یەک دەگرن بڕگەی فۆنۆلۆجی پێک دەهێنن.[٢] لەناو قاڵبی بڕگەی فۆنۆلجیدا... بەفۆنیمێک یا زیاتر مۆرفیم[٣] پێک دێت. بەمۆرفیمێ، یا زیاتر وشە پێک دێت... بەوشەیێک یا زیاتر فرێز[٤] پێک دێت. چەند فرێزێکیش ڕستە پێک دەهێنن.

دەستنیشانکردنی سروشتی پێکهاتنی ئەم کەرەسە خاوانە و زانینی یاساکانی لێکدانیان لەناو ئەم پێکهاتنە هەرەمییە بۆ داڕشتنی دانەی گەورەتر... ئینجا گەورەتر، تا

دەگاتە لووتکەی هەرەمەکە (کە ڕستەیە) ڕێزمانی زمانەکەیە.

لەهەر (ئاست)ێکدا[٥] یاسای تایبەتی هەیە بۆ لێکدانی دانەکان. ئەم باسە هەوڵدانە بۆ دەستنیشانکردنی ئەو ئامرازانەی وشەکان لەناو قاڵبی فرێز و ڕستەکاندا لێک - دەدەن.[٦]

یەکێ لە ئامانجەکانی ڕێزمان دەستنیشانکردنی پەیوەندیی نێوان بەشەکانی ڕستەیە. ڕووێکی ئەم پەیوەندییە لە چۆنیەتی لە یەکدانی وشەکاندایە. لە زمانی کوردیدا... سێ ئامرازی بەستن Conujnction هەیە. (ناو و ناو) و(ناو و ئاوەڵناو) لەناو چوارچێوەی ڕستەدا لە یەک دەدەن کە ئەمانەن: (و - ی - ـە). هەریەکە ئەرکی تایبەتیی خۆی هەیە و لە حاڵەتێکی تایبەتیدا دەردەکەوێ.

یەکێ لە یاساکانی ڕێزمانی کوردی ئەوەیە بکەر، یا بەرکار (ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ)... هتد لە ناوێک، یا زیاتر، پێک دێت. ئامرازی لە یەکدانی ئەم ناوانە (و) یا (ی)یە. واتا هەموو ناوە لێکدراوەکان بەهۆی ئەم دوو ئامرازە دەتوانن دەوری بەشێکی بنجیی ڕستەی وەک بکەر و بەرکار... هتد ببینن. جیاوازیی نێوان ئەم دوو جۆرە لێکدانە لەوەدایە، ئەو ناوانەی بە(و) لە یەک دەدرێن هەموو بەشداری لە ڕووداوی فرمانەکەدا دەکەن بەپێی ئەو ئەرکەی لەناو چوارچێوەی ڕستەکەدا پێیان سپێرراوە. وەک لەم نموونانەدا دەردەکەوێ:

أ- ئازاد و ڕزگار و ئاواز و ئاهەنگ... هاتن

ب- من ئازاد و ڕزگار و ئاواز و ئاهەنگ دەبینم.

ج- من نامە بۆ ئازاد و ڕزگار و ئاواز و ئاهەنگ دەنێرم.

ئەم چوار ناوە (ئازاد ، ڕزگار، ئاواز، ئاهەنگ) بەئامرازی بەستن (و) لێکدراون. لە ڕستەی (أ) دەوری بکەریی ڕستەکە دەبینن هەرچواریان لە (هاتن)دا بەشدارن. لە ڕستەی (ب) دەوری بەرکاری ڕاستەوخۆی ڕستەکە دەبینن هەر چواریان بەشدارن لەوەی کە دەبینرێن. لە ڕستەی (ج) دەوری بەرکاری ناڕاستەوخۆی ڕستەکە دەبینن... هەر چواریان بەشدارن لەوەی نامەیان بۆ دەنێررێ.

لەلایێکی ترەوە ئەو ناوانەی بە(ی) لێک دەدرێن پەیوەندییان لەگەڵ یەکتردا لەسەر بناغەی هەیی دایە (possessive) تەنیا ناوی یەکەم ڕووداوی فرمانەکە بەپێی ئەو ئەرکەی لەناو چوارچێوەی ڕستەکەدا پێی سپێرراوە بەجێ دەهێنێ. ئەم ناوەش سەر بەناوی

دووەم دەبێ، ناوی دووەم سەر بەناوی سێیەم دەبێ و بەم جۆرە... وەک لەم نموونانەدا دەردەکەوێ:

د- برای مامۆستای کوڕی خوشکم هات.

هـ- من برای مامۆستای کوڕی خوشکم دەبینم.

و- من نامە بۆ برای مامۆستای کوڕی خوشکم دەنێرم.

لەم ڕستانەدا... (برا- مامۆستا- کوڕ- خوشک) هەموو ناون و بەئامرازی بەستن (ی) لەیەک دراون. لە ڕستەی (د)دا هەموو بەیەکەوە دەوری بکەری دەبینن لە ڕستەی (هـ) دەوری بەرکاری ڕاستەوخۆ و لە ڕستەی (و) دەوری بەرکاری ناڕاستەوخۆ دەبینن. لە هەموویاندا تەنیا (برا) بەڕووداوی فرمانەکە بەپێی ئەو ئەرکەی لەناو چوارچێوەی ڕستەکەدا پێی سپێرراوە بەجێ دەهێنێ. تەنیا (برا)یە لە ڕستەی (د)دا هاتووە و لە (هـ)دا دەبینرێ و لە (و)دا نامەی بۆ دەنێررێ. ئەم (برا)یە هی (مامۆستا)یە (مامۆستا) هی (کوڕ)ە و (کوڕ) هی (خوشکم)ە، یاسای لەیەکدانی ناوەکانی ناوەکان لەم وێنەیەدا ڕوون کراوەتەوە:

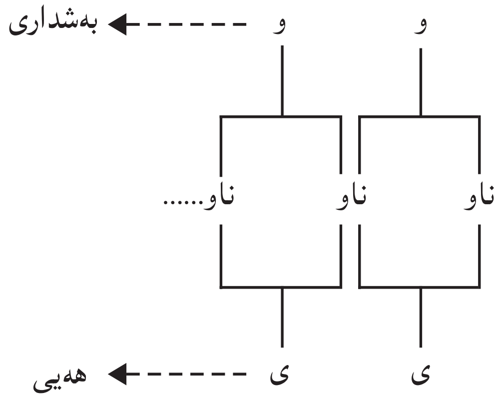

لەناو چوارچێوەی بەشە بنجییەکانی ڕستە هەر ناوەی دەشێ ئاوەڵناوێ یا زیاتری لەگەڵدا دەرکەوێ. گەر هات و ناوەکە ئامرازی پێناسین (ەکە)ی لەگەڵ دابوو. ناوەکە بەئاوەڵناوی یەکەم و ئاوەڵناوەکان بەیەکەوە بەئامرازی بەستن (ـە) لە یەک دەدرێن، ئامرازی پێناسین (ەکە) لەم حاڵەتەدا دەچێتە سەر دوا ئاوەڵناوەوە.

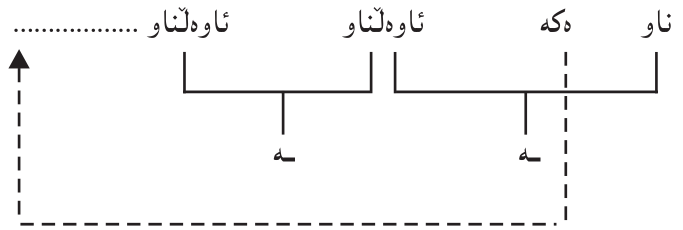

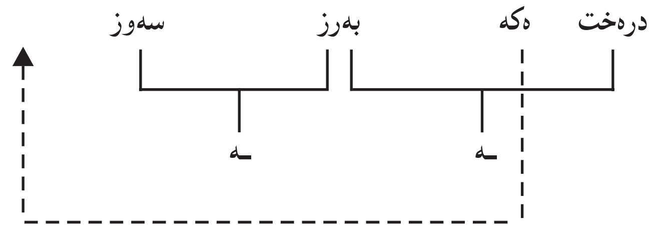

درەختە سەوزە بەرزەکە

ئامرازی کۆ (ان) گەر دەرکەوت هەمیشە بە(ەکە)ی پێناسینەوە دەلکێ.

درەختەکان

درەختە بەرزەکان

درەختە بەرزە سەوزەکان

ڕاناوی نیشاندانیش (ئەمە - ئەوە - ئەمانە - ئەوانە) چەمکی پێناسینی هەیە، چونکە ئاماژە بۆ شێ دەکرێ... پێ دەناسرێ بەپێی لۆجیک کە پەنجە بۆ شتێ ڕادەکێشێ پێی دەناسێنێ... بۆیە گەر لەگەڵ ناودا دەرکەوێ ناو و ئاوەڵناوەکان بەئامرازی (ـە) لە یەک دەدرێن. کە ناو، یا ناو و ئاوەڵناو دەچنە سەر ڕاناوی نیشاندان. دەبنە دوو بەش بەم جۆرەی خوارەوە

ئەم ــ ـە

ئەو ــ ـە

ئەم ــ انە

ئەو ــ انە

ناو و ئاوەڵناوەکان ئەچنە نێوانیانەوە.

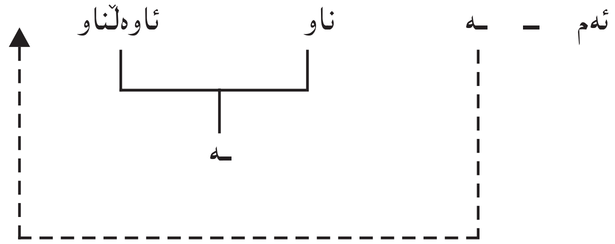

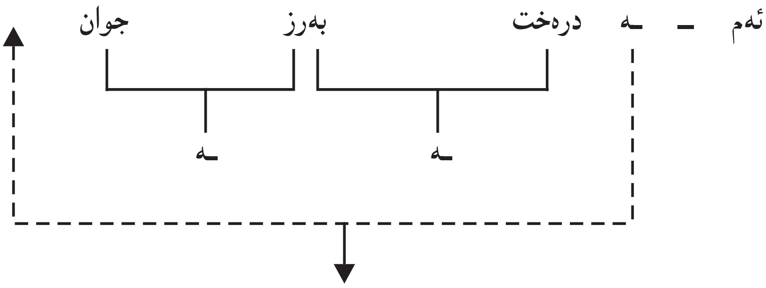

ئەم درەختە سەوزە بەرزە جوانە.

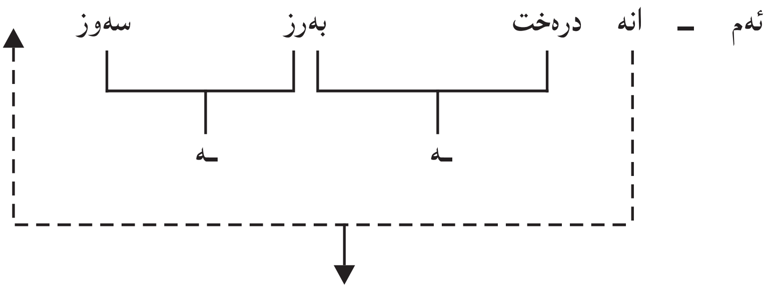

ئەو درەختە بەرزە سەوزانە.

تێبینی: ئامرازی (ەکە) و (ێک) و (ڕاناوی نیشاندان)... هەرگیز هیچ کامێکیان لەگەڵ ئەوانی ترا دەرناکەوێ.

له هەموو حاڵەتێکی تردا ناو و ئاوەڵناو بە(ی) لەیەک ئەدرێن

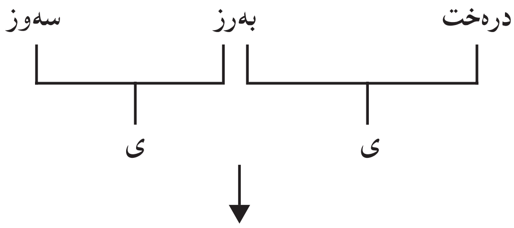

درەختی بەرزی سەوز

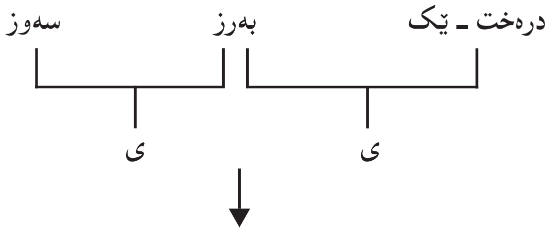

درەختێکی بەرزی سەوز

× نیشانەی لەگەڵ یەکتر دەرنەکەوتنە (Ø) نیشانەیە بۆ ئەوەی کە ناو هیچ ئامرازێکی لەگەڵ دەرناکەوێ. یاساکانی لەیەکدانی ناو و ئاوەڵناو لەناو چوارچێوەی (فرێزی ناوی) noun phrase هەموو لەم وێنەیەدا کۆکراونەتەوە.

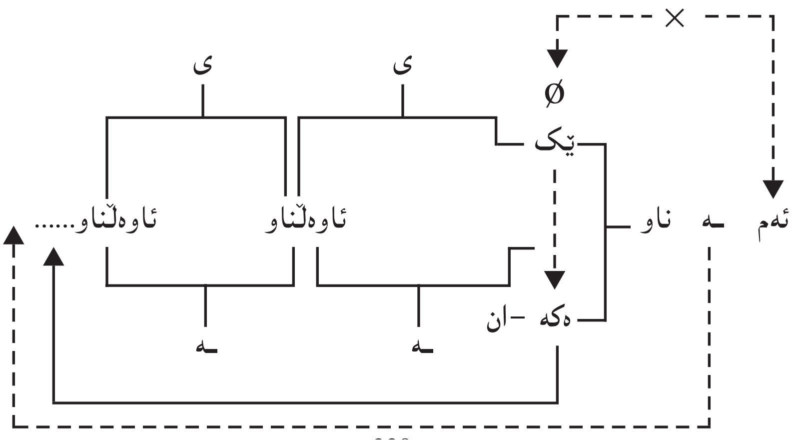

ئەوەی سەرنج ڕادەکێشێ ئەوەیە، ئامرازی لەیەکدانی (ناو و ناو) و (ڕستە و ڕستە) هەر (و)یە. هۆی ئەمە ئەوەیە ئەم دوو جۆرە لەیەکدانە یەک بنچیان هەیە، لە یەکدانی ناو و ناو ئەنجامی لابردنی بەشە هاو ئەرکە لە یەکچووەکانە Equi لە چەند ڕستەیەکی لەیەکدراو بەیاسایێکی ئابووری. بەپێی ئەم بۆچوونە ڕستەی:

من و ئازاد و ڕزگار هاتین.

لە بناغەدا ئەم سێ ڕستەیەیە.

من هاتم و ئازاد هات و ڕزگار هات.

ئەم سێ ڕستەیە بە(و) لەیەکدراون.

فرمانی (هاتن) لەهەرسێکیاندا دووبارە بۆتەوە. بۆ خۆلادان لەم دووبارە بوونەوەیە تەنیا یێکێکیان بەجێ دەهێڵرێ و ئەوانی تر لادەبرێن. لەبەر ئەوەی لە زمانی کوردیدا هەمیشە فرمان لە کۆتایی ڕستەدا دێ، فرمانی دوا ڕستە بەجێ دەهێڵرێ و ئەوانی تر لادەبرێن، تا لە ڕستە تازەکە فرمان لە شوێنی سروشتی خۆی بمێنێ ڕاناوی لکاوی دوا فرمانیش لادەبرێ، سێ بکەرەکە یەک دەگرن هەموو بەیەکەوە دەبن بە(من و ئازاد و ڕزگار). ئەمانە هەموو بەیەکەوە شوێنی (ئێمە) دەگرن، بۆ ڕێککەوتن ڕاناوێکی لکاو بەفرمانەکەوە دەلکێنرێ بگونجێ لەگەڵ کەس و ژمارەی بکەرە تازەکە.

من و ئازاد و ڕزگار هاتین.

گەر بەرکار لە چەند ناوێک پێک هاتبێ ئەمە ئەوە دەگەیەنێ کە (بکەر) و (فرمان)ی چەند ڕستەیێ هەمان شتن و بەهەمان پەیڕەو لابراون، وەک لە ڕستەی، من و تۆ و ڕزگار و ئازاد دەبینم.

بناغەکەی ئەم ڕستەیەیە، (من تۆ ئەبینم و من ڕزگار دەبینم و من ئازاد دەبینم)، چونکە بکەر لە زمانی کوردیدا لە سەرەتای ڕستەدا دەردەکەوێ... بۆیە بکەری ڕستەی یەکەم بەجێ دەهێڵرێ و ئەوانی تر هەموو لادەبرێن تا لە ڕستە تازەکەدا شوێنی سروشتیی خۆی بگرێ. چونکە فرمان لە کۆتایی ڕستەی کوردیدا دەردەکەوێ... بۆیە فرمانی دوا ڕستە بەجێ دەهێڵرێ... تا لە ڕستە تازەکەدا شوێنی سروشتی خۆی بگرێ.

(من تۆ دەبینم و من ڕزگار دەبینم و من ئازاد دەبینم)، دەبێتە (من تۆ و ڕزگار و ئازاد دەبینم). ئاوەڵناوەکانی (خەبەر)ی[٧] ڕستەی (کاری بوون)یش[٨] هەر بە(و) لێک دەدرێن. بۆ نموونە ڕستەی:

(ئەم درەختە چەند گەش و سەوز و بەرزە) بەپێی ئەم بۆچوونە لە بنجدا ڕستەیێکی

لێکدراوە و لەم سێ ڕستە سادەیە پێکهاتووە:
١- ئەم درەختە چەند گەشە.
٢- ئەم درەختە چەند سەوزە.
٣- ئەم درەختە چەند بەرزە.

لەهەر لێکچووەی Equi... یەکێک دەمینێتەوە و شوێنی سروشتی خۆی لە شاڕستەکەدا main sentence داگیر دەکات.

ئەم درەختە (مبتداء)ی هەر سێ ڕستەکەیە. لە هی دووەم و سێیەمدا لادەچن و لە هی یەکەم دەمینێ، چونکە (مبتداء) لە ڕستەی کوردیدا لە سەرەتادا دەردەکەوێ. چەند (ڕادە)ی[9] ئاوەڵناوەکانە... ڕادە هەمیشە پێش ئاوەڵناو دەکەوێت، بۆیە هی یەکەم دەمینێتەوە و هی دووەم و سێیەم لادەچن.

(ـە)ی یەکەم و دووەم لادەچن. هی سێیەم دەمینێتەوە، چونکە فرمان لە ڕستەی کوردیدا دەکەوێتە دواوەی ڕستەکە.
١- ئەم درەختە چەند گەشە. (ـە) لادەچێ.
٢- ئەم درەختە چەند سەوزە. (ئەم درەختە) و (چەند) و (ـە) لادەچن.
٣- ئەم درەختە چەند بەرزە.

لە ئەنجاما ڕستەکە دەبێتە

ئەم درەختە چەند گەش و سەوز و بەرزە.

ئامرازەکانی بەستن هەموو لەم وێنەیەدا ڕوون کراونەتەوە.

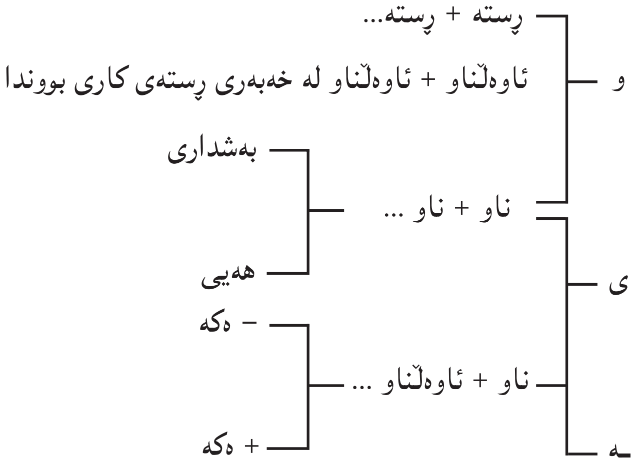

پەراوێزەکان:

١- فۆنیم... دانەیێکی موجەڕەدە abstract چەند دەنگێک دەنوێنێ کە هەموو پێکەوە نرخێک پێشان دەدەن لە زمانێکی تایبەتیدا. بیئەی جیاواز ئەم شێوە جیاوازانەیان پێ دەبەخشن. بۆ نموونە دوو دەنگی (س) و (ص) لە زمانی کوردیدا سەر بەهەمان فۆنیمن چونکە لەم زمانەدا هیچ وشەیێک نادۆزرێتەوە بەئاڵوگۆڕکردنی ئەم دوو دەنگە مانا بگۆڕێ. کەچی لە زمانی عەرەبیدا دوو فۆنیمی جیان، چونکە ئەم زمانە گەلێ وشەیێکی هەیە گەر ئەم دوو دەنگەیان تێدا ئاڵوگۆڕ بکرێ مانا دەگۆڕێ وەک (سلب - صلب/ عسیر - عصیر/ سار - صار... هتد) بەپێچەوانەوە دوو دەنگی (ر - ڕ) لە زمانی کوردیدا دوو فۆنیمی جیان (برین - بڕین/ کەر - کەڕ/ وەرین - وەڕین... هتد). لە زمانی عەرەبیدا سەر بەهەمان فۆنیمن، چونکە هیچ وشەی عەرەبی نییە بەئاڵوگۆڕکردنی ئەم دوو دەنگەی تیا مانا بگۆڕێ.

بۆ زانیاری زیاتر لەبارەی فۆنیمەوە سەیری سەرچاوە ژ (٥) بکە.

٢- بڕگە: تا ئێستا هیچ قوتابخانەیێکی زانستی زمان و فۆنۆلۆجی نەیتوانیوە پێناسینێکی ڕێکی بێ کەلەبەری بڕگە پێشکەش بکات. بەشێوەیێکی گشتی دوو جۆری لێ دەستنیشان کراوە.:

أ- بڕگەی فۆنەتیکی ئەم جۆرەیان گشتییە و هەموو زمانانی جیهان تێیدا بەشدارن. پەیوەندیی بەفسیۆلۆجییەتی هەناسە وەرگرتن و سروشتی کارکردنی ئەندامانی ئاخاوتنەوە هەیە. لەناو چوارچێوەی ئەم قاڵبە گشتییەدا زمانەکان جیاوازی پێشان دەدەن لە چۆنیەتی لێکدانی فۆنیمەکان. ئەم لێکدانە تایبەتییە بڕگەی فۆنۆلۆجی پێک دەهێنێ.

ب- بڕگەی فۆنۆلۆجی: لە هەموو زمانێکدا بزوێن vowel ناوکی بڕگە پێک دەهێنێ. لەگەڵ ئەم بزوێنەدا دەشێ چەند فۆنیمێکی کپ consonant دەرکەوێ. ژمارەی فۆنیمە کپەکان و جۆری ڕیزبوون و دەرکەوتنیان بەیەکەوە لە زمانەکاندا جیاوازن. بۆ نموونە لە بڕگەی زمانی کوردی لە یەک تا چوار کپ لەگەڵ بزوێندا لە بڕگەیەکدا دەردەکەوێ و هەرگیز لە دوو زیاتر ناکەوێتە لایەکی بزوێنەکەوە.

لە زمانی ئینگلیزیدا تا پێنج کپ لە بڕگەیەکدا دەردەکەوێ... لە زمانی عەرەبیدا تا دوو کپ دەتوانێ لە بڕگەیەکدا دەرکەون... ئەم جیاوازییە بڕگەی فۆنۆلۆجی پێک دەهێنن. ئەو یاسایانەی فۆنیمەکان لەناو قاڵبی بڕگەکاندا لێک دەدا بەیاساکانی فۆنۆلۆجی ناو دەبرێن.

٣- مۆرفیم: بچووکترین دانەی واتاداری زمانە لە فۆنیمێک یا زیاتر پێک دێ و دەورێ لە ڕێزماندا دەبینێ، بۆ نموونە (دەیانبینم) لەم مرۆفیمانە پێکهاتووە.

١- /دە/ دوو فۆنیمە - چەمکی بەردەوامی دەگەیێنێ.

٢- /یان/ سێ فۆنیمە - ڕاناوی لکاوی کەسی سێیەمی کۆیە.

٣- /بین/ سێ فۆنیمە - ڕەگی کاتی ئێستای (بینین)ە.

٤- /م/ یەک فۆنیمە - ڕاناوی لکاوە... کەسی یەکەم تاک دەگەیێنێ.

وشەی (گەلاوێژ) مۆرفیمێکی حەوت فۆنیمییە.

بۆ چەمکی وشە و پەیوەندیی بەمۆرفیم و فۆنیمەوە سەیری سەرچاوە ژمارە (٦) بکەن.

٤- وشەیێک یان زیاتر بتوانن دەوری بەشێکی بنجی لە ڕستەدا (بکەر... بەرکار... هتد) ببینن فرێزێک پێک دەهێنن. بۆ نموونە لە ڕستەی:

[ئازاد لە ساڵی هەزار و نۆ سەد و هەشتا و سێدا ئەم خانووە جوانەی دروست کرد].

(ئازاد): فرێزێکە لە یەک وشە پێک هاتووە، چونکە بەتەنیا دەوری بکەری ڕستەکە دەبینێ.

(لە ساڵی هەزار و نۆ سەد و هەشتا و سێدا) فرێزێکە لە حەوت وشە و سێ ئامرازی بەستن پێکهاتووە هەموو پێکەوە دەوری ئاوەڵکاری کاتی لە ڕستەکەدا دەبینن.

(ئەم خانووە:) فریزێکی ناوییە لە دوو وشە پێکهاتووە دەوری بەرکاری لەم ڕستەدا دەبینێ.

(دروست کرد): فرێزێکی فرمانییە لە دوو وشە پێکهاتووە... فرمانی ڕستەکەیە.

٥- ئاستەکانی شیکردنەوە Levels of analysis. زمان دیاردەییێکی لە ڕادەبەدەر فراوان و ئاڵۆز و چووە ناویەکە... هەرگیز ناشێ هەر لە سووچێکەوە سەیری بکرێ و شی بکرێتەوە. بۆیە زانایان (لە بواری وەسفیدا) چەند ئاستێک بۆ شیکردنەوەی دەستنیشان دەکەن. دۆزینەوەی ئاستەکانی زمان لە دەسکەوتە هەرە گرنگەکانی مەیدانی زمانەوانییە. هەر ئاستەی سروشت و پەیڕەو و ڕێگە و تەکنیکی تایبەتی خۆی هەیە بۆ شیکردنەوە. هەر قوتابخانەش بۆچوونی خۆی هەیە لە دەستنیشانکردنی ئاستەکان و سروشتی پەیوەندیی نێوانیان و شیکردنەوەیان...

هەر کارێکی زمانەوانی وەسفی بێ... بەراوردی بێ... مێژوویی بێ... ئەگەر ئاستەکان لە شیکردنەوەدا ڕەچاو نەکات تێکەڵ و پێکەڵ دەردەچێ... فۆنەتیک و فۆنۆلۆجی و مۆرفۆلۆجی و سینتاکسی و بەراوردی و مێژوویی و وەسفی هەموو تێکەڵ بەیەکتر دەبن و کارەکە هیچ ئەنجامێکی ڕێکوپێک بەدەستەوە نادات و ناکەوێتە بەر پەیڕەوی زانستی.

٦- ئەم باسە تایبەتە بەکرمانجی خواروو (زمانی نووسین).

٧- مەبەست لە خەبەری ڕستە (predicate)ە.

٨- ڕستەی کاری بوون بەرامبەر (الجملة الاسمية)ی عەرەبی و (verb to be)ی ئینگلیزییە. هەندێ زمانەوان (م، یت، ـە، ین، ن، ن) بەکاری بوونی کاتی ئێستا لە قەڵەم دەدەن.

من	م	Iam
تۆ	یت	you are
ئەو	ـە	he is
هیلاک		tird
ئێمە	ین	we are
ئێوە	ن	You are
ئەوان	ن	They are

٩- (زۆر، تەختێ، تۆزێ، لەڕادەبەدەر، یەکجار تۆزێ... هتد) ئەم وشانە سەر بەو کۆمەڵەن کە لە زانستی زمانا بە intensifire ناو دەبرێ، واتا (ڕادە) و (پلە)... چونکە ڕادە و پلەی ئاوەڵناو پێشان دەدەن... (زۆر جوان... نەختێ ئاڵ... یەکجار قورس... تۆزێ تاڵ... هتد)... من (پلە)م وەک زاراوە بۆ بەکارهێنا.

سەرچاوەکان:

١- عبدالرحمن معروف (١٩٧٩) ڕێزمانی کوردی - بەرگی یەکەم - بەشی یەکەم. کۆڕی زانیاریی عێراق - بەغداد.

٢- ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی (١٩٧٦) کۆڕی زانیاریی کورد - بەغداد.

٣- وریا عومەر ئەمین (١٩٨٣) لایەنێکی جیاوازی... گۆڤاری کۆڕی زانیاریی عێراق - ژ (١٠) بەغداد.

٤- وریا عومەر ئەمین (١٩٨٤) ئامرازەکانی بەستن - گۆڤاری ڕۆژی کوردستان ژ (٦٧) بەغداد.

٥- وریا عومەر ئەمین (١٩٨٤) فۆنۆلۆجی - گۆڤاری کاروان ژ (٢٠).

٦- وریا عومەر ئەمین (١٩٨٦) مردنی وشە - گۆڤاری کاروان ژ (٤٥).

٧- نوری عەلی ئەمین (١٩٦٠) ڕێزمانی کوردی

8- Hudleston R. (1977) An Introduction to English transformation syntax. Longman.

9- Lyons. J. (1968) Introduction to theotical Linguistics.

*** ئەم وتارە لە گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ، ژمارە (١١٨) ساڵی ١٩٨٨، لاپەڕە ١٣٢-١٣٧ بڵاوکراوەتەوە.**

ئامرازەکانی بەستن

یەکێ لە ئامانجەکانی ڕێزمان دەستنیشانکردنی پەیوەندیی نێوان بەشەکانی ڕستەیە. ڕووێکی ئەم پەیوەندییە لە چۆنیەتی لەیەکدانی وشەکاندایە.

لە زمانی کوردیدا... سێ ئامرازی بەستن Conjunction هەیە. (ناو و ناو) و (ناو و ئاوەڵناو) لەناو چوارچێوەی ڕستەدا لەیەک ئەدەن کە ئەمانەن (و - ی - ـە). هەریەکە ئەرکی تایبەتیی خۆی هەیە و لە حاڵەتێکی تایبەتیدا دەرئەکەوێ.

یەکێ لە یاساکانی ڕێزمانی کوردی ئەوەیە بکەر یا بەرکار (ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ... هتد) لە ناوێک یا زیاتر پێک دێت. ئامرازی لەیەکدانی ئەم ناوانە (و) یا (ی)یە. واتا هەموو ناوە لێکدراوەکان بەهۆی ئەم دوو ئامرازە ئەتوانن دەوری بەشێکی بنجیی ڕستەی وەک بکەر و بەرکار... هتد ببینن. جیاوازیی نێوان ئەم دوو جۆرە لێکدانە لەوەدایە، ئەو ناوانەی بە (و) لە یەک ئەدرێن هەموو بەشداری لە ڕووداوی فەرمانەکە ئەکەن بەپێی ئەو ئەرکەی لەناو چوارچێوەی ڕستەکەدا پێیان سپێرراوە. وەک لەم نموونانەدا دەرئەکەوێ:

أ- ئازاد و ڕزگار و ئاواز و ئاهەنگ... هاتن.

ب- من ئازاد و ڕزگار و ئاواز و ئاهەنگ ئەبینم.

ج- من نامە بۆ ئازاد و ڕزگار و ئاواز و ئاهەنگ ئەنێرم.

ئەم چوار ناوە (ئازاد - ڕزگار - ئاواز - ئاهەنگ) بەئامرازی بەستن (و) لێکدراون. لە ڕستەی (أ) دەوری بکەریی ڕستەکە ئەبینن هەرچواریان لە (هاتن)دا بەشدارن.

لە ڕستەی (ب) دەوری بەرکاری ڕاستەوخۆی ڕستەکە ئەبینن. هەرچواریان بەشدارن لەوەی کە ئەبینرێن.

لە ڕستەی (ج) دەوری بەرکاری ناڕاستەوخۆی ڕستەکە ئەبینن... هەرچوار بەشدارن لەوەی کە نامەیان بۆ ئەنێررێ.

لەلایێکی ترەوە ئەو ناوانەی بە (ی) لێک ئەدرێن پەیوەندییان لەگەڵ یەکتردا لەسەر بناغەی هەیی دایە (Possessive). تەنیا ناوی یەکەم ڕووداوی فەرمانەکە بەپێی ئەو ئەرکەی لەناو چوارچێوەی ڕستەکەدا پێی سپێرراوە بەجێ ئەهێنێ. ئەم ناوەش سەر بەناوی دووەم ئەبێ و ناوی دووەم سەر بەناوی سێیەم ئەبێ و بەم جۆرە... وەک لەم نموونانەدا دەرئەکەوێ:

د- برای مامۆستایی کوڕی خوشکم هات.
هـ- من برای مامۆستای کوڕی خوشکم ئەبینم.
و- من نامە بۆ برای مامۆستای کوڕی خوشکم ئەبینم.

لەم ڕستانەدا... (برا - مامۆستا - کوڕ - خوشک) هەموو ناون بەئامرازی بەستن (ی) لەیەک دراون. لە ڕستەی (د) هەموو بەیەکەوە دەوری بکەری ئەبینن لە ڕستەی (هـ) دەوری بەرکاری ڕاستەوخۆ و لە ڕستەی (و) دەوری بەرکاری ناڕاستەوخۆ ئەبینن.

لە هەموویانا تەنیا (برا)یە ڕووداوی فەرمانەکە بەپێی ئەو ئەرکەی لەناو چوارچێوەی ڕستەکەدا پێی سپێرراوە بەجێ ئەهێنێ. تەنیا (برا)یە لە ڕستەی (د) هاتووە و لە (هـ)دا ئەبینرێ و لە (و)دا نامەی بۆ ئەنێررێ. ئەم (برا)یە هی (مامۆستا)یە و (مامۆستا) هی (کوڕ)ە و (کوڕ) هی (خوشکم)ە.

یاسای لەیەکدانی ناوەکان لەم وێنەیەدا ڕوون کراوەتەوە:

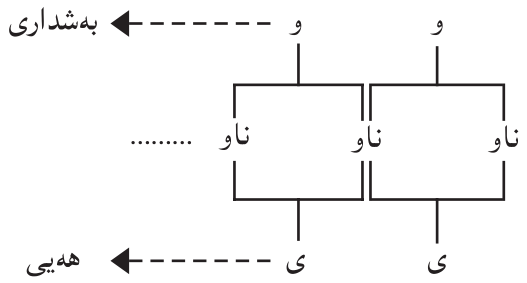

لەناو چوارچێوەی بەشە بنجییەکانی ڕستە هەر ناوەی ئەشێ ئاوەڵناوێ یا زیاتری لەگەڵا دەرکەوێ. گەر هات و ناوەکە ئامرازی پێناسین (ەکە)ی لەگەڵا بوو. ناوەکە بەئاوەڵناوی یەکەم و ئاوەڵناوەکان بەیەکەوە بەئامرازی بەستن (ـە) لەیەک ئەدرێن. ئامرازی پێناسین (ەکە) لەم حاڵەتەدا ئەچێتە سەر دوا ئاوەڵناوەوە.

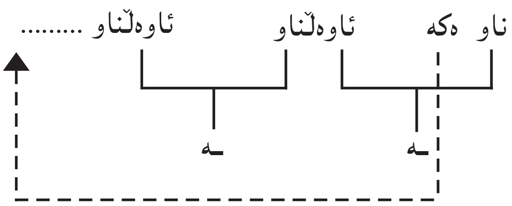

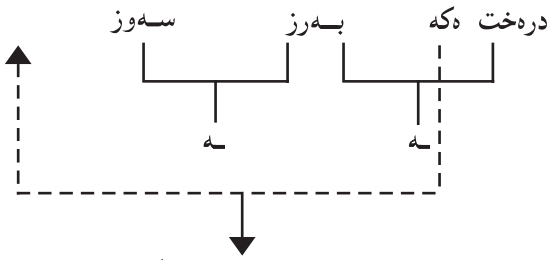

درەختە بەرزە سەوزەکە.

ئامرازی کۆ (ان) هەمیشە بە(ەکە)ی پێناسینەوە ئەلکێ.

درەختەکان

درەختە بەرزەکان

درەختە بەرزە سەوزەکان

ڕاناوی نیـشـاندانیش (ئەمـە – ئەوە – ئەمـانە – ئەوانە) چەمکی نـاسـینیـان هەیە، چونکە بەپێی لۆجیک کە پەنجە بۆ شتێ ڕائەکێشی پێی ئەناسێنی... بۆیە گەر لەگەڵ ناوا دەرکەوێ ناو و ئاوەڵناوەکان بەئامرازی (ـە) لەیەک ئەدرێن.

کـە ناو یا نـاو و ئاوەڵنـاو ئەچنە سـەر ڕانـاوی نیـشـانـدان... ئەبنە دوو بەش بەم جـۆرەی خوارەوە:

ئەم ـــــ ـە

ئەو ـــــ ـە

ئەم ـــــ انە

ئەو ـــــ انە

ناو و ئاوەڵناوەکان ئەچنە نێوانیانەوە

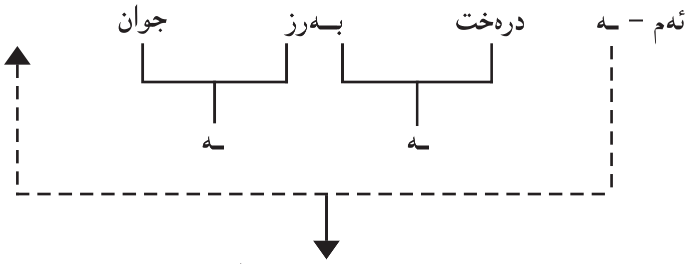

ئەم درەختە بەرزە جوانە.

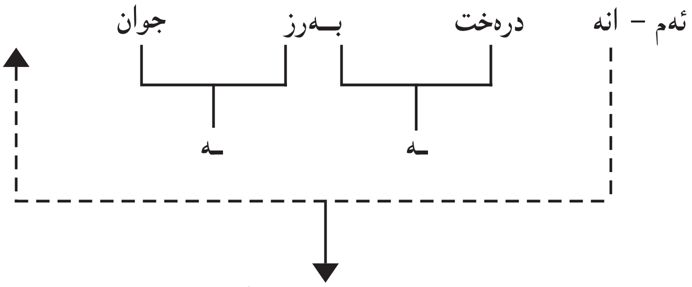

ئەم درەختە بەرزە جوانانە.

لە هەموو حاڵەتێکی تردا ناو و ئاوەڵناو بە(ی) لەیەک ئەدرێن.

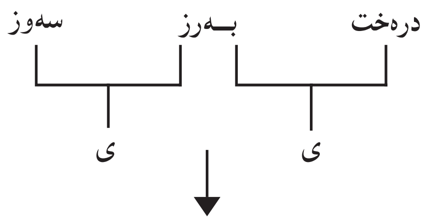

درەختی بەرزی سەوز.

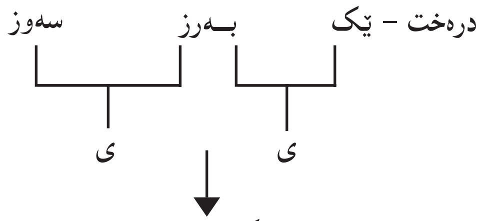

درەختێکی بەرزی سەوز.

تێبینی: ئامرازی پێناسین (ەکە) و پێ نەناسین (ێک) و (ڕاناوی نیشاندان)... هەرگیز هیچ کامێکیان لەگەڵ ئەوانی ترا دەرناکەوێ.

× نیشانەی لەگەڵ یەکتر دەرنەکەوتنە Ø نیشانەیە بۆ ئەوەی کە ناو هیچ ئامرازێکی لەگەڵا دەرناکەوێ.

یاساکانی لەیەکدانی ناو و ئاوەڵناو هەموو لەم وێنەیەدا کۆکراونەتەوە.

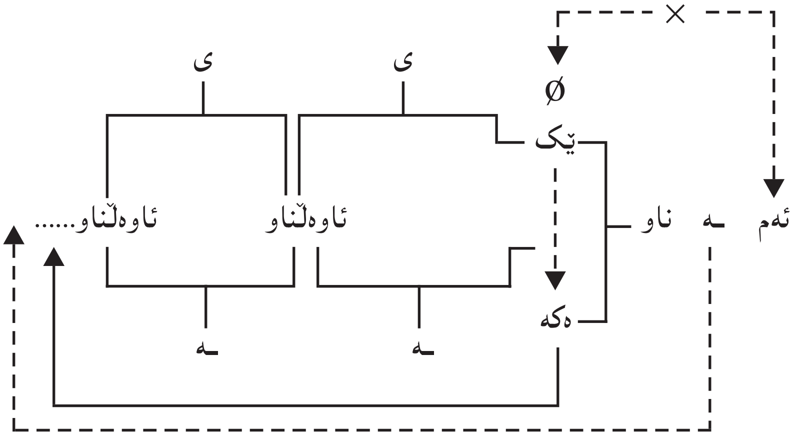

ئەوەی سەرنج ڕائەکێشێ ئەوەیە، ئامرازی لەیەکدانی (ناو و ناو) و (ڕستە و ڕستە) هەمان شتە، کە (و)یە. هۆی ئەمە ئەوەیە ئەم دوو جۆرە لەیەکدانە یەک بنجیان هەیە. لەیەکدانی ناو و ناو ئەنجامی لابردنی بەشە هاوئەرکە لەیەک چووەکانە لە چەن ڕستەیەکی لەیەکدراو بەیاسایێکی ئابووری. بەپێی ئەم بۆچوونە ڕستەی:

من و ئازاد و ڕزگار هاتین.

لە بناغەدا ئەم سێ ڕستەیەیە.

من هاتم و ئازاد هات و ڕزگار هات.

ئەم سێ ڕستەیە بە(و) لەیەک دراون. فەرمانی (هاتن) لە هەر سێکیانا دووبارە بۆتەوە.

بۆ خۆ لادان لەم دووبارە بوونەوەیە تەنیا یەکێکیان بەجێ ئەهێڵرێ و ئەوانی تر لائەبرێن. لەبەر ئەوەی لە زمانی کوردییا فەرمان هەمیشە لە کۆتایی ڕستەدا دێ فەرمانی دوا ڕستە بەجێ ئەهێڵرێ و ئەوانی تر لائەبرێن. تا لە ڕستە تازەکەدا فەرمان لە شوێنی سروشتی خۆی بێ ڕاناوی لکاوی دوا فەرمانیش لائەبرێ.

سێ بکەرەکە یەک ئەگرن هەموو بەیەکەوە ئەبن بە(من و ئازاد و ڕزگار). ئەمانە هەموو بەیەکەوە شوێنی (ئێمە) ئەگرن. بۆ ڕێکەوتن ڕاناوێکی لکاو بەفەرمانەکەوە ئەلکێنرێ بگونجێ لەگەڵ کەس و ژمارەی بکەرە تازەکە.

من هاتم و ئازاد هات و ڕزگار هات.

من و ئازاد و ڕزگار هاتین

گەر بەرکار لە چەند ناوێکا پێک هاتبێ ئەمە ئەوە ئەگەیەنێ کە (بکەر) و (فەرمان)ی چەن ڕستەیێ هەمان شتن و بەهەمان پەیڕەو لابراون. وەک لە ڕستەی.

من تۆ و ڕزگار و ئازاد ئەبینم.

بناغەکەی ئەم ڕستەیەیە.

من تۆ ئەبینم و من ڕزگار ئەبینم و من ئازاد ئەبینم.

چونکە بکەر لە زمانی کوردیدا لە سەرەتای ڕستە دەرئەکەوێ... بۆیە بکەری ڕستەی یەکەم بەجێ ئەهێڵرێ و ئەوانی تر هەموو لائەبرێن تا لە ڕستە تازەکەدا شوێنی سروشتیی خۆی بگرێ. چونکە فەرمان لە کۆتایی ڕستەی کوریدا دەرئەکەوێ... بۆیە فەرمانی ڕستەی یەکەم و دووەم لائەبرێ و هی دوا ڕستە بەجێ ئەهێڵرێ... تا لە ڕستە تازەکەدا شوێنی سروشتیی خۆی بگرێ.

من تۆ ئەبینم و من ڕزگار ئەبینم و من ئازاد ئەبینم.

من تۆ و ڕزگار و ئازاد ئەبینم.

ئامرازەکانی بەستن هەموو بەپێی ئەرکیان لەم نەخشەیەدا ڕوون کراونەتەوە.

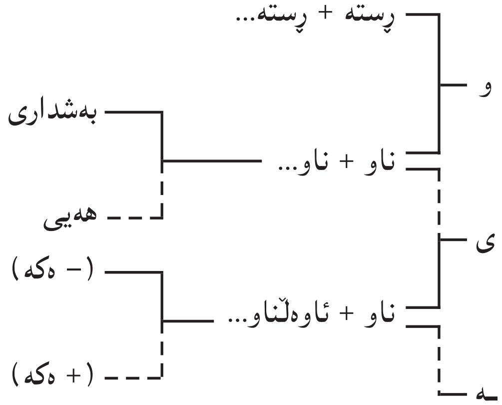

سەرچاوەکان:

1- Hudoleston, R. (1976) An Introduction to English Transformatinal Syntax. London.
2-Smith, N. and Wilson, D. (1979) Modem Linguistics, London.
3- Simpson, J. M. Y. (1979) A first course in Linguistics, Edinburgh.

٤- ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی (١٩٧٦) کۆڕی زانیاریی کورد - بەغدا.

*** ئەم وتارە لە گۆڤاری ڕۆژی کوردستان - کۆمەڵەی ڕۆشنبیریی کورد - بەغدا، ژمارە (٦٧) ساڵی ١٩٨٤، لاپەڕە ٢٨-٣١ بڵاوکراوەتەوە.**

ڕێککەوتن لە زماندا

لەگەڵێ زمانانـدا... هەندێ لە بەشەکانی ڕستە لەگەڵ یەک ڕێک دەکەون لە ڕووی یەک یا زیاتر لە چەمکی گـرامـەریی وەک کـەس Person، ژمـارە Number، جنس Gender و دۆخ Case. ئەم وتارە هەوڵدانێکە بۆ پێشـاندانی سروشـتی ڕێککەوتن Agreement لە زماندا بەگشتی و شوێنی زمانی کوردی لەناو سیستەمی ڕێکەوتندا.

١- کەس: یەکەم و دووەم و سێیەم دەسنیشانکراون.

أ- یەکـەم: قـسـەکـەر دەگـرێتەوە (مـن، ئێـمـە و، هەمـوو ئەو وشـانەی دەتوانن لە ڕستـەدا جێیان بگرن).

ب- دووەم: قسە بۆ کراو دەگرێتەوە (تۆ، ئێوە و، هەمـوو ئەو وشانەی دەتوانن لە ڕستەدا جێیان بگرن).

ج- سێـیـەم: قـسـە لەسـەرکراو دەگرێتـەوە (ئەو، ئەوان و، هەمـوو ئەو وشـانەی دەتوانن لە ڕستەدا جێیان بگرن).

٢- ژمـارە: لە ژمـارەدا تاک Single و جـووت dual و سـێـیی Trial و کـۆ Plural دەسنیشان دەکرێت.

تاک: ئەوەیە وشـەکە لە ڕووی چەمکی سیـمـانتیـکییەوە ئیـشـارەت بێ بۆ تاکە شـتێ یا کـەسێ. (بەرد، تۆ، ئەو...). لە هەنـدێ زمـانـانـدا کـۆ لە دووەوە دەس پێ دەکـات وەک لە زمانی کوردی و تورکی و ئینگلیزی.

	تاک	کۆ
کوردی	من	ئێمە
تورکی	ben	biz
ئینگلیزی	I	We

لە هەندێ زمـانـانـدا کـۆ لە (سێ)وە دەس پێ دەکـات وەک لە زمـانـی عـەرەبی و سەنسەکریتی و چەند زمانێکی سلۆڤانیکی. واتا لەم جۆرە زمانانە لە ڕووی ژمارەوە تاک و جووت و کۆ دەسنیشان دەکرێن.

تاک	جووت	کۆ
ولد	ولدان	أولاد
انت	انتما	أنتم

زمـانی واش هەیە کـۆی لە چوارەوە دەس پێ دەکـات. واتا لـەم جـۆرە زمـانانە تاک و جووت و سێیی و کۆ دەسنیـشـان دەکرێن. وەک لە زمانی فیـجینی Fijian و تـیگری Tigre.[1]

٣- جنس: سێ جۆر جنس لە زمان دەسنیشان کراوە.

أ- نێر Masculine   ب- مێ Feminine   ج- بێ لایەن Nuter

زمانە جیاوازەکانی جیهان جیاوازی پێشان دەدەن لە ڕووی هەبوون و نەبوون و چۆنیەتی دەرکەوتنی جنس تێیـاندا لە هەندێ زمـاندا جنس هیچ جـیا ناکـرێتـەوە وەک لە زمـانی تورکی. زمـانی واش هەیە لە هەندێ شـوێنیـدا جنس جـیـا دەکـرێتـەوە وەک لە زمـانی ئینگلیزی کە تەنیا لە ڕاناوی کەسی سێیەمدا جیا دەکرێتەوە (he - نێر، she - مێ، it - بێ لایەن) هەموو ئەمانە مانای (ئەو) دەگەیەنن.

لە کوردیی خواروەشدا لە نیدادا Vocative نەبێ جنس جیا ناکرێتەوە. (کوڕە، مـامە، بەرامبەر کچێ، پوورێ).

لە هەندێ زماندا نێر و مێ جیا دەکرێنەوە وەک لە زمانی عەرەبی.

نێرینە	مێیینە	
هو	هی	ئەو
کاتب	کاتبە	نووسەر

هەندێ زمـانیش لە ڕووی جنسـەوە وشـەکـانی دابەش ئەبنە سـەر نێـر و مێ و بێ لایەن وەک زمانی ڕووسی.

نێرینە	مێیینە	بێ لایەن
Titrâd دەفتەر	Knîga کتێب	Akno پەنجەرە
Stol مێز	Karta خەرینە	Mesto شوێن

٤- دۆخ: له هەندێ زمانان‌دا (دەور) له ڕستەدا شێوەیەکی تایبەتی بەوشە دەبەخشێ پێی دەوترێ دۆخ. بۆ نموونە لە زمانی عەرەبی ئەگەر ناو دەوری فاعلیی Subjective بینی لە حاڵەتی مەرفووعیدا Agentive دەبێ. کە نیشانەکەی ئەوەیە پێی دەوترێ (ضمە).
گەر ناوەکە لە دەوری مەفعوولیدا بوو ئەو لە دۆخی مەفعوولیدا Objective دەبێ و نیشانەکەی ئەوەیە کە پێی دەوترێ (فتحە)... هتد.

زمانانی جیهان جیاوازن لە ڕووی پێشاندانی ئەم حاڵەتانە. زمانی فنلەندی Finish (١٥) حاڵەتی هەیە. ڕووسی (٦)ی هەیە لە ئینگلیزدا (٣) هەیە ئەویش تەنیا لە ڕاناودا.

جۆرەکانی ڕێککەوتن:

لە هەندێ زماناندا، لەناو چوارچێوەی بەشە بنجییەکانی ڕستە (ناو) کە بە(ناووک)ی head بەشەکە دەژمێردرێت لە چ کەس، ژمارە، جنس یا دۆخێکدابێ، ئەو ناوی ئیشارە و ئاوەڵناو (یا ئاوەڵناوانە)ی لەگەڵیشیدا دەردەکەون سەر بۆ هەمان کەس، ژمارە، جنس یا دۆخ دادەنوێن. بۆ نموونە لە زمانی عەرەبیدا، لە ڕستەی:

جاء الولَدُ (کوڕەکە هات)

وشەی (الولَدُ) ناوە دەوری فاعلی بینیوە لە حاڵەتی (مەرفوعی) دایە، نیشانەکەی ئەو (ضمە)یەیە کە لە دواییدا دەرکەوتووە. لە ڕووی ژمارەوە (تاک)ە و لە ڕووی جنسەوە (نێر)یە. گەر ناوی ئیشارە یان ئاوەڵناوێ (یان زیاتر) یان هەموو ئەمانەی بەیەکەوە لەگەڵدا دەرکەوت، ئەمانیش سەر بۆ هەمان ژمارە و جنس و حاڵەت دادەنوێن.

جاء هذا الولدُ الذكي.

لە ڕستەی:

رأيت البنتين.

وشەی (البنتين) ناوە دەوری (مەفعوولی) بینیوە لە ڕووی ژمارەوە (جووت)ە لە ڕووی جنسەوە (مێ)یە. گەر ناوی ئیشارە یان سیفەیێ (یان زیاتر)ی لەگەڵدا دەرکەوت. ئەمانیش سەر بۆ هەمان ژمارە و جنس و حاڵەت دادەنوێن.

رأيتُ هاتين البنتين الذكيتين الجميلتين.

لە هەندێ زماناندا ڕێککەوتن لەناو چوارچێوەی بەشە بنجییەکانی ڕستە تەنیا لەنێوان ناو و ناوی ئیشارەدا دەردەکەوێ. ئەویش تەنیا لە ژمارەدا. وەک لە زمانی ئینگلیزیدا.

This beatiful girl came.

ئەم کچە جوانە هات.

These beatiful girls came.

ئەم کچە جوانانە هاتن.

ئەم وێنەیە چەمکی ڕێککەوتن لەناو چوارچێوەی بەشە بنجییەکانی ڕستە ڕوون دەکاتەوە.

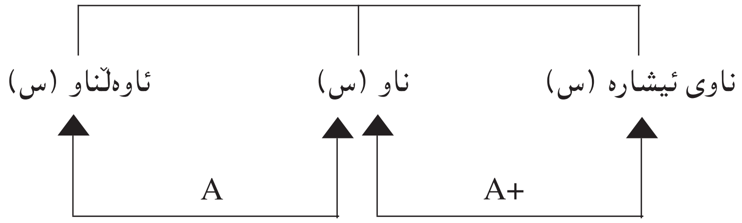

(س) ئیشارەتە بۆ یەکێ یان زیاتر لەمانە (کەس، جنس، ژمارە، حاڵەت).

(+) ئیشارەتە بۆ ئەوە زمان هەیە تەنیا ناوی ئیشارە تێیدا لەگەڵ ناودارێک دەکەوێ. زمانیش هەیە ناوی ئیشارە و ئاوەڵناو لەگەڵ ناودا ڕێک دەکەوێ.

ئەو جۆرە زمانانەی ڕێککەوتن تەنیا لەناو چوارچێوەی بەشە بنجییەکانی ڕستەی هەیە لێرە بەجۆری (A) لە قەڵەم دەدەین. وەک زمانی ئینگلیزی.

ئەوەی تا ئێستا باس کرا ڕێککەوتن بوو لەناو چوارچێوەی بەشە بنجییەکانی ڕستە. جۆرێکی تری ڕێککەوتن هەیە، ئەویش ڕێککەوتنە لەنێوان بەشە بنجییەکانی ڕستەدا. بۆ ئەم لێکۆڵینەوەیە (بکەر) و (بەرکار) و (فرمان) وەک سێ بەشی بنجیی ڕستە جیا دەکەینەوە.

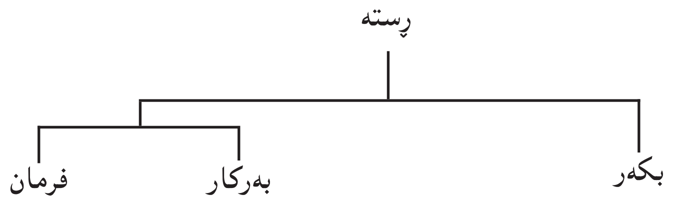

زمان هەیە تێیدا (بکەر) و (فرمان) ڕێک دەکەوێ. وەک لە زمانی تورکیدا بکەر و فرمان لە کەس و ژمارەدا ڕێک دەکەون.

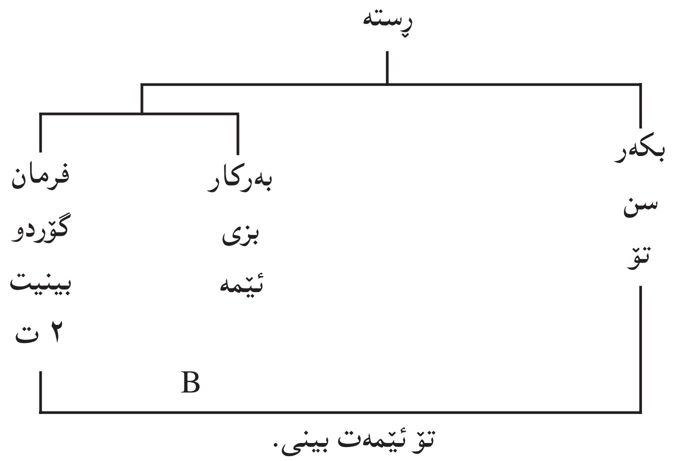

ئەو زمانانەی ڕێککەوتن تێیدا لەنێوان بکەر و فرماندا دەردەکەوێ بەجۆری (B) لە قەڵەم دەدەین.

زمان هەیە (بکەر) و (بەرکار) تێیدا ڕێک دەکەون. وەک زمانی سنهالی Sin-halese[٢] کوردیی (خوارووش) لە ڕابردوودا ئەم دیاردەیە پیشان دەدات.

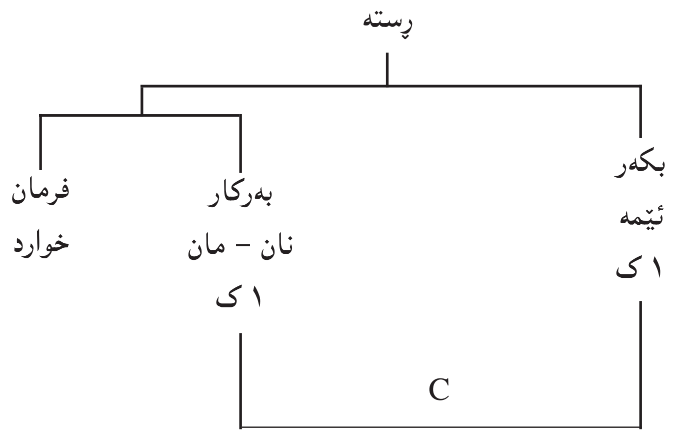

ئەو زمانانەی ڕێککەوتن لەنێوان (بکەر) و (بەرکار)دا پیشان دەدات بەجۆری (C) لە قەڵەم دەدەین.

زمانی وا هەیە ڕێککەوتن تێیدا لەنێوان (بەرکار) و (فرمان)دا دەردەکەوێ. وەک زمانی باسک. کرمانجی ژووروش لە کاتی ڕابردوو بەر ئەم جۆرە زمانانە دەکەوێ.

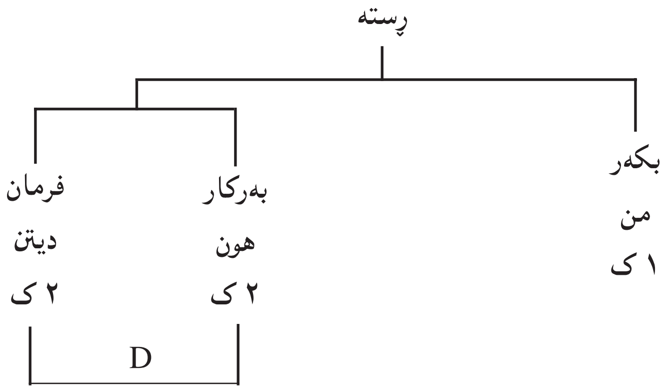

(من ئێوەم دیت)

ئەو زمانانەی ڕێککەوتن تێیاندا لەنێوان بەرکار و فرماندا دەردەکەوێ بەجۆری (D) لە قەڵەم دەدەین. ئەم جۆرە زمانانە. لە زانستی زماندا بە Ergative ناوبراون.

جۆرەکانی ڕێککەوتن هەموو لە یەک وێنەدا ڕوون دەکرێتەوە.

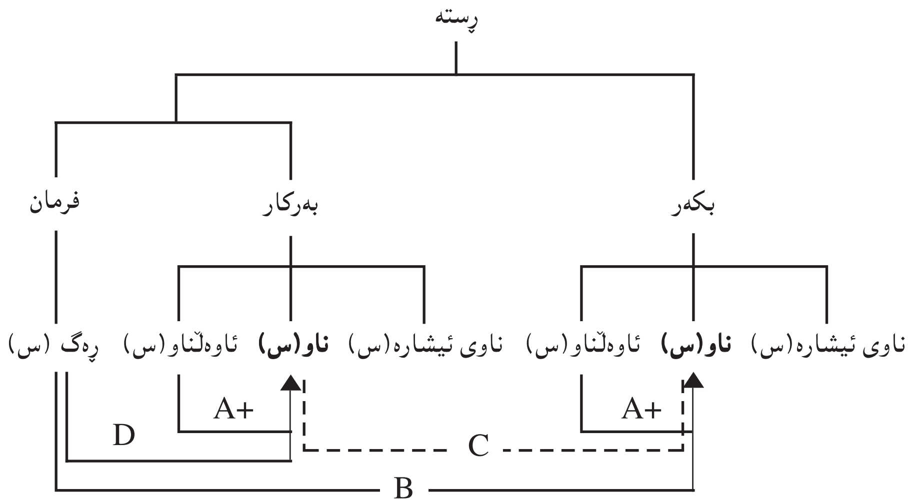

(س) ئیشارەتە بۆ یەکێ یا زیاتر لەمانە (کەس، ژمارە، جنس، دۆخ).

لە گەلێ زماناندا زیاتر لە یەک جۆر ڕێککەوتنیان تێدا دەردەکەوێ. بۆ نموونە: زمانی عـــەرەبی جـــۆری (A) و (B) پێـــشـــان دەدات لە هەمـــوو بارێکدا واتا بەپێی ئەم لێکۆڵینەوەیە زمانێکی (AB)یە.

له زمانی ئینگلیزی جۆری (A)ی هەیە تەنیا لەنێوان ناو و ناوی ئیشارەدا دەردەکەوێ و جۆری (AB لەگەڵ کاری بووندا Verb to be) و کە بکەر لە کەسی سێیەمی تاکە لە کاتی داهاتوو.

Iam a student.

من قوتابیم.

We are student.

ئێمە قوتابین.

He goes at eight oclock

سەعات (٨) دەڕوات

بەم جۆرە زمانی ئینگلیزی جۆری (A) (B) پێشان دەدات. A و B خراونەتە ناو دوو کەوانەوە مانای ئەوە دەگەیەنن بەتەواوی A و B نییە.

بەم جۆرە و بەپێی ئەم لێکۆڵینەوەیە بۆمان دەردەکەوێ کە کرمانجی خواروو و کرمانجی ژووروو دوو سیستەمی جیاواز لە ڕووی ڕێککەوتنەوە پێشان دەدەن.

کرمانجی خواروو جۆری (C) (B)یە.

کرمانجی ژووروو جۆری (D) (A)یە.

پەراوێزەکان:

١- زمانی فیجینی سەر بەبنەماڵەی (مەلایۆ - پۆلینییەن)ە. لە یەکێ لە دوورگەکانی ئۆقیانۆسی پاسفیکی قسەی پێ دەکرێت.

زمانی تیگری زمانێکی سامییە لە باکووری ئەسیووپیا قسەی پێ دەکرێ.

٢- زمانی سنهالی سەر بەگرووپی (ئیندیک)ە Indic، کە سەر بەبنەماڵەی هیند و ئەوروپییە. لە دوورگەی سریلانکە قسەی پێ دەکرێ.

سەرچاوە:

1- Lewis (G. L. (1978) Turkish. Hodder and Stoughton.

2- Lyons, J. (1968) Introduction to theoretical Lingnistics. Gambridge University Press

3- Palmer, F(1972) Grammar. Pelican.

٤- وریا عومەر ئەمین (١٩٨١) نموونەیێک جیاوازی لەنێوان کرمانجی خواروو و ژووروودا. گۆڤاری کۆلیجی ئەدەبیات - زانستگای بەغدا ژ (٢٤).

*** ئەم وتارە لە گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ، ژمارە (٩٢) ساڵی ١٩٨٢، لاپەڕە ١٦-١٩ بلاوکراوەتەوە.**

ڕێزمانی ڕاناوی لکاو

١- ئە - تان - نێر - ین (ئێمە ئێوە ئەنێرین)

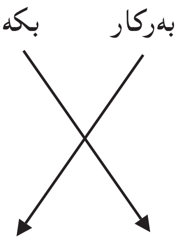

٢- ئە - تان - نارد - ین (ئێوە ئێمەتان ئەنارد)

ئەم دوو ڕستەیە لە قالبی وشەیەکدا ڕێژراون هەردوو بریتین لە (بکەر) و (بەرکار) و (فەرمان). بکەر و بەرکار تیایانا بەڕاناوی لکاو دەربڕاون.

ڕستەی یەکەم - کاتەکەی داهاتووە

ڕستەی دووەم - کاتەکەی ڕابردووە

ئەوەی سەرنج ڕائەکێشێ ئەوەیە کاتی فەرمانەکە دەوری (بکەر) و (بەرکار)ی ئاڵوگۆڕ کرد.

ئەم وتارە هەوڵدانێکە بۆ ڕوونکردنەوەی ئەم دیاردەیەی زمانی کوردی و داڕشتنی ڕێزمانەکەی.

لە زمانی کوردیدا (خواروو) بکەر و فەرمان ڕێک ئەکەون لە کەس و ژمارەدا، واتا بکەر لە چ کەس و ژمارەیەکدا بێت، فەرمانیش ڕاناوێکی لکاوی سەر بەهەمان کەس و ژمارە وەرئەگرێت. بۆ ڕوونکردنەوەی ئەم لایەنە ئەبێ ڕاناوە جودا و لکاوەکان بەپێی کەس و ژمارە لەبەر چاوابن.

ژمارە	کەس	جودا	راناوی لکاو		
			١	٢	٣
تاک	١	من	م	م	م
	٢	تۆ	ت	یت	یت
	٣	ئەو	ی	-	ات/ێت
کۆ	١	ئێمە	مان	ین	ین
	٢	ئێوە	تان	ن	ن
	٣	ئەوان	یان	ن	ن

وێنە ژمارە (١)

هەرچەندە جیاوازیی نێوان کۆمەڵی (٢) و (٣) تەنیا لە کەسی سێیەمی تاک دایە. بۆ مەبەستی شیکردنەوە جیایان ئەکەینەوە[١].

جۆر و کاتی فەرمان دەور ئەگێڕن لە هەڵبژاردنی راناوی لکاو. (مەبەست لە جۆری فەرمان تێپەڕ یا تێنەپەڕە. مەبەستیش لەکاتی فەرمان، رابردوو یا داهاتووە).

چۆنیەتی دەرکەوتنی راناوی لکاو لەگەڵ فرمانا بۆ دەربڕینی رێکەوتن لەم وێنەیەدا روون کراوەتەوە.

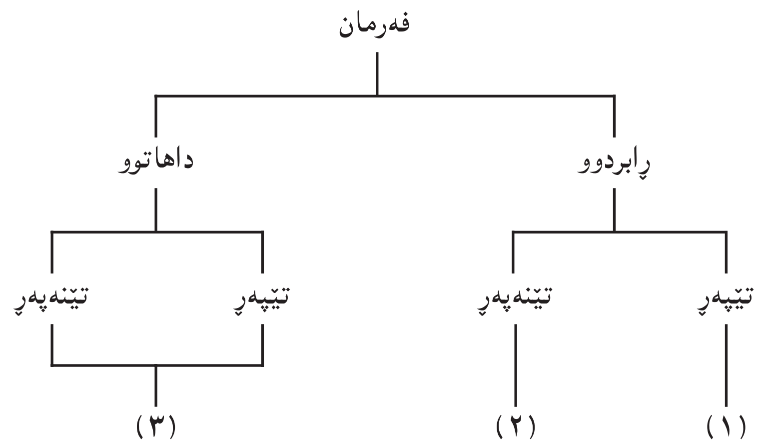

وێنە ژمارە (٢)

واتا: گەر فەرمانەکە لە ڕابردووی تێپەڕدا بوو کۆمەڵی یەکەم وەرئەگرێ.

ئێمە ناسی – مان.

١ک ١ک

ئەوان خوارد – یان.

گەر فەرمانەکە لە ڕابردووی تێنەپەڕدا بوو بۆ دەربڕینی ڕێکەوتن لەگەڵ بکەرا کۆمەڵی دووەم وەرئەگرێ.

ئەوان نووست – ن.

٣ک ٣ک

ئێمە نووست – ین.

١ک ١ک

گەر فەرمانەکە لەکاتی داهاتوودا بوو... چ تێپەڕبێ چ تێنەپەڕ کۆمەڵی سێیەمی لەگەڵا دەرئەکەوێ بۆ دەربڕینی ڕێکەوتن لەگەڵ بکەرا.

ئەو ئەخو – ات.

٣ت ٣ت

ئێمە ئەنوو – ین.

١ک ١ک

بۆ هەڵبـژاردنی ڕاناوی لکاو بۆ دەربڕینی ڕێکەوتن یەکـەم – سـەیری وێنە ژمـارە (٢) ئەکەین. بەپێی کات و جۆری فەرمانەکە کۆمەڵەکە دەسنیشان ئەکەین ئینجا بەپێی کەس و ژمارەی بکەرەکە، بەیارمەتیی وێنە ژمارە (١) ڕاناوە لکاوەکە ئەدۆزینەوە بۆ نموونە لە:

ئێمە نارد –.

(نارد) کـە ڕەگی فـەرمـانـە، لە ڕووی جۆرەوە (تێـپـەڕە) و لە ڕووی کـاتەوە (ڕابردووە). بەپێی وێنە ژمارە (٢) ڕاناوی لکاو ئەبێ لە کـۆمەڵی یەکـەمەوە وەرگـیرێ. (ئێـمـە) کە بکەرە لە کـەسی (یەکـەمی کـۆ) دایە. بەرامـبـەرەکـەی بەپێی وێنە ژمـارە (١)، (مـان)ە. ئەلکێنرێ بەڕەگی فەرمانەکەوە و ڕستەکە ئەبێتە:

ئێمە نارد – مان.

هەروا لە:

ئەوان ئەنوو–.

(نوو) ڕەگی داهاتووی (نوستن)ە. لە ڕووی جۆرەوە (تێنەپەڕە)، لە ڕووی کاتەوە (داهاتوو)ە، بەهۆی وێنە ژمارە (٢) ڕاناوی لکاو ئەبێ لە کۆمەڵی (سێیەم)ەوە وەرگیرێ. (ئەوان) کە بکەرە لە کەسی (سێیەمی کۆ) دایە، بەپێی وێنە ژمارە (١) بەرامبەرەکەی (ن)ە. ڕستەکە ئەبێ بە:

ئەوان ئەنوو – ن.
٣ک ٣ک

یەکێ لە تایبەتییەتەکانی کۆمەڵی یەکەمی ڕاناوە لکاوەکان واتا کۆمەڵی (م – ت – ی – مان – تان – یان) ئەوەیە شوێنی لە ڕستەدا ئەگۆڕێ بەپێی قالبی ڕستەکە.

ئەگەر ڕستەکە بەرکاری ڕاستەوخۆی هەبوو ڕاناوی لکاو بەمەوە ئەلکێ وەک لە:

ئێمە گوڵ – مان بۆ ئێوە ئەنارد.

کەی ڕستە بەرکاری ڕاستەوخۆی نەبوو ئەوسا ڕاناوی لکاوی کۆمەڵی یەکەم بەبەرکاری ناڕاستەوخۆوە ئەلکێ.

ئێمە بۆ ئێوە – مان ئەنارد.

بەلابردنی بەرکاری ناڕاستەوخۆش، پرێپۆزیشن ئەبێ بە پەناگەی.

ئێمە بۆ – مان ئەنارد.

بەلابردنی پرێپۆزیشنیش پێشگر ئەبێ بەپەناگەی:

ئێمە ئە –مان – نارد.

کەی پێشگریش نەبوو، ئەوسا بەڕەگی فەرمانەکەوە ئەلکێ.

ئێمە نارد – مان.

بەکورتی {کۆمەڵی یەکەمی ڕاناوە لکاوەکان بەیەکەمی ئەم بەشانەی ڕستەوە ئەلکێ بەم ڕیزە:

١- بەرکاری ڕاستەوخۆ[٢]
٢- بەرکاری ناڕاستەوخۆ
٣- پرێپۆزیشن
٤- پێشگری یەکەم
٥- ڕەگی فەرمان ... یاسا ژمارە(١)}

{کۆمەڵی دووەم و سێیەم هەمیشە بەڕەگی فەرمانەوە ئەلکێن ...... یاسا ژمارە (٢)}

جگە لە دەوری (بکەری) ئەم ڕاناوە لکاوانە دەوری (بەرکاری)ش ئەبینن. بەرکاری ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ و (ناوی خاوەن) ئەشێ بەڕاناوێکی لکاو جێگیر بکرێن.

لەبەر ئەوەی باس باسی دەوری بەرکارییە بۆیە تەنیا ئەو ڕستانە ئەگرێتەوە کە فەرمانەکانیان تێپەڕە.

وەک لە سەرەوە ڕوون کرایەوە، کۆمەڵی یەکەم لەگەڵ ڕابردووی تێپەڕ و کۆمەڵی سێیەم لەگەڵ داهاتووی تێپەڕا دەوری بکەری ئەبینن. کۆمەڵی دووەم و سێیەمیش وەک یەکن تەنیا لە کەسی سێیەمی تاکدا نەبێ.

بۆ دەوری بەرکاری، ڕاناوە لکاوەکان دابەش ئەکەینە سەر کۆمەڵی (A) و (B) بەم جۆرە.

A	B	
١	٢	٣
م	م	م
ت	یت	یت
ی	–	ات/ێت
مان	ین	ین
تان	ن	ن
یان	ن	ن

کۆمەڵی (A) کە دەوری (بکەری) لە ڕابردوودا ئەبینێ... دەوری (بەرکاری) لە داهاتوودا ئەبینێ.

کۆمەڵی (B) کە دەوری (بکەری) لە داهاتوو ئەبینێ... دەوری (بەرکاری) لە ڕابردوودا ئەبینێ.

دەرکەوتنی ڕاناوە لکاوەکان وەک دەوری (بکەری) و (بەرکاری) لەگەڵ فەرمانی تێپەڕا لەم وێنەیەدا ڕوون کراوەتەوە:

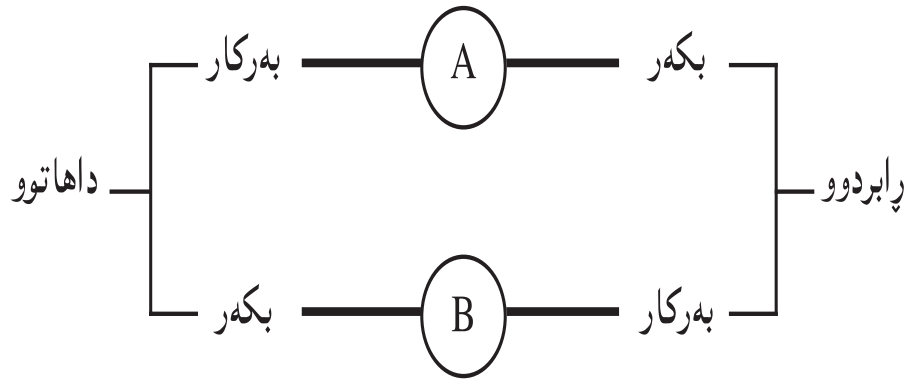

بۆ جێگیرکردنی بەرکاری ڕاستەوخۆ یا ناڕاستەوخۆ یا ناوی خاوەن بەڕاناوێکی لکاو ئەم هەنگاوانە ئەگرینە بەر:

١- سەیری ڕاناوە لکاوەکە ئەکەین کە دەوری بکەری بینیوە لە کامە کۆمەڵ بوو بۆ بەرکاری ڕوو لە کۆمەڵەکەی تر ئەکەین. واتا - گەر لە کۆمەڵی (A)یەوە بوو بۆ (بەرکاری) ڕوو لە (B) ئەکەین و بەپێچەوانەوە.

٢- بەپێی کەس و ژمارەی ئەو بەشەی جێگیر ئەکرێ - بەیارمەتی وێنە ژمارە (١)، ڕاناوێکی لکاو هەڵئەبژێررێ.

٣- بەپێی یاسا ژمارە (١) و (٢) شوێنی ڕاناوەکە لە ڕستەکەدا دەسنیشان ئەکرێ.

بۆ نموونە لە ڕستەی:

ئێمە تۆ بۆ ئەو ئەنێرین.

بەرکاری ڕاستەوخۆ (تۆ) یا ناڕاستەوخۆ (ئەو) یا هەردووکیان بەیەکەوە ئەشێ بەڕاناوی لکاو جێگیر بکرێن.

١- ئەو ڕاناوە لکاوەی دەوری (ڕێکەوتن) واتا (بکەری)ی بینیوە (ین) لە کۆمەڵی (B)یەوەیە. واتا - بۆ بەرکاری ڕوو لە کۆمەڵی (A) ئەکەین.

٢- (تۆ) کە لە کەسی دووەمی تاکدایە (٢ت) بەپێی وێنە ژمارە (١) لە کۆمەڵی یەکەم بەرامبەرەکەی (ت)یە. ئەم (ت)یە شوێنی (تۆ) ئەگرێ.

٣- بەپێی یاسا ژمارە (١). (ت) کە لە کۆمەڵی یەکەمەوەیە دوای لابردنی بەرکاری ڕاستەوخۆ بە بەرکاری ناڕاستەوخۆوە ئەلکێ. بەم جۆرە ڕستەکە ئاوای لێ دێ:

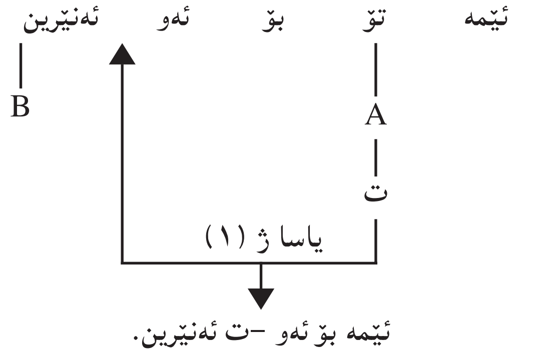

کە بەرکارە ناڕاستەوخۆکە بەڕاناوێکی لکاو جێگیر ئەکرێ:

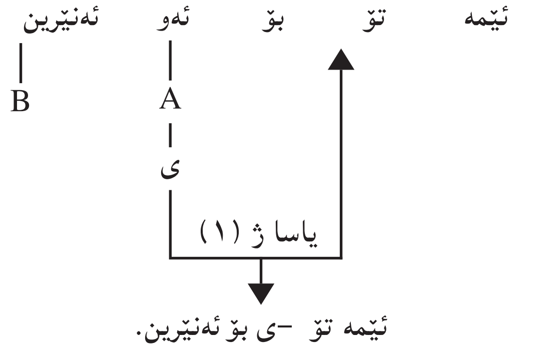

گەر فەرمانی ڕستە کاتەکەی ڕابردوو بێ:

أ– کە بەرکاری ڕاستەوخۆ بەڕاناوێکی لکاو جێگیر ئەکرێت.

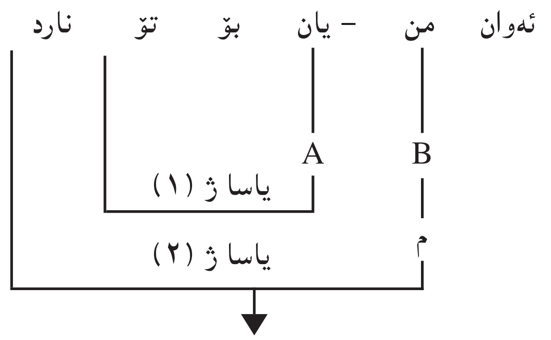

ب- کە بەرکاری ناڕاستەوخۆ بەڕاناوێکی لکاو دەرئەبڕێ.

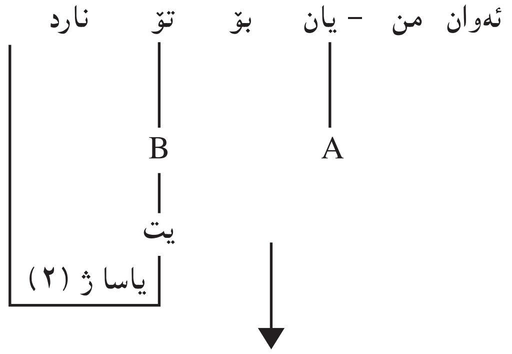

ئەوان منیان بۆ نارد - یت.

بۆ جێگیرکردنی ناوی خاوەن بەڕاناوێکی لکاو سەیری ئەم ڕستەیە بکە:

تۆ ئوتومبێلەکەی منت فرۆشت.

(من) کە ناوی خاوەنە ئەشێ بەهەمان پەیڕەو بەڕاناوێکی لکاو جێگیر بکرێ. ئەو ڕاناوەی دەوری بکەری بینیوە (ت) لە کۆمەڵی (A)یەوەیە. چونکە فەرمانەکە ڕابردووی تێپەڕە.

٢- ناوی خاوەن (من) لە کەسی یەکەمی تاکدایە لە کۆمەڵی (B) بەرامبەرەکەی (م)ە.

٣- بەپێی یاسا ژمارە (٢) کۆمەڵی (١) و (٢) لە ڕاناوە لکاوەکان هەمیشە بەڕەگی فەرمانەوە ئەلکێن بەم جۆرە ڕستەکە ئاوای لێ دێ.

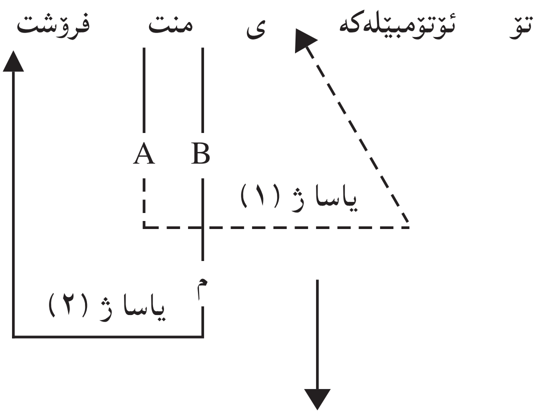

تۆ ئۆتۆمبیلەکەت فرۆشتم.

{(ی) کە دەوری بەستنی ناوی خاوەن بەبەرکاری ڕاستەوخۆوەی بینی دوای لاچوونی ناوی خاوەن دەورەکەی نامینێ و لائەچێ}.

{گەر بەرکاری ناڕاستەوخۆ بەڕاناوێکی لکاو جێگیر کرا... پریپۆزیشنی (بە) ئەبێ بە(پێ) و (لە) ئەبێ بە(لێ)...

یاسا ژمارە (٣)}

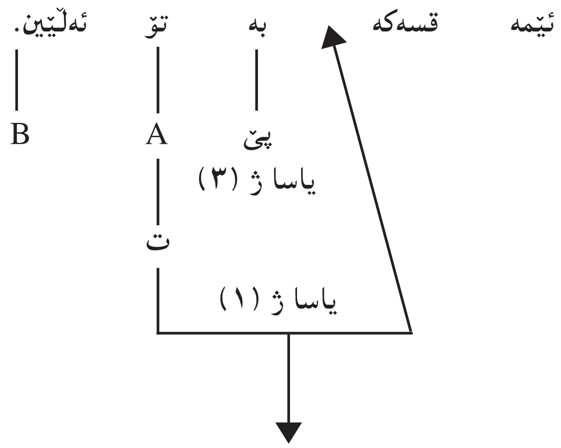

ئێمە قسەکەت پێ ئەڵێین.

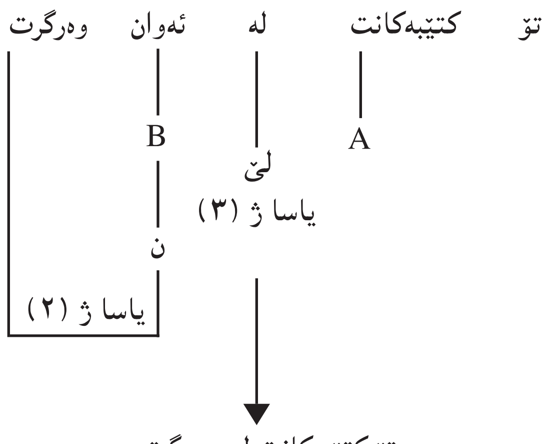

تۆ کتێبەکانت لێ وەرگرتن.

بەرکاری ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ ئەشێ هەردووک پێکەوە بەڕاناوی لکاو جێگیر بکرێن.

أ- گەر فەرمانەکە لەکاتی داهاتوودا بێ هەردوو ڕاناوە لکاوەکە بەپریپۆزیشنەوە ئەلکێن بەم جۆرە:

پریپۆزیشن - بەرکاری ڕاستەوخۆ - بەرکاری ناڕاستەوخۆ ...... یاسای ژمارە (٤)

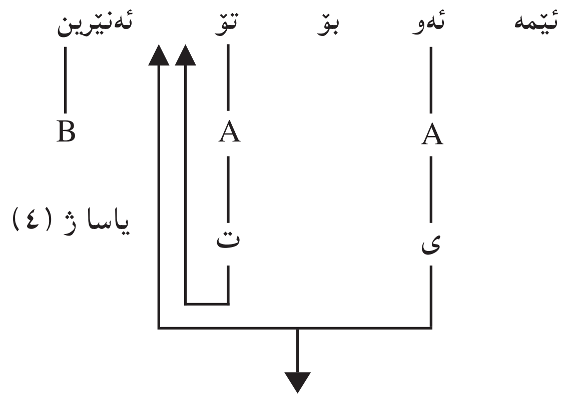

ئێمه بۆ - ت - ی ئەنێرین.

ب- گەر فەرمانەکە لەکاتی ڕابردوودا بێ... هەردوو ڕاناوە لکاوەکان بەڕەگی فەرمانەوە ئەلکێن بەم جۆرە:

ڕەگی فەرمان - بەرکاری ڕاستەوخۆ - بەرکاری ناڕاستەوخۆ ... یاسای ژمارە (٥)

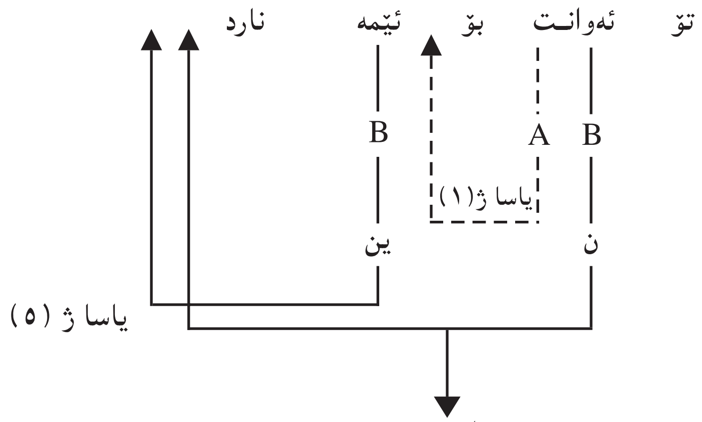

تۆ بۆت نارد - ن - ین.

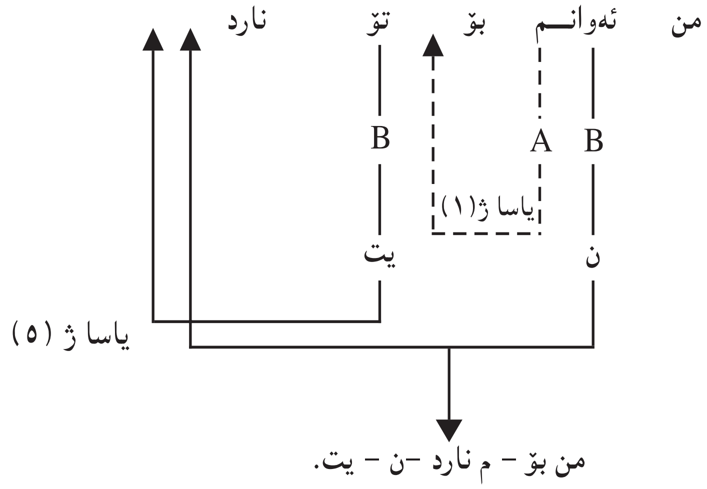

(جێگیرکردنی هەردوو بەرکار پێکەوە بەڕاناوی لکاو زۆر کەمە لە قسەکردنا)

کەی دوو ڕاناوی لکاو بەیەکەوە بەڕەگی فەرمانەوە لکان یەکێکیان دەوری (بکەری) و ئەوی تر (بەرکاری) بینی ڕیزبوونیان بەم جۆرە ئەبێ.

ڕەگی فەرمان - بکەر - بەرکار .... یاسای ژمارە (٦)

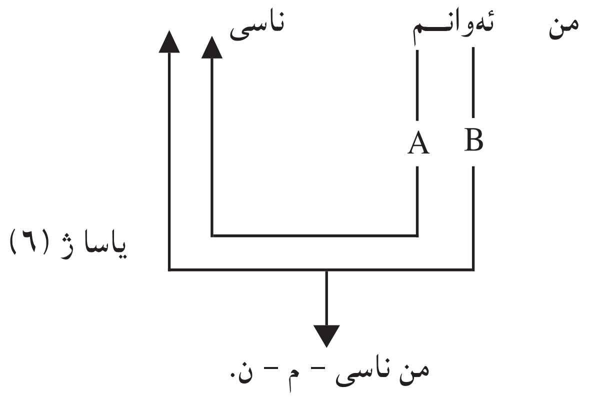

تەنیا گەر (بکەر) لە کەسی سێیەمی تاکدا بێت. لەم حاڵەتەدا ڕیزبوونیان بەم جۆرە ئەبێ:

ڕەگی فەرمان - بەرکار - بکەر ...... یاسا ژمارە (٧)

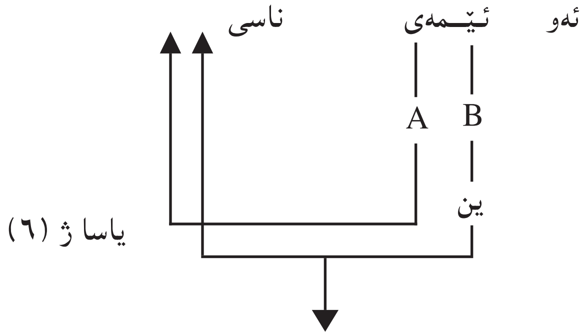

ئەو ناسی – ین –ی.

بەجێگیرکردنی بەرکاری ڕاستەوخۆی ڕستەی أ و ب بەپێی ئەو یاسایانەی پێشکەش کران ڕوون ئەبێتەوە بۆ و چۆن دەوری (بکەر) و (بەرکار) ئاڵوگۆڕ ئەبێ بە گۆڕینی کاتی فەرمانەکە:

أ–

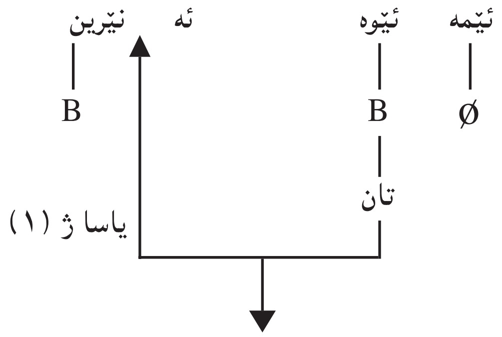

ئە – تان – نێر –ین.

ب–

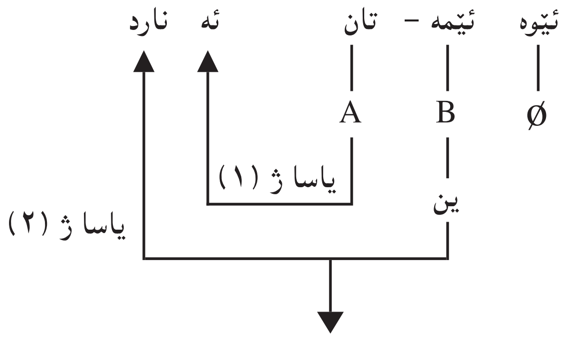

ئە – تان – نارد –ین.

پەراوێزەکان:

١- وەک دەرئەکەوێ ڕاناوی لکاوی کەسی سێیەمی تاکی کۆمەڵی سێیەم خۆی بە(ات) یا (ێت) دەرئەخا. ئەگەر ڕەگی کاتی داهاتووی فەرمانەکە بە (ۆ) یا (ـە) کۆتایی هاتبێ ئەوە ڕاناوە لکاوەکە قاڵبی (ات) ئەگرێتەخۆ، دوای ئەوەی (ۆ) ئەبێ بە (و)ی کونسونانت و (ـە) ئەتوێتەوە.

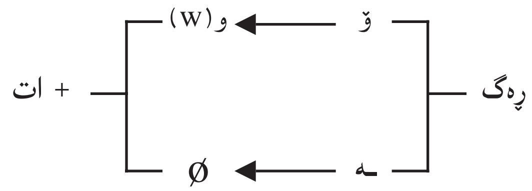

لە هەموو حاڵەتێکی تردا ڕاناوەکە خۆی بە(ێت) دەرئەخات.

ئەو ئەمرێت.

ئەو ئەچێت

ئەو ئەنوێت... هتد

٢- یا بەو وشانەی لە زانستی زمانا بە Quantither ناو ئەبرێن وەک (زۆر، کەم هەندێ... هتد) وەک:

من زۆر – م قسە پێ وت.

ئێمە هەندێک – مان دیاری بۆ هێنا.

سەرچاوە:

1- Amin, W. O (1979) Aspects of Verbal construction in Kurdish. London University.

٢- وریا عومەر ئەمین (١٩٨١) «ڕاناو لە کرمانجیی خواروودا» ڕۆژنامەی هاوکاری ژ ٦١٦ و ٦٣٧.

٣- کۆڕی زانیاری کورد (١٩٧٦) «ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی».

سوپاس بۆ کاک عەزیز ڕەشید حەریری کە لەم وتارە و ئەوەی لە ژمارە دووی کاروان بڵاوکرایەوە ئەرکێکی زۆری کێشا...

*** ئەم وتارە لە گۆڤاری کۆڕی کاروان – ئەمینداریێتی گشتی بۆ ڕۆشنبیری و لاوان – هەولێر، ژمارە (٨)ی ساڵی ١٩٨٣، لاپەڕە ٦٨-٧٤ بڵاوکراوەتەوە.**

ڕستەی بکەر نادیار

گرامەری تەقلیدی بەگشتی بایەخ بەوشە و داڕشتنی وشە ئەدات. هەر وشەیێک لە زمانا قاڵبەکانی چین و لە چ ڕەگ و پاشگر و پێشگرێ پێکهاتووە و نژادی و ئەو قۆناغانەی پیایا تێپەڕیوە و ماناکانی چین... هتد. بێ ئەوەی دەوری پەیوەندی نێوان بەشە بنجییەکانی ڕستە. لە دەستنیشانکردنی قاڵبە جیاوازەکانی وشە دەربخات.

یەکێ لە سەختترین و ئاڵۆزترین لایەن لە زمانا جیاکردنەوەی لێڤڵی مۆرفۆلۆجی (داڕشتنی وشە) و لێڤڵی سینتاکسە (داڕشتنی ڕستە). ئەم سەختییە -لە زمانی کوردییا- لەم نموونەیەدا خۆی دەرئەخات:

ئایا (ئەیانبینین) ڕستەیە یا وشەیە؟

١- گەر ڕستەبێ پێناسینی وشە چییە؟

٢- گەر وشەبێ پێناسینی ڕستە چییە؟

بێ ئەوەی خۆمان بخەینە گێژاوی ئەم مەسەلەیەوە، لەم قۆناغەدا وای لە قەڵەم ئەدەین کە گۆڕینی قاڵبی وشە دوو هۆی هەیە:

١- هۆی مۆرفۆلۆجی: هەندێ (ئەفیکس) (پێشگر و پاشگر و ناوگر) ئەخرێنە سەر ڕەگ و وشەی زمانەکەوە بۆ دروستکردنی وشەی تازەی تری خاوەن مانای تازە، بێ ئەوەی ئەم ئەفیکسانە هیچ پەیوەندییێکی وشەکە بەبەشێکی تری ڕستەوە دەربڕن وەک(هەڵ-)، (ڕا-)، (-ەوە)، (-ن) هتد.

گرتن - هەڵگرتن - ڕاگرتن

خواردن - خواردنەوە

نوست - نوستن... هتد.

٢- هۆی سینتاکسی: هەندێ ئەفێکس ئەخرێنە سەر ڕەگ و وشەوە بۆ دەربڕینی پەیوەندی نێوان ئەم ڕەگ و وشانە بەبەشەکانی تری ڕستەوە. (وەک ڕاناوە لکاوەکانی پەیوەندیی نێوان بکەر و فرمان دەرئەبڕن).

بۆ جیاکردنەوەی ئەم دوو لایەنە سەیری ئەم نموونەیە بکە.

(ن)ی (نوستن) لە ڕستەی

ئەوان نوستن.

جیایە لە (ن)ی (نوستن) لە ڕستەی

نوستن خۆشە

(ن)ی یەکەم پەیوەندی نێوان بکەر و فرمانی دەربڕی (واتا پاشگرێکی سینتاکسییە)

(ن)ی دووەم خرایە سەر ڕەگی فەرمان بۆ دروستکردنی ناو. (واتا پاشگرێکی مۆرفۆلۆجییە).

بەم جۆرە ئەبێ قاڵبە جیاوازەکانی وشە لەناو چوارچێوەی ڕستەدا دەسنیشان بکرێت چونکە هەندێ داڕشتن و گۆڕین بەستراوە بەگۆڕینی پەیوەندی وشەکە بەبەشەکانی تری ڕستەوە. یەکێ لەم لایەنانە، لە داڕشتنی ئەو جۆرە فرمانانەدا دەرئەکەوێ کە بە(فرمانی بکەری نادیار - المبني للمجهول) ناو ئەبرێت. یاسای گۆڕینی ڕستەی بکەر دیار بۆ بکەر نادیار:

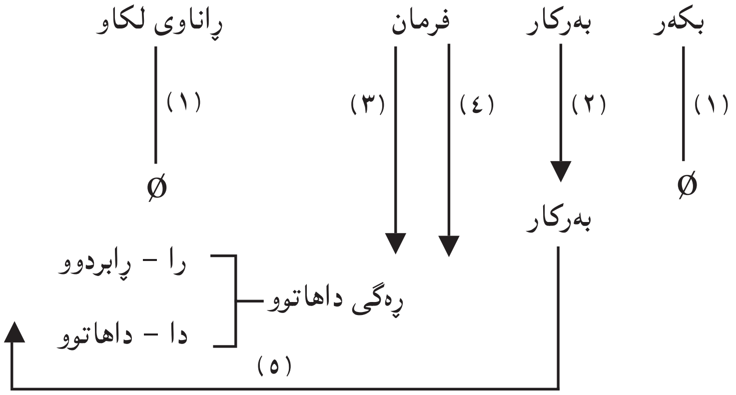

واتا:

١- بکەر و ڕاناوی لکاو لائەبرێن.

٢- بەرکار دێتە خوار و جێی بکەر ئەگرێ بەڵام چەمکی (بەرکاری)ی خۆی نادۆڕێنێ.

٣- ڕەگی داهاتووی فەرمانەکە وەرئەگرێت و گەر کاتەکە لە ڕابردوودا بوو (ڕا)ی وەک پاشگرێ ئەخرێتە سەر، گەر کاتەکە داهاتوو بوو (ڕێ).

٤- نیشانەی جۆری کات (مەبەست لەمە (ئە)ی هەمیشەیی و (بوو)ی ڕابردووی تەواو... هتد) شوێنی خۆی ئەگرێ.

٥- بەپێی کەس و ژمارەی بەرکارەکە ڕاناوێکی لکاوی ئەخرێتە سەر - فەرمانەکە وەک تێنەپەڕ خۆی ئەنوێنێ.

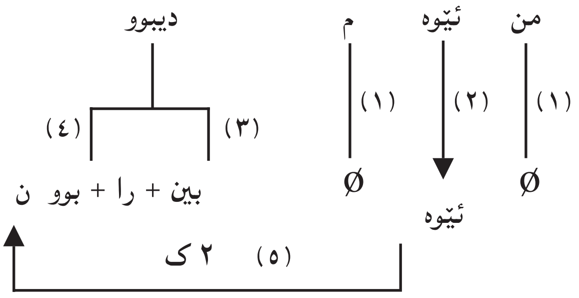

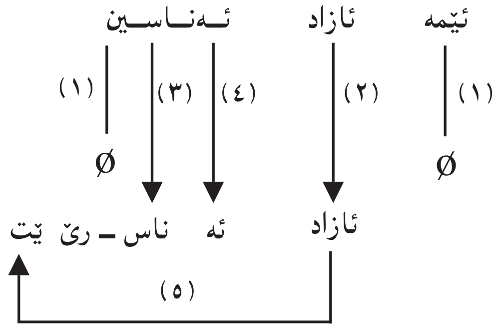

کرمانجی سەروو سیستەمێکی جیاواز لەم ڕووەوە پێشان ئەدات.

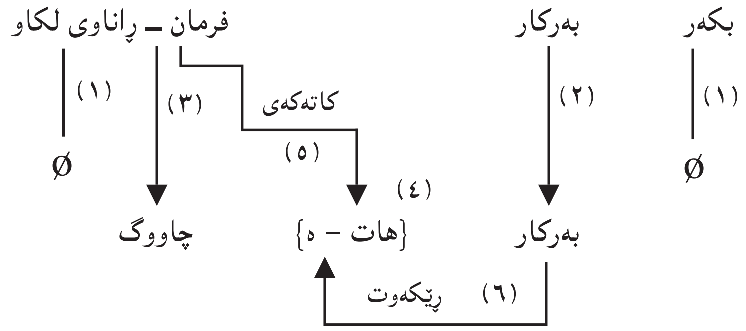

واتا:

١- بکەر و ڕاناوی لکاو لائەبرێن.

٢- بەرکار دێتە خوار.

٣- چاووگی کارەکە وەرئەگیرێت.

٤- (هاتن-ە) زیاد ئەکرێ و ئەخرێتە پێش فەرمانە بەچاووگ کراوەکە.
٥- کاتی فرمانەکە لەبەر فەرمانی (هاتن) ئەکرێ.
٦- بەپێی کەس و ژمارەی بەرکارەکە ڕاناوێکی لکاو بەفرمانی (هاتن)ەوە ئەلکێنرێت.
وەک:

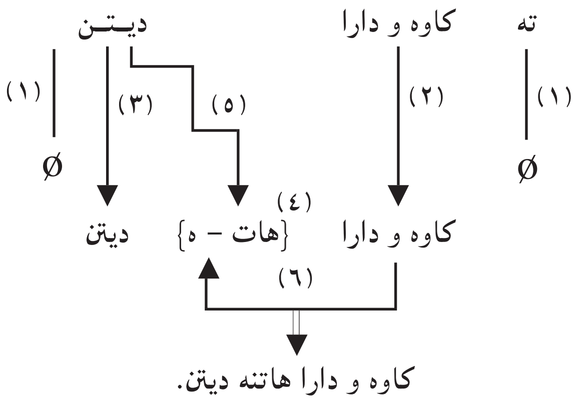

تێبینی: گەر فەرمانەکە لە کاتی داهاتوودابێ و بەرکار بەڕاناو دەربڕابێ ئەوە ڕاناوەکە لە کۆمەڵی (من - تە... هتد) ئەبێ. کە ڕستەکە گۆڕایە ڕستەیێکی بکەر نادیار ڕاناوەکە ئەبێ بگۆڕێت بەکۆمەڵی (ئەز - تو... هتد).

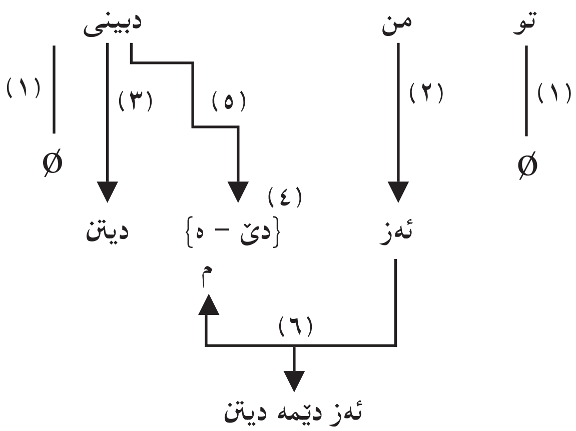

* ئەم وتارە لە گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ، ژمارە (٩٥)ساڵی ١٩٨٢، لاپەڕە ٣٤-٣٥ بڵاوکراوەتەوە.

لە پەیوەندییەکانی بکەری نادیار

بکەرنادیار لە زمانی کوردیدا بەزۆری هەر لە ڕوانگەی مۆرفۆلۆجییەوە سەیری کراوە و لێی کۆڵراوەتەوە. گەلێ لایەنی سینتاکسی و تەنانەت مۆرفۆلۆجیش هەن لە بارەی ئەم لایەنەی زمانی کوردییەوە هێشتا باس نەکراون. لەم باسەدا هەندێ لایەنی تری ئەم بوارەی ڕێزمانی کوردی دەخرێتە ڕوو.

چەمکی بکەر نادیار لە هەموو زمانێکدا هەمان شت دەگەیێنێ مەبەست لێی ئەو ڕستەیەیە کە (بکەر)ەکەی واتا ئەو کەسە یا ئەو شتەی ئیشی فرمانەکە بەجێ دەهێنێ لە سیمادا دەرناکەوێ، لەبەر هەر چ هۆیێک بێ.

بۆیە هەنگاوی یەکەم لە هەموو زمانێکدا لە گواستنەوەی ڕستەیێکی بکەر دیار بۆ بکەر نادیار دەبێ بکەر لاببرێ و بەرکار جێی بگرێ... ئینجا هەر زمانەی تایبەتییەتی خۆی هەیە چ بەگۆڕینی قالبی فرمانەکەی بەپێی یاسا مۆرفۆلۆجییەکانی چ بەو ئامراز و وشانەی دەردەکەون یا بەهەردوو پێڕەو.

لە زمانی کوردیدا[١] شان بەشان ئەو گۆڕینانەی بەسەر پەیوەندیی نێوان بەشە بنجییەکانی ڕستە (بکەر – بەرکار – فرمان) دێن... قاڵبی فرمانەکەش دەگۆڕێ...

هەنگاوەکانی گواستنەوەی ڕستەیێکی بکەر دیار بۆ بکەر نادیار لە کوردیدا ئەمانەن:

١– بکەری ڕستە و ڕاناوی ڕێککەوتن لادەبرێن.

٢– بەرکار جێی بکەر دەگرێ، بەڵام چەمکی بەرکاریی خۆی نادۆڕێنێ.

٣– ڕەگی داهاتووی فرمانی ڕستەکە وەردەگیرێ[٢].

٤– ئامرازی بکەر نادیاری {ر} دەخرێتە سەر ڕەگی فرمانەکە.

٥– نیشانەی کاتی دەچێتە سەر (ا) بۆ ڕابردوو و (ێ) بۆ داهاتوو.

٦– ڕاناوێکی لکاو بەپێی کەس و ژمارەی بەرکار کە جێی بکەری گرتووە دەچێتە سەر فرمانەکە. وەک تێنەپەڕ خۆی دەنوێنێ[٣]. بۆ نموونە ڕستەی:

ئێمە تۆمان بینی

ئێمە: بکەرە

تۆ: بەرکاری ڕاستەوخۆیە.

مان: ڕاناوی ڕێککەوتنە.

بینی: ڕەگی ڕابردووی (بینین)ە.

بەپێی هەنگاوی یەکەم و دووەم (ئێمە) و (مان) لادەبرێن. (تۆ) کە بەرکارە جێی بکەر دەگرێ.

تۆ بینی

لەو زمانانەی کە فرمان دەکەوێتە نێوان بکەر و بەرکار SVO[٤] بەرکار دەچێتە دیوەکەی تری فرمان وەک زمانی ئینگلیزی.

لەو زمانانەی کە بکەر و بەرکار دەکەونە تەک یەک (VSO)، (SOV) کە بکەر لادەچێ بەبێ جێگۆڕکێ بەرکار جێی دەگرێ.

بەپێی هەنگاوی سێیەم ڕەگی داهاتووی فرمانەکە وەردەگیرێ (بین).

تۆ بین

بەپێی هەنگاوی چوارەم ئامرازی بکەری نادیار (ر) دەچیتە سەر ڕەگی فرمانەکە و دەبێتە

تۆ بین + ر

بەپێی هەنگاوی پێنجەم نیشانەی کاتی دەچێتە سەر. کاتی فرمانەکە (بینی) لە ڕابردوو دایە (ا)ی دەچێتە سەر.

تۆ بین + ر + ا

بەپێی هەنگاوی شەشەم فرمانەکە ڕاناوێکی لکاو بەپێی کەس و ژمارەی بەرکار کە جێی بکەری گرتووە وەردەگرێ. لێرە (تۆ)یە لە کەسی دووەمی تاکدایە، ڕاناوی لکاوی بەرامبەر (یت)ە. ڕستەکە لە ئەنجامدا دەبێتە:

تۆ بین + ر + ا + یت ⟵ تۆ بینرایت

یاسای گوێزانەوەی ڕستەیەکی بکەری دیار بۆ بکەری نادیارە لەم وێنەیەدا ڕوون کراوەتەوە.

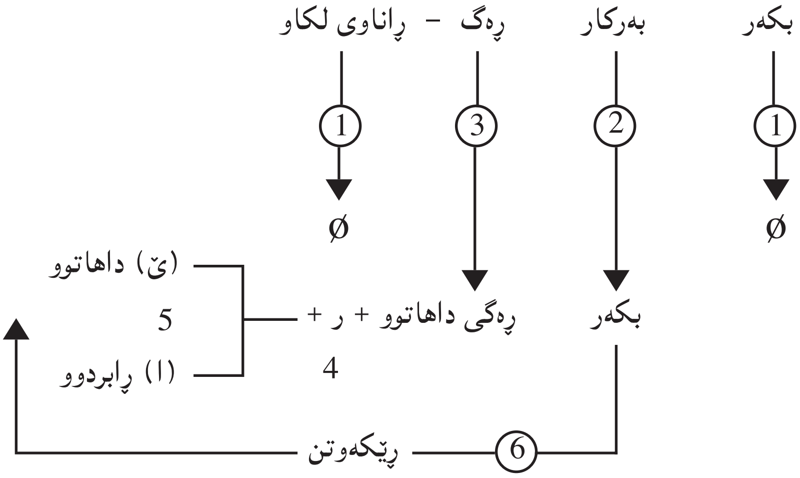

بەگوێرەی خاڵی سێیەم هەندێ ناوێزە بەرچاو دەکەوێ. فرمانی بکەر نادیار بەڕەگی ڕابردوو دادەڕێژرێ نەک داهاتوو.

وەک:

چاوگ	ڕەگی داهاتوو	ڕەگی ڕابردوو	فرمانی بکەری نادیار
ویستن	ەوێ	ویست	ویسترا
وتن	لێ	وت	وترا
گوتن	لێ	گوت	گوترا
لێستن	لێس	لێست	لێسترا

بەگوێرەی خاڵی چوارەم لە ئەنجامی ڕووبەڕووکردنی مۆرفۆلۆجی morphologial iden-tification زۆر ئاشکرا دەردەکەوێ کە (ر) ئامراز بکەری نادیارییە نەک (ڕا - ڕێ) وەک لە بەبەراوردکردنی ئەم دوو فرمانەدا دەردەکەوێ:

دە - کوژ - ر - ێ - ن

دە - کوژ - ر - ا - ن

لەم فرمانانەدا (یَ) و (ا) کاتەکانیان دەستنیشان کرد. بەشەکانی تر هەر یەکە ئەرکی خۆی هەیە ئەگەر (دە) ئامرازی هەمیشەیی بێ و (کوژ) ڕەگی فرمان بێ و (ن) ڕاناوی ڕێککەوتن بێ... دەمێنێتەوە (ر) کە دەبێ ئامرازی بکەر نادیاری بێ[٥].

بەگوێرەی خاڵی پێنجەم (ا) و (یَ) لە زۆر شوێنی تر وەک نیشانەی کاتی ڕابردوو و داهاتوو لە زمانی کوردیدا خۆ دەردەخەن. وەک لە (هێن - پیو - کێش - کێل)دا کە ڕەگی داهاتووی (هێنان - پیوان - کێشان - کێلان)ن. ئەگەر (ا) ئەلفیان خرایە سەر دەبنە ڕەگی ڕابردوو (هێنا - پیوا - کێشا - کێلا).

لە فرمانە تێنەپەڕە ئەلفییەکاندا ڕەگی ڕابردوو بە(ا) و داهاتوو بە(یَ) کۆتایی دێ.

چاوگ	ڕەگی ڕابردوو	ڕەگی داهاتوو
گریان	گریا	گریێ
سووتان	سووتا	سووتێ
برژان	برژا	برژێ
ترسان	ترسا	ترسێ

ئەو فرمانانەی ڕەگی ڕابردوویان بە(اند) کۆتایی دێ. کردنیان بەداهاتوو (اند) دەبێتە (ێن) واتا لەگەڵ لابردنی (د) (ا) دەبێتە (یَ).

چریکاندن چریکاند چریکێن

نواندن نواند نوێن

هەندێ تێبینی:

أ- ئەو فرمانانەی کە ڕەگی داهاتوویان بە(ـە) یا (یَ) کۆتایی دێ کە دەکرێنە بکەر نادیار (ـە) و (یَ) دەتوێنەوە:

کردن کە کرا

بردن بە برا

(دا)نان (دا)نێ (دا)نرا

ب- ئەگەر ڕەگەکە بە(ۆ) کۆتایی هاتبێ (ۆ) دەبێتە (و)

خواردن خۆ خورا

شوشتن شۆ شورا

ج- (i)ی گرتن girtin دەبێتە (ی)

گرتن گر گیرا

د- ئەگەر ڕەگی فرمان بە(ر) کۆتایی هاتبێ بەشێوەیەکی گشتی (ر)ی بکەر نادیاریی تیا دەتوێتەوە:

گۆڕین گۆڕ گۆڕ - را - گۆڕا

دڕین دڕ دڕ - ڕا - دڕا

لێرە تێنەپەڕی ئەم فرمانانە (گۆڕان - دڕان) لەگەڵ ئەم تێنەپەڕە بەبکەر نادیارە کراوانە تێکەڵ دەبن و دەبنە یەک لە ڕووی مانا و دارشتنەوە. ئەمە بەڵگەیێکە ئەوە دەسەلمێنێ کە بکەر نادیار فرمانێکی تێپەڕە کراوەتە تێنەپەڕ.

گۆڕانی ڕاناو لە بکەر نادیاردا

ڕستەیێکی بکەر نادیار ئەگەر کاتی فرمانەکەی لە داهاتوودا بێ و بەرکارەکەی بەڕاناوێکی لکاو دەربڕابێ، ڕاناوە لکاوەکە سەر بەکۆمەڵی (م - ت - ی - مان - تان - یان) دەبێ وەک لە:

أ- دەمانبینێت دە - مان - بین - ێت

ب- دەتاندۆزمەوە دە - تان - دۆز - م - ەوە

لە (أ)دا (مان) و لە (ب)دا (تان) بەرکارن.

بەگواستنەوەی ڕستەی وا بۆ بکەر نادیار، ئەو ڕاناوە لکاوەی تیایا دەوری بەرکار دەبینێت و جێی بکەر دەگرێ، دەگۆڕێ بەڕاناوی بەرامبەری سەر بەکۆمەڵەکەی تر (م - یت - ین - ن - ن) و جێی خۆی دەگۆڕێ و دەچێتە سەر ڕەگی فرمانەکە:

م ⟵ م

ت ⟵ یت (ی)

ی ⟵ ێت[٦] (ێ)

مان ⟵ ین

تان ←── ن

یان ←── ن

له ڕستەی (دەیانبینم)دا

دە ـ یان ـ بین ـ م

دە: ئامرازی بەردەوامییە

یان: بەرکارە. کەسی سێیەمی کۆیە

بین: ڕەگی داهاتووی (بینین)ە

م: بکەرە

کە ئەم ڕستەیە دەگوێزرێتە بکەر نادیار:

١- بکەر (م) لادەبرێ

٢- (ر)ی ئامرازی نادیاری و (ێ)ی نیشانەی کاتی داهاتوو دەچنە سەر ڕەگی فرمانەکە.

٣- بەرکار (یان) دەگۆڕێ بەڕاناوی بەرامبەری سەر بەکۆمەڵەکەی تر کە (ن)ە و دەچێتە سەر ڕەگی فرمان (وەک پاشگر).

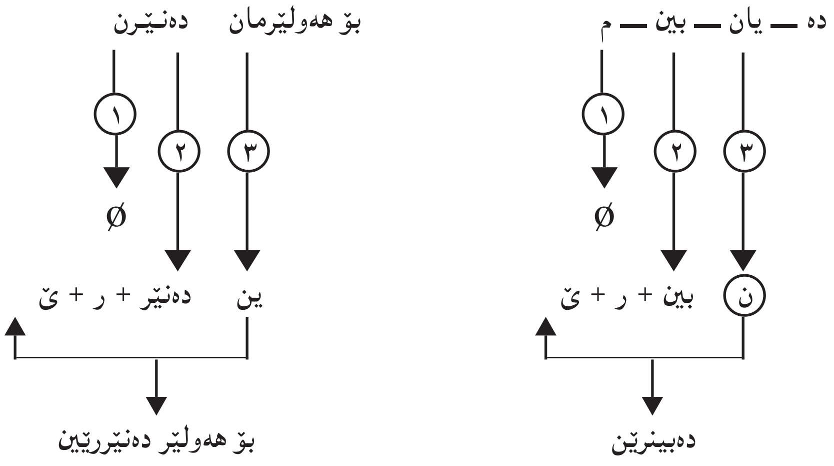

ئەگەر A کۆمەڵی یەکەم و B کۆمەڵی دووەم بێ یاسای گۆڕینی ئەم جۆرە ڕستانە بۆ بکەر نادیار بەم جۆرە دەبێ.

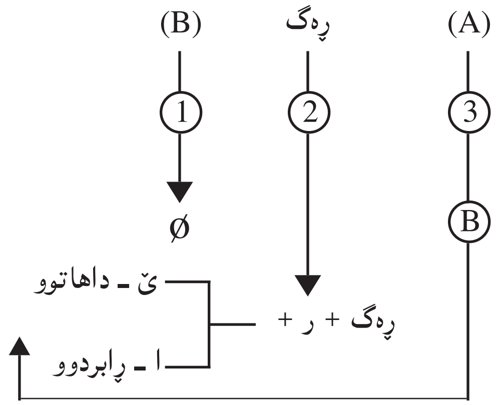

فرمانی تێنەپەڕ و چەمکی بکەر نادیاری

ڕێزمانی ئێستامان ڕستەییێکی وەک (شووشەکە شکا) بەم جۆرە شی دەکاتەوە.

شووشەکە: بکەرە.

شکا: فرمانێکی تێنەپەڕە... کاتەکەی ڕابردووە.

ئەگەر بەوردی و قووڵی بیر لە واتا و پەیوەندیی نێوان بەشەکانی ئەم ڕستەیە بکرێتەوە دەردەکەوێ کە ئەوەی لەم ڕستەیەدا بە(بکەر) لە قەڵەم دراوە بەر چەمکی (بەرکاری) دەکەوێ، چونکە هیچ لە خۆیەوە ناشکێ. ئەبێ کەسێ یا هێزێ شکاندبێتی. ئەو کەسە یا ئەو شتە یا ئەو هێزە شاراوەیە کە بۆتە هۆی شکاندنی شووشەکە بکەری ڕاستەقینەی ڕووداوەکەیە ئەگەر دەرکەوت و زانرا کێیە یا چییە ئەوسا دەشێ بەیاساییێکی ڕێزمانی فرمانی ڕستەکە بکرێ بەتێپەڕ و بکەرەکەی بخریتە ڕوو.

ئازاد شووشەکەی شکاند

واتا (شووشەکە شکا) لە بنەڕەتدا ڕستەیەکی بکەر نادیارە کرا بەڕستەییێکی بکەر دیار. (بکەرەکەی ئازادە) بەرامبەر بەمە ئەو ڕستەیەی کە ڕووداوەکەی بەفرمانی تێپەڕ دەردەبڕێ، ئەگەر نەزانرا بکەرەکەی کێیە یا چییە دەشێ ڕووداوەکە بەڕستەییێکی بێ بکەر دەربڕێ. وەک لە

ئازاد سێوەکەی خوارد

ئەگەر نەزانرا کێ سێوەکەی خوارد ئەوسا بەیاساییێکی ڕێزمانی ڕستەکە دەکرێتە بکەر نادیار.

سێوەکە خورا

لە یەکەما (بکەر) دەدۆزرێتەوە و ڕستەکە دەکرێ بەبکەر دیار.

لە دووەما (بکەر) ون دەبێ و ڕستەکە دەکرێ بەبکەر نادیار

واتا ئەم دوو لایەنە پێچەوانەی یەکترن ئەگەر لەیەکەما فرمان تێنەپەڕ بێ دەکرێتە تێپەڕ دەبێ لە دووەما فرمان تێپەڕ بێ و دەکرێ بەتێنەپەڕ.

بەڵگەی ڕێزمانی لە زمانی کوردیدا کە ئەمە دەسەلمێنی ڕاناوی لکاوە.

کە ڕستەی بکەری نادیار (فرمان تێنەپەڕ) دەکرێتە بکەر دیار (فرمان تێپەڕ) فرمانەکە لە ڕابردوودا ئەو دەستە ڕاناوە وەردەگرێ کە لەگەڵ تێپەڕی ڕەسەندا دەردەکەوێ:

م			م
یت			ت
شکا Ø کردن بەتێپەڕ	←	شکاند	ی
ین		(خوارد)	مان
ن			تان
ن			یان

کە ڕستەییێکی بکەر دیار (فرمان تێپەڕ) دەکرێتە ڕستەییێکی بکەر نادیار (فرمان تێنەپەڕ) دەکرێتە ڕستەیێکی بکەر نادیار (فرمان تێنەپەڕ) فرمانەکە ئەو کۆمەڵە ڕاناوە وەردەگرێ کە لەگەڵ تێنەپەڕی ڕەسەندا دەردەکەوێ:

م			م
ت			یت
بینی ی	←	بینرا	Ø
مان		(نوست)	ین
تان			ن
یان			ن

بکەر نادیار و دارشتنی وشە

فرمان یا چاوگە سادەکانی وەک (کردن – هاتن – خستن – بوون – کەوتن – دان – چوون...هتد).

بەشێوەییێکی گشتی لە زمانی کوردیدا زۆر نین[٧]، بەڵام هەر لەم ژمارە کەمەوە سەدان، بەڵکو هەزاران فرمان و چاوگی تری خاوەن مانای تریان لێ وەردەگیرێ و دادەڕێژرێ[٨] بەهۆی پێشگر و پاشگر و پێشبەند و ناو و ئاوەڵناوەوە[٩] هتد. هەریەکە لەمانە بەتەنیا یا پێکەوە لەگەڵ چاوگی سادەدا دەردەکەون چاوگی لێکدراو و داڕێژراو پێک دەهێنن. بۆ نموونە:

١- پێشگر + چاوگ هەڵکردن

٢- چاوگ + پاشگر کردنەوە

٣- ناو + چاوگ بیرکردن

٤- ئاوەڵناو + چاوگ پڕکردن

٥- پێشبەند + چاوگ لێکردن

٦- پێشگر + چاوگ + پاشگر هەڵکردنەوە

٧- ناو + چاوگ + پاشگر بیرکردنەوە

٨- پێشبەند + ناو + چاوگ + پاشگر لێکدانەوە (لە + یەک + دان + ەوە)

٩- ئاوەڵناو + چاوگ + پاشگر ڕوونکردنەوە

١٠- پێشبەند + ناو + چاوگ بەسکدان

١١- (پێشگر/پێشبەند) + پێشگر + چاوگ تێ بەردان

١٢- پێشگر + پێشبەند + پێشگر + چاوگ دەربەدەربوون

١٣- پێشبەند + چاوگ لێدان

١٤- پێشبەند + ناو + چاوگ لەبیرکردن

...... هتد

ڕێگاییێکی تر بۆ دارشتنی فرمان یا چاوگی تر لە زمانی کوردیدا لە ڕێی قاڵبی بکەر نادیارەوەیە وەک خواردن – خوران (لەش خوران)

گرتن – گیران (مانگ گیران – بەند بوون)

ڕاگیران، هەڵگیران

کوتین – کوتران (بۆ ئاوڵە) ...... هتد

پەراویزەکان:

١- ئەم باسە لە بارەی شێوەی کرمانجیی خوارووەوەیە بۆ یاسای بکەر نادیار لە کرمانجیی ژووروودا سەیری سەرچاوە ژمارە (٢) بکە.

٢- بۆ یاساکانی دەستنیشانکردنی ڕەگی داهاتووی فرمان لە زمانی کوردیدا سەیری ئەم باسەم بکە (چەند یاساییەکی مۆرفۆلۆجیی داڕشتنی فرمان) گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ ژمارە (١٠٩) ساڵی ١٩٨٦.

٣- بۆ چەمکی ڕێککەوتن سەیری ئەم باسەم بکە ڕێککەوتن لە زماندا – گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ ژمارە (٩١) ساڵی ١٩٨٢.

٤- بۆ ڕیزبوونی ئەم سێ بەشە بنجییەی ڕستە:

أ – بکەر (S) subject

ب- بەرکار (O) object

ج- فرمان (V) verb ئەم شەش ئیحتماله هەیە (VOS - OVS - OSV - VSO - SVO - SOV) تا ئەم دواییە وا دەزانرا کە هەر ئەم سێ ئیحتیماله لە زماندا دەردەکەوێ.

١- (SOV) بکەر – بەرکار – فرمان وەک زمانی کوردی

٢- (SVO) بکەر – فرمان – بەرکار وەک زمانی ئینگلیزی

٣- (VSO) فرمان – بکەر – بەرکار وەک زمانی عەرەبی

بەڵام زمانی تر دۆزرانەوە سێ ئیحتیمالەکەی تریش بگرنە خۆ. بەمە خاڵی یەکەمی نەزەرییەکەی J. Greenberg کە دەڵێ دەرکەوتنی بکەر پێش بەرکار لە ڕستەی ئاساییدا یاساییەکی زمانیی گشتییە Universal بەهەڵە دەرچوو. سەیری لاپەڕە (٢٠٤)ی سەرچاوە ژ (٧) بکە.

٥- ئەم بۆچوونە یەکەم جار لە سەرچاوە ژمارە (٤)دا پێشکەش کراوە. سەیری لاپەڕە (٤٤) و (١١٧) بکە.

٦- ڕاناوی لکاوی کەسی سێیەمی تاکی کاتی داهاتوو خۆی بەم دوو قاڵبە (ات / ێت) دەردەخا. ئەگەر ڕەگ فرمان بە(ۆ) یا (ە) کۆتایی بێ ڕاناوەکە قاڵبی (ات) دەگرێتە خۆ. وەک لە:

شوشتن ــ شۆ (دەشو – ات)

کردن ــ کە (دە – ک – ات – دەکات)

لە هەموو حاڵەتێکی تردا ڕاناوەکە قاڵبی (ێت) دەگرێتە خۆ. ڕەگی فرمانی بکەر نادیاری کاتی داهاتوو هەمیشە بە(ێ) کۆتایی دێ. بۆیە ڕاناوە لکاوەکە بەشێوەی (ێت) دەردەکەوێ.

(ێ)ی نیشانەی کات و (ێ) ڕاناوەکە لەناو یەکتردا دەتوێنەوە و دەبن بەیەک

دەبین + ر + ێ + ێت ــ دەبینرێت

دەشو – ر + ێ + ێت ــ دەشوورێت

(ت)ی (ات / ێت) دەشێ لە هەندێ حاڵەتدا گـۆ نەکـرێ optional بێ ئەوەی کـار لە ڕێزمـانێـتـیی ڕستەکە بکات.

بەتوانەوەی (ێ) و گۆ نەکردنی (ت)

دەبینرێت ــ دەبێتە ــ دەبینرێ

دەشوورێت ــ دەبێتە ــ دەشوورێ

٧- بەپێی لێکۆڵینەوەیەکم کە لە ژمارە (٦٥)ی گۆڤاری ڕۆژی کوردستان ساڵی ١٩٨٤دا بڵاوکراوەتەوە ژمارەی چاوگە سادەکانم بە(٢٤١) لە قەڵەم داوە لەمە (١١١)ی ئەلفین (٧٦)ی یائین (٣٤)ی تائین (١٣)ی دالین (٧)ی واوین. دوایی هی ترم بۆ دۆزرایەوە و ژمارەکە خۆی لە (٢٩٥) دەدا.

٨- هەر لە فرمانی (دان) بۆ نموونە ئەم هەموو لێکدراو و داڕێژراوانە وەردەگیرێن.

(لێـدان – هەڵدان – پڕدان – پێـوەدان – لادان – بـازدان – دادان – تێـوەردان – دادانەوە – تاودان – گوڕدان – تێکدان – ئاودان – هەڵدانەوە ـــ پشوودان – لێکدان – لێکدانەوە – کۆڵدان – تێهەڵدان – بەردان – پاڵدان – لوولدان – پاڵدانەوە – بەتەفـرەدان – بەروودادانەوە – گـرێدان – گـارەدان – دڵدانەوە – جـاڕدان – ئازاردان – بەڕادان دان – دەردان – هەناسـەدان – ورەبەردان – بەسکدان – سەردان – زیاندان – گیاندان – تەڵاقدان – لە دەستدان – بادانەوە – بانگدان – سزادان – لەسەردان – تێبـەردان – نیـشـاندان – پێـشـاندان – قـانگدان – هاندان – بەبادان – کلیلدان – دانانەوە – پەلامـاردان – ڕەنجـدان – ڕەنگدانەوە – دەنگدانەوە – گـوێدان – قـووتدان – فـڕێدان – ڕادان – بەرپێچدانەوە – هەوڵدان – لەتردان – ...) و زۆری تر.

٩- هەموو ئاوەڵناوێک (کرن) و (بوون)ی دەچێتە سەر تێپەڕ و تێنەپەڕی لێ دادەڕێژرێ.

پڕ	پڕبوون	پڕکردن
ڕووناک	ڕووناکبوون	ڕووناککردن
سەوز	سەوزبوون	سەوزکردن

سەرچاوە:

١- ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی (١٩٧٦) کۆڕی زانیاریی کورد.
٢- وریا عومەر ئەمین (١٩٨٢) ڕستەی بکەر نادیار - گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ ژمارە (٩٥).
٣- وریا عومەر ئەمین (١٩٨٦) تێنەپەڕ فرمانێکی بکەر نادیار گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ ژمارە (١٠٨).
4- Amin .W. O. (1979) Aspects Of the verbal construcion in Kurdish - University of London.
5- Huddleston. R. (1976) An Introduction to English Transformational syntax. Long man.
6- Mackenzie. D. N. (1961) Kurdish dialect studies. London.
7- smith. N. and Wilson (1979) Modern Linguistics.

*** ئەم وتارە لە گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ، ژمارە (١٢٩) ساڵی ١٩٩٢، لاپەڕە ١٨-٢٢ بڵاوکراوەتەوە.**

تێنەپەڕ فرمانێکی بکەر نادیارە

بەپێی ئەو پێناسینانەی باون... فرمانی تێپەڕ ئەوەیە کە ئەتوانێ بەرکار وەرگرێ وەک لە ڕستەی (من ئەخۆم) فرمانی (ئەخۆم) تێپەڕە، چونکە ئەتوانێ بەرکارێکی وەک (سێو) وەرگرێ و ڕستەکە ببێ بە(من سێو ئەخۆم).

فرمانی تێنەپەڕیش ئەوەیە کە بەرکار وەرناگرێ، وەک لە ڕستەی (ئێمە نوستین)دا. ئەوەی ئەم پێناسینانە هەڵئەوەشێنێتەوە و کەلەبەریان تیا پەیدا ئەکات پێناسینی (بکەر) و (بەرکار)ە و سروشتی پەیوەندیی سیمانتیکییانە بەفرمانا لەناو چوارچێوەی ڕستەدا.

بکەر ئەو کەسەیە یا ئەو شتەیە کە کارەکە ئەکات و بەرکار ئەو کەسەیە یا ئەو شتەیە کە پێشوازیی کارەکە ئەکات... واتا کارەکەی دەکەوێتە سەر. بەپێی ئەم پێناسینانە لەڕستەی:

ئاهەنگ گوڵ ئەچنێ.

(ئاهەنگ) بکەرە، چونکە ئیشەکە ئەکات... (گوڵ)یش بەرکارە، چونکە ئەو ئیشەی کە ئاهەنگ ئەیکات کار لە گوڵەکە ئەکات کە (چنین)یەتی. لە ڕووی کاتەوەش بکەر دەست پێشخەری ئەکات.

ئێستە بەپێی ئەم پێناسین و مەنتیقە ڕستەی:

ئاهەنگ دەنگی ڕزگار ئەبیستێ.

شی بکەرەوە و بزانە بکەر و بەرکار کامانەن؟

گەر بکەر ئەوە بێ کە کارەکە ئەکات و بەرکار ئەوەبێ کە کارەکەی ئەکەوێتە سەر و دەست پێشخەریش لەلایەن بکەرەوە بێ... لەم ڕستەدا ئەبێ (ڕزگار بکەربێ و (ئاهەنگ) بەرکاربێ. چونکە یەکەم (ڕزگار)ە ئیشێ ئەکات کە (قسەکردن)ە ئینجا کار لە (ئاهەنگ) ئەکات کە (بیستن)ەکەیە. گەر ڕزگار قسە نەکات ئاهەنگ نایبیستێ.

هەمان شت لەگەڵ فرمانی (بینین) لە ڕستەی (من تۆ ئەبینم)... ئەبێ (من) بەکار و (تۆ) بکەربێ... چونکە (تۆ)ی کارت لە (من) کردووە... (تۆ) نەبی (من) نابێنم.

لەژێر تیشکی لێکدانەوەی مانای ئەم دوو ڕستەیەی خوارەوە (بکەر) و (بەرکار) چۆن پێ ئەناسرێ؟

١- ئازاد کتێبێکی لە شێرکۆ وەرگرت.

٢- شێرکۆ کتێبێکی دا بەئازاد.

لە هەردووکیاندا پەیوەندیی سیمانتیکی نێوان (شێرکۆ) و (ئازاد) بەتەواوی وەک یەک وایە... کەچی لە ڕووی پەیوەندیی ڕێزمانییەوە لە ڕستەی یەکەمدا (ئازاد) بکەرە و (شێرکۆ) بەرکاری ناڕاستەوخۆیە... لە ڕستەی دووەمدا (شێرکۆ) بکەرە و (ئازاد) بەرکاری ناڕاستەوخۆیە...

گەلێ نموونەی تری لەم بابەتە ئەدۆزرێتەوە لە زمانا تیایانا چەمکی بکەر و بەرکار و پەیوەندیی سیمانتیکییان بەفرمانەوە بەپێچەوانەی ئەو پێناسینانە بێ بۆیان دانراوە.

گوایا فرمانی تێنەپەڕ ئەوەیە کە بکەر وەرئەگرێ و بەرکار وەرناگرێ... بۆ ئەمەش نموونەی لەم بابەتە ئەهێنرێتەوە:

دارەکە شکا.

دارەکە: بکەرە

شکا: فرمانە

گەر بەوردی لە ڕووی ماناوە لەم ڕستەیە بکۆڵینەوە و شیی بکەینەوە ئەبینین ئەوەی کە تیایا بەبکەر لە قەڵەم ئەدرێ لە ڕاستیدا چەمکی بەرکاری بەرئەکەوێ، چونکە دار یا هەچ شتێکی تر هەرگیز لە خۆیەوە ناشکی. ئەبێ هێزێ کاری تێکردبێ و شکاندبێتی... ئەو هێزە ئەبێ بکەرەکە بێ.

بۆ زیاتر ڕوونکردنەوەی ئەم لایەنە ئەم ڕستانەی خوارەوە لە ڕووی مانا و پەیوەندی نێوان وشەکانیانەوە بەراورد بکە.

١- دارەکە شکا.

٢- با دارەکەی شکاند.

٣- ئازاد بەتەور دارەکەی شکاند.

ئاشکرایە کە پەیوەندی مەنتیقی نێوان (دارەکە) و (شکان)دا لە هەرسێ حاڵەتدا یەکە... (دارە و شکاوە)... لە کاتێکا بەپێی شیکردنەوەی ڕێزمانی - کەباوە- دارەکە لە ڕستەی یەکەما بکەرە و لە ڕستەی دووەما بەرکاری ڕاستەوخۆیە و لە ڕستەی سێیەما بەرکاری ناڕاستەوخۆیە (چونکە ئازاد یەکەم دەستی لە تەورەکە داوە واتا تەور ئەبێ بەرکاری ڕاستەوخۆ بێ).

بەپێی ئەم لێکدانەوەیە دەرئەکەوێ، کە بکەری هەموو فرمانێکی تێنەپەڕ لە بناغەدا بەرکارە... چونکە هیچ گیانلەبەرێ یا شتێ نییە بکەوێ یا بجوولێتەوە یا بخەوێ بێ هۆ (دەری بێ یا ناوی)... ئەم هۆیە بکەرە ڕاستەقینەکەیە.

هەندێ دیاردە هەیە ڕوودانیان لە ژوور دەسەڵاتی مرۆڤ دایە... وەک (مردن، خزین، کەوتن، پژمین... هتد)... بکەری ئەم ڕووداوانە (فرمانانە) لەژێر کارتێکردنی هێزێکی نادیار هەڵسوکەوتێ ئەنوێنن... ئەم هێزە نادیارە بکەرە سیمانتیکییەکەیە و ئەوەی لە ڕێزمانا بەبکەری تێنەپەڕ ناو ئەبرێ لە ڕاستیدا چەمکی بەرکاری بەرئەکەوێ. کەی هێزەکە زانرا چییە... بەیاسایەکی ڕێزمانی تێپەڕی فرمانەکە دائەڕێژرێ و بکەرە ڕاستەوخۆکە پیشان ئەدرێ[١] وەک:

منداڵەکە نوست. (لە خۆیەوە - سروشت نواندی)

ئاواز منداڵەکەی نوواند. (گەر ئاواز نەبا منداڵەکە لەو ساتە تایبەتییەدا نەئەنوست... واتا ئاواز بوو بەهۆی نوستنی).

گەر ئەم دیاردەیە بەراورد بکرێت لەگەڵ فرمانی (بکەر نادیار)دا... دەرئەکەوێ کە فرمانی بکەر نادیار تێپەڕە ئەکرێ بەتێنەپەڕ لەبەر نەزانینی یا شاردنەوەی بکەرە ڕاستەقینەکە یا ئەوەی بەسەر بەرکارا دێت لە ژوور دەسەڵاتییا ئەبێ. ئەمە بەڵگەی سیمانتیکی...

بەڵگەی (ڕێزمانی)یش ئەوەیە کە فرمانی تێپەڕ ئەکرێ بەبکەر نادیار... خۆی وەک فرمانێکی تێنەپەڕ پیشان ئەدات لە ڕووی پەیوەندی بەڕاناوی لکاوەوە. لە ڕابردوودا کۆمەڵی.

(م، یت، Ø، ین، ن، ن) وەرئەگرێ...

من:		م
تۆ:		یت
ئەو:	نوست	-
ئێمە	کوژرا:	ین
ئێوە:		ن
ئەوان:		ن

بەمە دەرکەوت کە فرمانی تێنەپەڕ لە ڕووی پەیوەندی سیمانتیکییەوە بەبکەرە

ڕێزمانییەکەیەوە فرمانێکی بکەر نادیارە.

بەبەراوردکردنی یاسای کردنی ڕستەی فرمان تێنەپەڕ بەهی تێپەڕ لەگەڵ یاسای کردنی ڕستەی بکەر دیار بەهی بکەر نادیار، دەرئەکەوێ کە ئەم دوو دیاردەیە پێچەوانەی یەکترن...

أ- یاسای گۆڕینی ڕستەی فرمان تێنەپەڕ بە هی تێپەڕ .

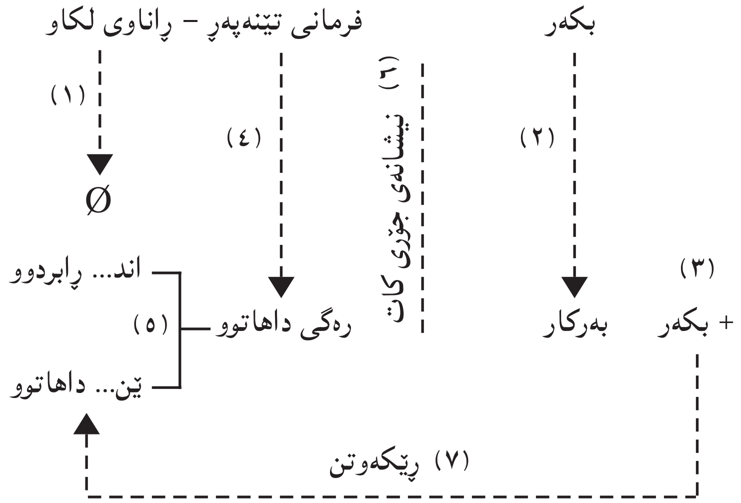

واتا:

١- ڕاناوی لکاو لائەبرێ.

٢- بکەر شوێنی بەرکار ئەگرێ.

٣- بکەر زیاد ئەکرێ.

٤- ڕەگی داهاتووی فرمانەکە وەرئەگیرێ.

٥- گەر کاتی فرمانەکە ڕابردووبێ (اند) و داهاتووبێ (ێن)ی دەخرێتە سەر.[٢]

٦- نیشانەی جۆری کات (ئە - بوو - ووە... هتد) شوێنی خۆی ئەگرێ.

٧- بەپێی کەس و ژمارەی بکەرە زیادکراوەکە ڕاناوێکی لکاو ئەخرێتە سەر فرمانەکە و بەپێی یاساکانی ڕاناوی لکاو شوێنی خۆی ئەگرێ.

نموونە: گەر بمانەوێ ڕستەی:

منداڵەکان نوستبوون

بکەین بەڕستەیەکی فرمانی تێپەڕ... بەپێی یاساکان ئەبێ:

١- ڕاناوی لکاو لاببرێ.

منالّەکان نوستبوو

٢ و ٣ - بکەر شوێنی بەرکار بگرێ و بکەرێکی تازەی بخرێتە سەر

ئەو منالّەکان نوستبوو.

٤- ڕەگی داهاتووی فرمانەکە وەربگیرێ

ئەو مندالّەکان نوو

٥- فرمانەکە ڕابردووە (اند)ی بخرێتە سەر

ئەو منالّەکان نوواند

٦- نیشانەی جۆری کات شوێنی خۆی بگرێ، لێرە (بوو)ە نیشانەی ڕابردووی تەواو.

ئەو منالّەکان نوواندبوو

٧- بەپێی کەس و ژمارەی بکەرە زیادکراوەکە ڕاناوێکی لکاوی ئەخرێتە سەر و بەپێی یاساکانی ڕاناوی لکاو شوێنی خۆی لە ڕستەدا ئەگرێ:

بۆ کەسی سێیەمی تاک لەگەڵ فرمانی ڕابردوو (ی) دەرئەکەوێ... گەر بەرکار هەبێ پێیەوە ئەلکێ... ڕستەکە لە ئەنجاما ئەبێ بە

ئەو منالّەکان - ی نوواندبوو

ب- یاسای گۆڕینی ڕستەی بکەر دیار بەهی بکەر نادیار.

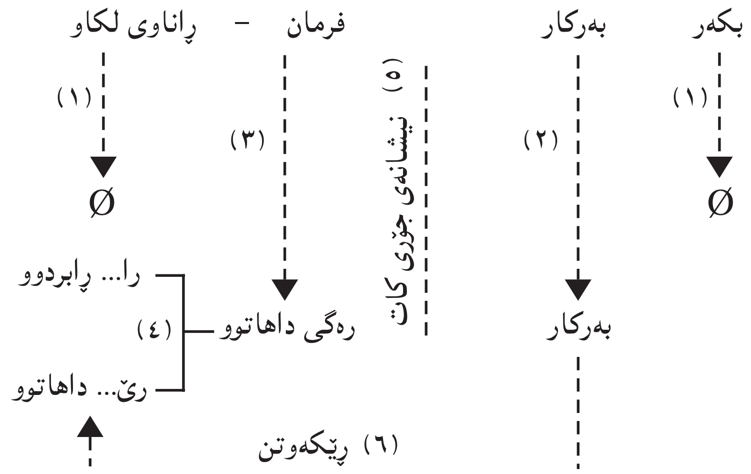

واتا:

١- بکەر و ڕاناوی لکاو لائەبرێن.

٢- بەرکــار شــوێنی بکەر ئەگــرێ... (بەڵام چەمکی بەرکــاری خــۆی لە ڕووی واتاوە نادۆڕێنێ).

٣- ڕەگی داهاتووی فرمانەکە وەرئەگیرێ.

٤- گەر کاتی فرمانەکە ڕابردووبێ (را) و داهاتووبێ (ڕێ)ی ئەخرێتە سەر.[٣]

٥- نیشانەی جۆری کات (ئە - بوو -...هتد) شوێنی خۆی ئەگرێ...

٦- بەپێی کەس و ژمارەی بکەرە تازەکە ڕاناوێکی لکاو ئەخرێتە سەر فرمانەکە وەک فرمانێکی تێنەپەڕ.

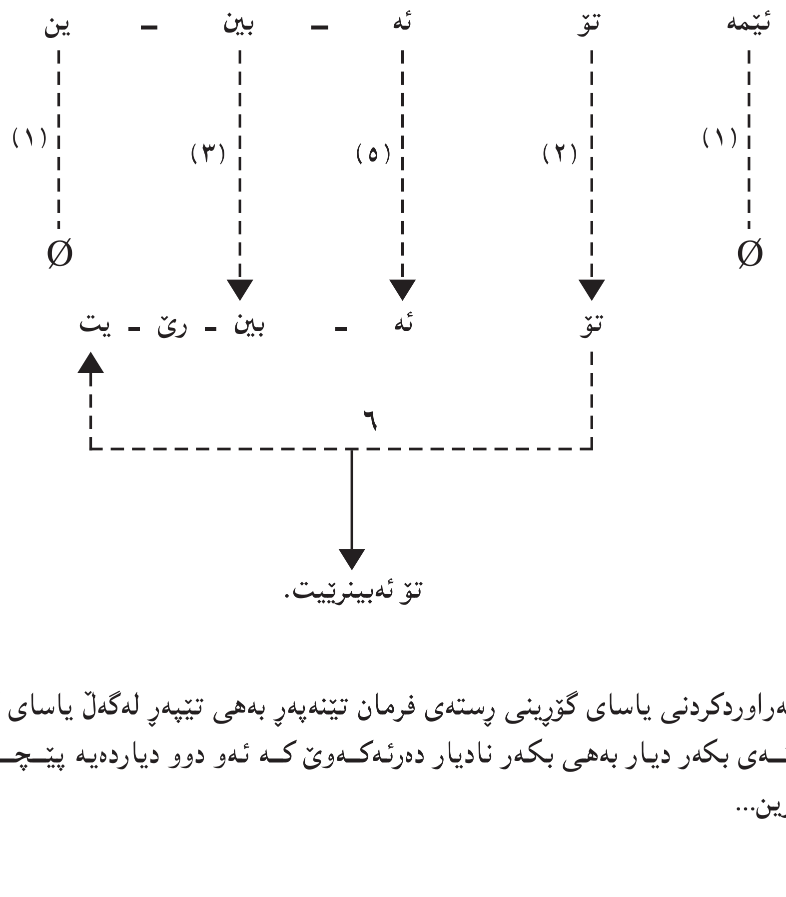

بەبەراوردکردنی یاسای گۆڕینی ڕستەی فرمان تێنەپەڕ بەهی تێپەڕ لەگەڵ یاسای گۆڕینی ڕســتــەی بکەر دیار بەهی بکەر نادیار دەرئەکــەوێ کــە ئەو دوو دیاردەیە پێــچــەوانەی یەکترین...

کردنی تێنەپەڕ بەتێپەڕ	کردنی بکەر دیار بەبکەر نادیار
١- بکەری سیمانتێکی نییە. ئەخرێتە ڕستەکەوە و بەیاسایەکی مۆرفۆلۆجی فرمانەکە ئەکرێ بەتێپەڕ.	١- بکەری سیمانتێکی هەیە لائەبرێ و بەیاسایەکی مۆرفۆلۆجی فرمانەکە ئەکرێ بەتێنەپەڕ.
٢- لە ڕووی ڕێککەوتنەوە فرمانەکە ئەو کۆمەڵە ڕاناوە وەرئەگرێ کە تایبەتە بەتێپەڕ.	٢- لە ڕووی ڕێککەوتنەوە فرمانەکە ئەو کۆمەڵە ڕاناوە وەرئەگرێ کە تایبەتە بەتێنەپەڕ.

پەراوێزەکان:

١- فرمانە تێنەپەڕەکانی کوردی لە ڕووی بوونیان بەتێپەڕ ئەکرێن بەچوار بەش.

أ- ئەوانەی ناکرێن بەتێپەڕ چونکە تێپەڕی بەرامبەریان هەیە وەک:

کەوتن - خستن

هاتن - هێنان

بوون - کردن

ب- ئەوانەی ئەشێ بکرێن بەتێپەڕ سەرەڕای هەبوونی تێپەڕی بەرامبەریان. لەم حاڵەتەدا مانای تێپەڕی بەرامبەر و بەتێپەڕکراوەکە وەک یەک نابن. وەک (مردن) تێپەڕی بەرامبەری (کوشتن)ە و ئەکرێ بە(مراندن). بەڵام لە ڕووی ماناوە (مراندن) و (کوشتن) جیان.

پیاوەکە خۆی کوشت - لێرە مردووە.

پیاوەکە خۆی مراند - لێرە نەمردووە.

هەمان شت لەگەڵ (چوون) و (چواندن)دا

ئەو سکی چوو.

ئەو سکی چواند.

ح- ئەوانەی کە ناکرێن بەتێپەڕ وەک (گەنین - پشکوتن -زان)... هتد) لێکدانەوەی مەنتقی بۆ ئەمە ئەوەیە ڕوودانیان لە ژوور ئارەزوو و دەسەڵاتی مرۆڤدایە. هیچ هێزێکی دیار دەستنیشان ناکرێت بکرێ بەبکەری ئەم جۆرە فرمانانە... دارێ ئەشکێ منیش ئەتوانم بیشکێنم... مناڵێ لە خۆیەوە ئەنوێ منیش ئەتوانم بینوێنم...

بەڵام هەرگیز ناتوانم و دەسەڵاتی ئەوەم نییە گۆڵێ بپشکوێنم... کەسێ بزێنم... هتد. بۆیە (پشکواندن و زاندن و گەناندن...) نییە.

د- ئەوانەی ئەکرێن بەتێپەڕ هەموو ئەوانەن کە بەر سێ بەشەکەی تر ناکەون.

٢- گەر ڕەگی داهاتووی فرمانە تێنەپەڕەکە بە(ێ) یا (ۆ) کۆتایی هاتبێ، بەخستنەسەری (اند) و

(ێن)، (ێ) ئەتوێتـــەوە و (ۆ) ئەبێ بە(و)ی کپ. وەک (شکان و ڕۆیشتن)دا ڕەگی داهاتوویان (شکێ) و (ڕۆ)یە کە (اند) و (ێن)یان ئەچێتە سەر ئەبن بە(شکاند - شکێن) و (ڕواند - ڕوێن).

٣- لە کردنی فرمانی بکەر دیار بەهی بکەر نادیار... گەر ڕەگی داهاتووی فرمانی تێپەڕ بە(ە) یا (ۆ) کۆتایی هاتبێ... بەخستنەسەری (ڕا) و (ڕێ)... (ە) ئەتوێتەوە و (ۆ) ئەبێ بە(و). وە لە:

کردن - کە ئیشکە کرا/ ئەکرێ

خواردن - خۆ نانەکە خورا/ ئەخورێ

سەرچاوەکان:

١- وریا عومەر ئەمین -تێپەڕ و تێنەپەڕ- ڕۆژنامەی عێراق ژ (٢٥٣٤). م ١٩٨٤/٥/٣٠.

٢- وریا عومەر ئەمین -ڕستەی بکەری نادیار. گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ ژ (٩٥) - ١٩٨٢.

٣- نووسینەکانی د. ئاوڕەحمانی حاجی مارف و د. کوردستان موکریانی و مامۆستا نوری عەلی ئەمین.

٤- کۆڕی زانیاری کورد -ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی ١٩٧٦.

5- Fillmore C. J (1968) “The case for case” in Bach and Harms.

6- Smith, N and D- wilson (1979) “Modem linglinuistcs” Penguin Books.

*** ئەم وتارە لە گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ، ژمارە (١٠٧) ساڵی ١٩٨٥، لاپەڕە ١٩٦-٢٠٠ بڵاوکراوەتەوە.**

مەرج و یاساکانی لە زمانی کوردیدا

ڕستەی مەرجی، ڕستەییێکی لێکدراوە[١]. لە دوو ڕستەی سادە پێک دێت. دەستەییێک یاسا سروشتی دەرکەوتنی جۆر و کاتی فرمانی ئەم دوو ڕستەیە دەستنیشان دەکەن. لەم باسەدا بەشێ لەم یاسایانە دەخرێنە ڕوو. بۆ ئەمە ئەبێ کاتەکانی فرمان بزانرێن.

لە بارەی ژمارەی کاتەکان و زاراوەکانیانەوە ڕای جیاجیا هەیە[٢]. کاتی واش هەیە سەرچاوەکانی ڕێزمانی کوردی ناویان نابەن[٣]. کاتەکانی فرمانی ڕستەی کوردی[٤] لە نەخشەی ژ(١) ڕیزکراون. زاراوەکان بەپێی چەمکی سیمانتیکیی پێوانەی زانستی زمان دەستنیشان کراون[٥].

کات Tense	جۆر Aspsct	یاسا	نموونە
ڕابردوو Past	سادە Simple	ڕەگی ڕابردوو + ڕاناوی لکاو[٦]	هاتین خواردمان
	بەردەوام Continuous	دە + ڕەگی ڕابردوو + ڕاناوی لکاو	دەهاتین دەمانخوارد
	تەواو Perfect	ڕەگی ڕابردوو + بوو + ڕاناوی لکاو	هاتبووین خواردبوومان
	مەرجی Conditional	بـ + ڕەگی ڕابردوو + ڕاناوی لکاو + ایە	بهاتینایە بمانخواردایە
ڕانەبردوو Present	سادە Simple	دە + ڕەگی داهاتوو + ڕاناوی لکاو	دەنووسین دەنووین
	تەواو Perfect...	ڕەگی ڕابردوو + وو + ڕاناوی لکاو + ـە لەگەڵ تێنەپەڕدا (ـە) تەنیا لەگەڵ کەسی ٣ی تاک دەردەکەوێ.	خواردوومانە نوستووین

رانەبردوو Present	مەرجی سادە Simple Conditional	بـ + ڕەگی داهاتوو + ڕاناوی لکاو	بڕۆین بشۆین
	مەرجی تەواو Perfect Conditional	ڕەگی ڕابردوو + ب + ڕاناوی لکاو	هاتبین کردبمان
	داخوازی imparative	بـ + ڕەگی داهاتوو + (ـە ئەگەر ڕەگە بە کپ کۆتایی هاتبێ)	بنووسە بشۆ

نەخشەی ژمارە (١)

یاساکانی دارشتنی ڕستەی مەرجی لەم نەخشەیەدا ڕوون کراوەتەوە:

یاساکانی دارشتنی ڕستەی مەرجی

ڕابردووی سادە - داهاتووی سادە / داخوازی / ئینشائی

١- ئەگەر (نە) هات
- من دەردەچم / دەرناچم
- تۆ برۆ / مەڕۆ
- چاوەڕێم بکات / نەکات

داهاتووی بەردەوام- داهاتووی بەردەوام / داخوازی

٢- ئەگەر (دە)[٧] خوێنێت (نا) نوویت
- من دەردەچم/ دەرناچم
- دەرگاکە داخە/ دامەخە

٣- ڕابردووی مەرجیی تەواو - ڕابردووی بەردەوام
ئەگەر (نە)[٧] بهاتایە - وای بەسەر (نە) دەهات

٤- ڕابردووی بەردەوام - ڕابردووی بەردەوام
ئەگەر (نە) دەهات - خۆم دەمزانی چیم دەکرد

مەرجیی داهاتووی تەواو - داهاتووی سادە / داخوازی

٥-	ئەگەر (نە) هاتبێ	خۆم قسەی لەگەڵا دەکەم / ناکەم تۆ خۆت بشارەوە / مەشارەوە

داهاتووی ئینشائی سادە - داهاتووی سادە / داخوازی

٦-	ئەگەر (نە)(٧)بچێت	پاداشتەکەی دەدەمێ / نادەمێ ئاگادارم بکە / مەکە

سەرچاوە و پەراوێزەکان:

١- بۆ ڕستەی لێکدراو Coordinated Sentence و جیاوازیی لە ڕستەی ئاڵۆز Complex سەیری ئەم سەرچاوەیە بکە:

Waria Omar Amin (1976) Some Fundamental rules of Kurdish Syntax Structure. London.

٢- بۆ نموونە هەندێ زمانەوان کاتی وەک (کردوومە - هاتووین... هتد) بەڕابردوو لە قەڵەم دەدەن بەڵام بەپێی چەمکی سیمانتیکی پێناسینی کاتەکان ئەمە ئێستەی تەواوە Present Perfect. بۆ پێناسینی چەمکی کاتەکان سەیری ئەم سەرچاوەیە بکە:

وریا عومەر ئەمین (١٩٨٦) هەندێ یاسای مۆرفۆلۆجیی داڕشتنی فرمان - گ. ڕۆشنبیری نوێ ژ (١٠٩).

٣- سەرچاوەکانی ڕێزمانی کوردی ناوی کاتی بەردەوامی تەواو Perfect Continuous نابەن. یاساکەی لە زمانی کوردیدا بەم جۆرەیە:

لە + چاوگ + [(بوو) ـ ڕابردوو / (دە + بـ) ـ داهاتوو / (×) ـ ئێستا] + ڕاناوی لکاو

ڕابردوو - [لە + خوێندن + دا + بوو + (م، یت، ×، ین، ن، ن)]

داهاتوو - [لە + خوێندن + دا + دە + بـ(م، یت، ێت، ین، ن، ن)]

ئێستا - [لە + خوێندن + دا + +(م، یت، ـە، ین، ن، ن)]

هەروەها ناوی ئەم جۆرە کاتەش نابەن کە لە ئەسپێکتدا Aspect جیاوازە و تایبەتە بەکارە تێپەڕەکان. یاساکانی بەم جۆرەیە:

ڕابردوو	سادە	کەوتمە ئیشکردن.
	بەردەوام	دەکەوتمە ئیشکردن.
	تەواو	کەوتبوومە ئیشکردن.
	مەرجی و خۆزگەیی	بکەوتمایە ئیشکردن.
داهاتوو	سادە	دەکەومە ئیشکردن.
	تەواو	کەوتوومەتە ئیشکردن.
	مەرجیی سادە	بکەومە ئیشکردن.
	مەرجیی تەواو	کەوتبمە ئیشکردن.

٤- کرمانجیی خواروو.

٥- سەیری پەراوێزی ژ (٢) بکە.

٦- بۆ یاساکانی ڕاناوی لکاو سەیری ئەم کتێبە بکە:

وریا عومەر ئەمین (١٩٨٦) ڕێزمانی ڕاناوی لکاو - بەغدا.

٧- [(دە) و (نا)] [(نە) و (بـ)] یەکتر لادەبەن Mutually Exclusive.

*** ئەم وتارە لە گۆڤاری کۆڕی زانیاری عێراق - دەستەی کورد - بەغدا، ژمارە (٢٧ و ٢٨)ی ساڵی ١٩٩٨، لاپەڕە ٢٤١-٢٤٣ بلاوکراوەتەوە.**

چەند تێبینییەک لە بارەی (نەرێ)وە

ئەوەی لە بارەی پێناسینی (نەرێ)وە باوە ئەوەیە... نەرێ چەمکێکی سیمانتیکییە وەک کەرەسەییێکی سینتاکسی لە ڕستەدا دەرئەکەوێ، بەجێ نەهێنانی ئەرکی کاری ڕستەکە ئەگەیێنێ. شیکردنەوە دەری ئەخا کە ئەم پێناسینە لە زۆر حاڵەتدا هەڵئەوەشێتەوە. زۆر جار دەرکەوتنی ئامرازی نەرێ ئەم چەمکە ناگەیێنێ و ئەم دەورە ڕێزمانییە ناگێڕێ. وەک لە:

١- ڕستەی پرسیاری (بەڵێ – نا) yes - no qnestion بەزۆری بەشێوەی نەرێ ئاراستە ئەکرێ... کەچی لابردنی ئامرازی (نەرێ) هیچ کار لە واتا و ڕێزمانێتیی ڕستەکە ناکات.

أ- نان ناخۆیت؟

ب- نان ئەخۆیت؟

أ- ئازاد نەهات؟

ب- ئازاد هات؟

أ- ئەم وتارەت نەخوێندۆتەوە؟

ب- ئەم وتارەت خوێندۆتەوە؟

(ب)یەکان نەرێی (أ)کانن و هاوواتان.

٢- لە ڕستەی

که نا بینم... ڕەنگی زەرد هەڵگەڕا!

لابردنی ئامرازی نەرێ (نا) هیچ کار لە واتا و ڕێزمانییەتی ڕستەکە ناکات... واتاکەی وەک خۆی ئەمێنێتەوە.

که بینیم... ڕەنگی زەرد هەڵگەڕا.

٣- ڕستەی

نەکەی ئەتکوژم.

دوو مانای دژیەکی هەیە:

أ- ئەگەر بکەی ئەتکوژم.

ب- ئەگەر نەکەی ئەتکوژم.

لە ڕستەی (ب)دا کە خورتێتی (الزام)کردنەکە ئەگەیێنێ ئامرازی (نەرێ) دەرکەوتووە... (واتا ئەبێ بیکا... نەک نەیکا).

٤- دەرکەوتنی ئامرازی (نەرێ) لەگەڵ ئاوەڵناوی (ڕادە) دار Intensifier (زۆر جوان... گەلێ دوور... هتد) هەرگیز واتای نەرێ ناگەیێنێ و تا ڕادەیەک چەمکی پێچەوانە ئەگەیێنێ. وەک لە:

ئەم کچە زۆر جوان نییە.

واتا جوانە... بەڵام تا ڕادەیەک...

نەرێ و پێناسینی بەرکار

لە ڕووی ئەرکەوە... بەرکار ئەو کەسەیە یا ئەو شتەیە کە پێشوازیی کاری بکەری ڕستەکە ئەکات. یا کاری بکەرەکەی ئەکەوێتە سەر. وەک لە:

ئازاد ڕزگاری بینیوە.

(ڕزگار) بەرکارە چونکە کاری بینینەکە کە ئازاد بەئەنجامی داوە کەوتۆتە سەر (ڕزگار) کە بینراوە. بەڵام کە ئەو ڕستەیە ئەکرێ بە(نەرێ):

ئازاد ڕزگاری نەبینیوە.

لێرە (ڕزگار) هیچ کارێکی لە ئازادەوە بۆ نەکەوتۆتە سەر، بۆیە بەپێی پێناسینی سیمانتیکی (بەرکار) نابێ (ڕزگار) بەرکاربێ.

یەکێ لە ئەنجامە سەرەکییەکانی Klima (١٩٦٤) کە سەر بەرێبازی چۆمسکییە، ئەوەیە کە ڕستەی سادە تەنیا یەک ئامرازی نەرێ قەبووڵ ئەکات. واتا ڕستەی سادە لە یەک ئامرازی نەرێ زیاتر وەرناگرێ.

لە زمانی کوردییا نموونەی وا هەیە کە دوو ئامرازی (نەرێ)ی تیا بەرچاو ئەکەوێ وەک لە:

من ناتوانم نەچم.

ئەم ڕستەیە مانای زۆر جیایە و پێچەوانەی ئەمە ناگەیێنێ.

من ئەتوانم بچم.

ڕستەی یەکەم (خورتێتی)ی obligation تیایە کەچی ڕستەی دووەم (ئارەزوویی)ی

optional تیایە. ئەم دوو چەمکە لەم نموونانەدا ڕوون ئەبنەوە.

من ناتوانم نەچم (ئەبێ بچم)

من ئەتوانم بچم (ئارەزووی خۆمە)

بە بەکارهێنانی یەک ئامرازی (نەرێ) جیاوازیی تر لە واتاکان دەرئەکەوێ.

من ئەتوانم نەچم.

من ناتوانم بچم.

بەرەچاوکردنی ڕێبازی گوێزانەوەی چۆمسکی ئەبێ ئەم جۆرە ڕستانە لە بنجدا deep structure بەلێکدراو و ئالۆز لە قەڵەم بدرێن.

واتا ڕستەی (من ئەتوانم بچم) لە بنجدا ئەبێ لەم دوو ڕستەیە پێک هاتبێ:

١- من ئەتوانم.

٢- من ئەچم.

چەن یاسایێکی گوێزانەوە... ئەم دوو ڕستەیە لێک ئەدەن و ڕستەی سیما دێننە ئەنجام.

ڕستەی (من ناتوانم نەچم) ئەم بنجەی هەیە:

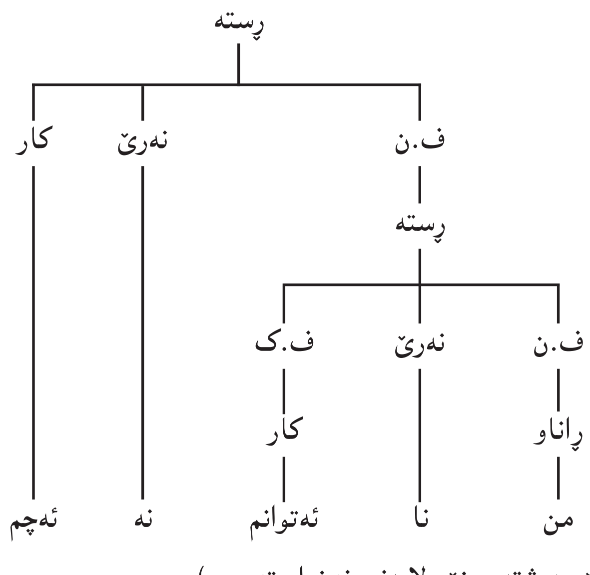

(ئەم بنجە زۆر درشتە و زۆر لایەنی نەخراوەتە ڕوو).

بەیاسای (هاولابردن) Equi-Deletion (من)ی پارستەکە لائەبرێ و زنجیرەیێک

یاسای گوێزانەوە دوو ڕستەکە لێک ئەدا و ڕستەی سیما دێنێتە ئەنجام.

لە چوارچێوەی ڕێبازی گوێزانەوەدا یاسای نەرێ لە کوردیدا ئەشێ بەم جۆرە داڕێژرێ.

SI:	x	-	NEG	-	Vs	x	
	1		2		3	4	
					⟶		obl
SC:	1		Ø		2+3	4	

تێبینی: ل(٥٣-٥٩)ی سەرچاوە ژمارە (١) بەفراوانی ئەم ڕووەی ڕێزمانی کوردی ئەخاتە ڕوو.

سەرچاوەکان:

1- Amin, W. O. (1979) Aspects of the verbal construction in Kurdish - London University.

2- Klima, E. S. (1964) negation in English. In Foder and Kats (eds).

3- Mackenzie, D. N (1961) Kurdish dialect studies V-1 - London.

٤- وریا عومە ئەمین (١٩٨٣) نەرێ لە زمانی کوردیدا، ڕۆژنامەی العراق، ژ ٢٢٣٨.

٥- ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی (١٩٧٦)، کۆڕی زانیاریی عێراق - بغداد.

*** ئەم وتارە لە گۆڤاری کۆڕی زانیاری عێراق - دەستەی کورد - بەغدا، ژمارە (٣١)ی ساڵی ٢٠٠٣، لاپەڕە ١٥٧-١٦١ بڵاوکراوەتەوە.**

دۆخ و ئەرکی بەشەکانی ڕستە

ئەم باسە لە گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی
ژمارە (٣٤)ی ساڵی (٢٠١٥) دا بڵاوکراوەتەوە.

ڕستە دانەیێکی ڕێزمانییە لە وشەیێک یا زیاتر پێک دێت. بیرۆکەیێکی تەواوی کاتدار دەردەبڕێ و بە شێوەیێکی گشتی کارێکی تێدا دەبێ. بیرۆکەکە شێوەی (باس، پرسیار، سەرسوڕمان، داواکاری، پێشنیاز، داخوازی.. هتد) دەگرێتەخۆ.

لە ڕووی داڕشتن و پێکهاتنەوە ڕستە گەورەترین دانەی ڕێزمانیی زمانە. ئامانجی هەرە سەرەکیی ڕێزمان لە ئاستی ڕستەسازیدا دەستنیشانکردنی یاساکانی داڕشتنی ئەو کەرستانەی دروستی دەکەن و جۆری پەیوەندیی نێوانیان لە ناو چوارچێوەی ڕستەدا.

ڕستە لە چەن بەشێك پێك دێت (بکەر – بەرکار – بەرکاری ناڕاستەوخۆ – ئاوەڵکار ...هتد)

ڕێزمانی چاولێکەری بۆ هەر یەکە لەمانە پێناسینی خۆی هەیە ... (بکەر ئەو ناوە یا ڕاناوەیە، لە ڕستەدا، کە هێمایە بۆ ئەو کەسەی یا ئەو شتەی کارەکە ئەنجام دەدات . لە زمانی کوردیدا لە سەرەتای ڕستەدا دەردەکەوێ) و (بەرکار ئەو دانە زمانییەیە کە کاری ڕستەکەی بە سەردا تێدەپەڕێ ..لە ڕستەی زمانی کوردی دووەم کەرەسەیە) . دەسپێشخەری لە لایەن بکەرەوەیە. واتا گەر بکەر کار نەکا بەرکار نابێ. کوردی زمانێکی SOV یە و ڕیز بوونیان لە ڕستەی زمانی کوردیدا بەم جۆرەیە (بکەر ــ بەرکار ــ کار) . وەك لە ڕستەی:

منداڵەکان بەرخەکە دەشۆن.

(منداڵەکان) کارەکەیان ئەنجام داوە – بکەرە

(بەرخەکە) کارەکەی بەسەردا تێپەڕیوە – بەرکارە

شیکردنەوە و لێکۆڵینەوە دەریدەخات کە ئەم پێناسینە لە کەموکوڕی بەدەر نییە. بۆ ڕوونکردنەوەی ئەمە ، لەم ڕستەیە ڕامینێ:

سێوەکە دزرا .

بەپێی شیکردنەوەی ڕێزمانی (سێوەکە) بکەرە . بەڵام گەر لەڕووی واتاوە لێی بکۆڵرێتەوە دەردەکەوێ کە (سێوەکە) بەر چەمکی (بەرکاری) دەکەوێت. چونکە دەبێ کەسێ دزیبێتی. ئەو کەسە بکەرەکەیە.

لەڕستەی

ڕزگار دەنگی ئازاد دەبیستێن.

بەپێی شیکردنەوەی ڕێزمانی (ڕزگار) بکەرە و (ئازاد) بەرکارە. بەڵام گەر لەڕووی واتاوە ئەم ڕستەیە شیبکرێتەوە ، دەردەکەوێ کە بە پێچەوانەوەیە. (ڕزگار) بەر چەمکی بەرکاری دەکەوێت.و (ئازاد) بەر بکەری. چونکە (ئازادە) یەکەم قسە دەکات و دەسپێشخەرییەکە لەمەوەیە و دەنگەکەی کار لە (ڕزگار) دەکات و دەیبیستێ. ئەگەر (ئازاد) قسە نەکات (ڕزگار) نایبیستێ.

بە هەزاران نموونەی لەم جۆرە لە هەر زمانێکدا بە دەستەوەی بگریت بەرچاو دەکەوێ. ئەمە بووە هۆی ئەوەی زماننناسان (دوو جۆر بکەر و دوو جۆر بەرکار) لێك جیا بکەنەوە:

١ – بکەر و بەرکاری ڕێزمانی : ئەو بەشانەی ڕستەن کە لەڕووی ڕێزمانییەوە لە شوێنی چەسپیوی خۆیان لە ڕستەدا دەردەکەون.

٢ – بکەر و بەرکاری لۆژیکی : ئەو بەشانەن کە واتاکانیان ئەرکەکانیان دەستنیشان دەکەن و لە شوێنی ڕێزمانیی خۆیان دەرناکەون.

لەو ڕستەیەی سەرەوە (**سێوەکە دزرا**) ، (**سێوەکە**) بکەرێکی ڕێزمانییە و بەرکارێکی لۆژیکییە.

لە ڕستەی (**ڕزگار دەنگی ئازاد دەبیستێت.**) ، (**ڕزگار**) بکەرێکی ڕێزمانییە و بەرکارێکی لۆژیکییە. و (**ئازاد**) بکەرێکی لۆژیکی و بەرکارێکی ڕێزمانییە.

لە ڕستەی (**ئازاد ڕۆژنامەکە دەخوێنێتەوە**) ، (**ئازاد**) بکەرێکی ڕێزمانی چونکە زمانی کوردی لە ڕووی تایپۆلۆجییەوە زمانێکی SOV یە ، شوێنی بکەریی گرتووە . لە هەمان کاتدا بکەرێکی لۆژیکییە چونکە کارەکە ئەنجام دەدات .

(**ڕۆژنامــــە**) بـــەرکارێکی ڕێزمانییـــە چـــونکە زمـــانی کـــوردی لـــە ڕووی تایپۆلۆجییەوە زمانێکی SOV یە لە ناو ڕستەکەدا شوێنی بەرکایی گرتووە . لـە هەمان کاتدا بەرکارێکی لۆژیکییە چونکە کارەکەی بەسەردا تێپەڕیوە

لەڕستەی (**ڕۆژنامەکە خوێنرایەوە**) ، (**ڕۆژنامەکە**) بکەرێکی ڕێزمانییە چونکە شوێنی ڕێزمانیی بکەری گرتووە لە ڕستەکەدا. بەڵام (بەرکارێکی لۆژیکییە) چونکە لەڕووی واتاوە (**ڕۆژنامەکە**) بەرکارە و کەسێ خوێندوویەتییەوە..

لەم ڕستانەدا:

١ – ئازاد دەرگاکەی بە کلیلەکە کردەوە.

٢ – کلیلەکە دەرگاکەی کردەوە

٣ – دەرگاکە کرایەوە

لە ڕستەی (١) دا

ئـــازاد: بکـــەری ڕێزمـــانی و لۆژیکییـــە. چـــونکە زمـــانی کـــوردی لـــە ڕووی تایپۆلۆجییەوە زمانێکی SOV یـە لـە نـاو ڕسـتەکەدا شـوێنی خـۆی گرتـووە . لـە هەمان کاتدا بکەرێکی لۆژیکییە چونکە کارەکەی ئەنجام داوە .

دەرگاکە : بەرکارێکی ڕێزمانی و لۆژیکییە. ڕێزمانییە چونکە زمانی کـوردی لـە ڕووی تایپۆلۆجییـەوە زمـانێکی SOV یـە لـە نـاو ڕسـتەکەدا شـوێنی خـۆی گرتـووە . لـە هـەمان کاتـدا بـەرکارێکی لۆژیکییـە چـونکە کارەکـەی بەسـەردا تێپەڕیوە .

بە کلیل: بەرکاری ناڕاستەوخۆیە.

لـە ڕسـتەی (٢) دا (**کلیلەکـە**) بکـەری ڕێزمانییـە و بـەرکاری ڕاسـتەوخۆی لۆژیکییە. (**دەرگاکە**) بـەرکاری ڕاسـتەوخۆی ڕێزمانییـە و بـەرکاری ناڕاسـتەوخۆی لۆژیکییە.

لە ڕستەی (٣) دا:

دەرگاکە : بکەری ڕێزمانییە و بەرکاری ناڕاستەوخۆی لۆژیکییە.

بەم جۆرە دەردەکەوێ کە :

بکەری ڕێزمانی ئەو دانە ڕێزمانییەیە کە بەپێی یاسا سینتاکسییەکانی زمانەکە لە ڕستەدا شوێنی بکەر دەگرێ. بکەری لۆژیکی ئەو دانە ڕێزمانییەیە کە کاری ڕستەکە ئەنجام دەدات و مەرج نییە شوێنی ڕێزمانیی خۆی بگرێ.

بەرکاری ڕێزمانی ئەو دانە ڕێزمانییەیە کە لە ڕستەدا بەپێی یاسا سینتاکسییەکانی زمانەکە لە ڕستەدا شوێنی بەرکار دەگرێ. بەرکاری لۆژیکی ئەو دانە ڕێزمانییەیە کە کاری بە سەردا تێدەپەڕێ مەرج نییە لە شوێنی ڕێزمانیی خۆی دەرکەوێ.

دۆخ

ڕستە لە هەموو زمانانـدا لە (کار) و چەن بەشێکی تری وەك (بکەر — بەرکار — بەرکاری ناڕاستەوخۆ — ئاوەڵکار — و ...هتد.) پێك دێت . هەریەکە لەم بەشانە ئەرکێك پێشان دەدا و هەر یێکێ لەم ئەرکانە دۆخێکە Case. دۆخەکان پەیوەندییە سینتاکسییەکان دەسنیشان دەکەن.

ژمارەی دۆخەکان لە هەموو زمانەکاندا لە بنجدا deep structure وەك یـێکن. لە ڕووی تایپۆلۆجییەوە لە سیمادا surface structure جیاوازییەکی زۆر پێشان دەدەن لە چۆنیەتی داڕشتنی ڕێزمانییان. هەر دۆخێ نیشانەی تایبەتیی خۆی هەیە. ئەم نیشانەیە ناسنامەی ئەرکەکەیەتی. نیشانەکانی دۆخ (پێشبەند) ن ..یا (پاشبەند) ن ، یا (پێشبەند و پاشگرێکی دۆخی) ن، یا (شوێنی بەشەکە لە ڕستەکەدا word order دۆخەکەی دەسنیشان دەکات.

هەر کارە دەسەڵاتی بەسەر ژمارەیێك دۆخ هەیە. بۆ نموونە دۆخی (دێتف) تەنها لەگەڵ ئەو کارانە دەردەکەوێ کە جووڵەی بەرەو هێروەی بکەر هەیە (دوور کەوتنەوە لە بکەر). وەك (چوون بۆ — هاویشت — فرێدان — ..هتد). دۆخی

(ئەبلەتڤ) تەنها لەگەڵ ئەو کارانە دەردەکەوێ کە جووڵەی بەرەو بکەر دەبێ، وەك (هاتن لە — وەرگرتن — ..). دۆخی (نۆمینەتیڤ) لەگەڵ هەموو کارەکاندا دەردەکەوێ. دۆخی (ئەکیوزەتیڤ) تەنها لەگەڵ کارە تێپەڕەکاندا دەردەکەوێ...و بەم جۆرە.ئەم جۆرە پۆلکردنە بە Subcategorization ناو دەبرێ.

دۆخەکان

١ — دۆخی بکەری (Nominative) :

هەر کارێ بە هۆی کەسێ یا شتێ دێتە ئەنجام .. ئەو ناوەی لە ڕستەدا هێمایە بۆ ئەو کەسە یا شتە لە ڕێزمانا (بکەر) ـە.

ئازاد هات. (ئازاد ئیشەکەی ئەنجام داوە — بکەرە)

رزگار و ئاواز و ئاهەنگ چوون. (رزگار و ئاواز و ئاهەنگ ئیشەکەیان ئەنجام داوە — بکەرن).

لە هەندێ زماندا بکەر نیشانەیێکی لەگەڵدا دەردەکەوێ هێمایە بۆ ئەرکەکەی لەناو چوارچێوەی ڕستەکەدا. واتا بارو دۆخی ئەو بەشەی ڕستە دەخاتە ڕوو و ناسنامەکەیێتی لە ناو ڕستەکەدا. وەك لە زمانی عەرەبیدا زەممەی دەکەوێتە سەر. زەممە لەم زمانەدا نیشانەی بکەرییە.واتا (دۆخی بکەری).

لە زمانە ئێرگەتیڤیتییەکاندا بەرکار و کار لە کەس و ژمارەدا ڕێك دەکەون .. بکەر نیشانەیێك وەردەگرێ بە ئێرگەتیف ناو دەبرێ وەك لە شێوەزاری کرمانجیی ژووروودا.

ئازاد — ی هوون دیتن

بکەر دوو جۆرە (ڕێزمانی و لۆژیکی) .. بکەری ڕێزمانی ئەو دانە ڕێزمانییەیە کە لە ڕستەدا بەپێی یاسا سینتاکسییەکانی زمانەکە لە ڕستەی ئاساییدا شوێنی بکەر دەگرێ. بکەری لۆژیکی ئەو دانە ڕێزمانییەیە کە کاری ڕستەکە ئەنجام دەدات و مەرج نییە شوێنی ڕێزمانی بگرێ.

لە ڕستەی (**ئازاد ڕۆژنامەکە دەخوێنێتەوە**)

(**ئـازاد**) بکـەرێکی ڕێزمـانی و لۆژیکییـە. چـونکە زمـانی کـوردی لـە ڕووی تایپۆلۆجییەوە زمانێکی SOV یە لە ناو ڕستەکەدا شـوێنی خـۆی گرتـووە . لـە هەمان کاتدا بکەرێکی لۆژیکییە چونکە کارەکە ئەنجام دەدات .

(**ڕۆژنامە**) بەرکارێکی ڕێزمانی و لۆژیکییە. ڕێزمانییە چونکە زمـانی کـوردی لـە ڕووی تایپۆلۆجییـەوە زمـانێکی SOV یـە لـە نـاو ڕسـتەکەدا شـوێنی خـۆی گرتـووە . لـە هـەمان کاتـدا بـەرکارێکی لۆژیکییـە چـونکە کارەکـەی بەسـەردا تێپەڕیوە .

لە ڕستەی (**ڕۆژنامەکە خوێنرایەوە**) ، (**ڕۆژنامەکە**) بکەرێکی ڕێزمانییە چونکە شوێنی ڕێزمانیی خۆی گرتووە لە ڕستەکەدا. بەڵام (بەرکارێکی لۆژیکییـە) چـونکە لەڕووی واتاوە (**ڕۆژنامەکە**) بەرکارە.

لەم ڕستانەدا:

١ – ئازاد دەرگاکەی کردەوە.

٢ – دەرگاکە کرایەوە

لە ڕستەی (١) دا

ئـازاد : بکـەری ڕێزمـانی و لۆژیکییـە. چـونکە زمـانی کـوردی لـە ڕووی تایپۆلۆجییەوە زمانێکی SOV یە لە ناو ڕستەکەدا شـوێنی خـۆی گرتـووە . لـە هەمان کاتدا بکەرێکی لۆژیکییە چونکە کارەکەی ئەنجام داوە .

دەرگاکە: بەرکارێکی ڕێزمانی و لۆژیکییە.ڕێزمانییە چـونکە زمـانی کـوردی لـە ڕووی تایپۆلۆجییـەوە زمـانێکی SOV یـە لـە نـاو ڕسـتەکەدا شـوێنی خـۆی گرتـووە . لـە هـەمان کاتـدا بـەرکارێکی لۆژیکییـە چـونکە کارەکـەی بەسـەردا تێپەڕیوە .

لە ڕستەی (٢) دا:

دەرگا : بکەرێکی ڕێزمانییە و بەرکارێکی لۆژیکییە.

٢ – <u>دۆخی بەرکاری (Accusative)</u>:

دەشێ کارەکە بەسەر کەسـێ یـا شـتێ تێپـەڕێ بـە شـێوەیێکی ڕاسـتەوخۆ کاری تێبکات . ئەو ناوەی لە ڕستەدا هێمایـە بـۆ ئـەو کەسـە یـا شـتە لـە ڕێزمانـا (بەرکار) ـە.

ئـازاد سـێو دەخـوات (ئـازاد کارەکـە ئـەنجام دەدات – بکـەرە / کارەکـە تێدەپەڕێتە سەر شتێکی تر و دوخورێت – سێو بەرکارە)

لە هەندێ زماندا بەرکار نیشانەیێکی لەگەڵدا دەردەکەوێ هێمایە بۆ سروشتی ئەرکەکەی لەناو چوارچێوەی ڕستەدا. واتا بارو دۆخی ئەو بەشەی رسـتە دەخاتـە ڕوو و (ناسنامەکەیێتی) لە ناو رسـتەکەدا لـە ڕێزمانـدا. وەك لـە زمـانی عەرەبیـدا (فتحـە) ی دەکەوێتـە سـەر . (فەتحـە) لـەم زمانـەدا نیشـانەی (بەرکارییـە).واتا (دۆخی بەرکاری).

زمان هەیە بکەرو بەرکار هیچ نیشانەیێکیان لەگەڵدا دەرناکەوێ. لـەم بـارەدا (شوێنیان لە ناو ڕسـتەکەدا ئەرکـەکانیان دەستنیشـان دەکـەن). لـە کوردیـدا کـە دەڵێی:

ئازاد رزگار دەبینێ.

ئازاد (بکەر) ـە، رزگار (بەرکار)ـە.

(ئازاد و رزگار هیچ نیشانەیێکیان پێـوە نەلکاوە.سروشـتی ریزبوونیـان لـەناو رستەکەدا ئەرکەکانیان دەسنیشان دەکەن. ئەگـەر شـوێنەکانیان ئـاڵوگۆڕ کـران ، ئەرکەکانیشیان ئاڵوگۆڕ دەبن.

رزگار ئازاد دەبینێ.

ئەمـە ئـەوە دەگـەیێنێ کـە نیشـانەی دۆخـی بکـەری و بـەرکاری لـە زمـانی کوردیدا (ریز بوونی وشەکانە).

لەڕووی تایپۆلۆجییەوە زمانانی جیهان دەبنە سێ جۆر.

١ – ئەو زمانانەی بە نیشانە ئەرکی بەشەکانی رستە دەسنیشان دەکرێن.

٢ – ئەو زمانانەی بە ریزبوونی وشەکان ئەرکەکانیان دەستنیشان دەکرێن.

٣ – ئەو زمانانەی تێکەڵن و بە تەواوی بەر یەك لەو دوو جۆرە ناکەون.

تێکـەڵی و چـوونە ناویـەك و ئاڵۆزییـەکی زۆر لـە زۆربـەی زمانەکانـدا بـەدی دەکرێ وەك ئەوەی لە زمانی کوردی .

دۆخەکانی ناراستەو خۆیی

ئەگەر کاری بکەر تێپەڕێتە سەر زیاتر لە یەك کەس یـا شـت بـە دوو قۆنـاغی جیا .ئەو ناوەی هێمایە بۆ کارتێکراوی دووەم بـە (بـەرکاری دووەم) یـا (بـەرکاری ناڕاستەو خۆ) ناو دەبرێ

بـەرکاری دووەم لـە زمانـە پێشـبەندییەکاندا بـە پێشـبەند دەستنیشـان دەکرێت.

ئازاد نامە بۆ ئاواز دەنێرێت.

لێـرە (ئـازاد) بکـەرە ، (نامـە) بـەرکاری یەکەمـە (ڕاسـتەوخۆیە) و (ئـاواز) بەرکاری دووەمە (ناڕاستەوخۆیە). پێشبەندی (بۆ) ئەرکەکەی دەستنیشان کرد.

لە زمانی عەرەبیدا لەگەڵ هـەبوونی پێشـبەنددا نـاوی بـەرکاری ناڕاسـتەوخۆ نیشانەییێکیش وەردەگرێ ، کە (کسرە) یە.

ارسل محمد الكتاب الى الولد

لە زمانە پاشبەندییەکادا نیشـانەی (بـەرکاری) و (بـەرکاری ناڕاسـتەوخۆیی) بـە پاشـبەند خۆیـان دەردەخـەن. وەك لـە زمـانی تورکیدا.لـە زمـانی کوردیـدا بـە پێشبەند ئەم دۆخە دەردەبڕێ.

من گوڵەکەم دا بە کچەکە.

ئەمە گەلێ جۆر دۆخی لێ دەبێتەوە (دێتڤ – ئەبلـەتڤ ...) وەك ئەبلـەتڤ و دێتڤ و.....

<u>٣ – **دۆخی لەیی** (Ablative)</u>

ئـەو کارانــەی کــە چــەمکی گوێزانــەوەیان هەیە..بــەرەوەی direction گوێزانەوەکە چەمکی دۆخەکە دەسنیشان دەکات.

ئەگـەر بـەرەو شـتەکە یـا بکەرەکـە هـات ئـەوە دەبێتـە دۆخـی ئەبلـەتڤ Ablative . نیشانەی ئەم دۆخە لە زمانی کوردیـدا (لـە – ئاوەڵکـار – ەوە) وەك لە:

ئازاد لە کەرکووکەوە هات.

من لە پارەوە لێرە دەژیم

<u>٤ – دۆخی بۆیی (Dative):</u>

ئەگەر بەرەوەکە بە پێچەوانەوە بوو دەبێتە دۆخی Dative . ئەم دۆخە لـە زمانی کوردیدا بە پێشبەندی (بۆ – بە) دادەڕێژرێت بێ هـیچ نیشـانەیێك بچـێتە سەر ئاوەڵکارەکە.

ئازاد چوو بۆ بازاڕ.

لەگەڵ ئەو کارانەی چەمکی گوێزانەوە دەگەیێنن دەشێ پێشبەندی (بۆ) بە پاشبەندی (ـە) جێگیر بکرێ.

ئازاد چووە بازاڕ.

٥ — دۆخی ئاوەڵکاری شوێنی و کاتی (Locative) :

هەر کارە لەشوێن و کاتێکدا ڕوو دەدات. ئەو بەشەی ئەم لایەنە دەردەبڕن (ئاوەڵکار) ن. ئەوەی شوێنەکە دەستنیشان دەکات (ئاوەڵکاری شوێنییە) و ئەوەی کاتەکە دەستنیشان دەکات (ئاوەڵکاری کاتییە).

زمان هەیە تیایدا ئەم چەمکە تەنها به پێشبەند دەبڕێ وەك ئینگلیزی:

He lives in Kirkuk

He was born in Hawler

زمان هەیە تەنها بە پاشبەند دەریدەبڕێ وەك تورکی:

زمان هەیە بە پێشبەند و پاشبەند ئەم لایەنە خۆی دەردەخات وەك زمانی کوردی. لە زمانی کوردیدا ئەم بەشەی ڕستە بە پێشبەندی (لە) و پاشبەندی (ـدا) دەردەکەوێ.

لە + ناوی شوێن/کات + دا

لە + سلێمانی + دا

لە ساڵی (١٩٩٣) دا لە دایك بوو

٦ — دۆخی ئامێری (Instrumental):

لە ئەنجامدانی هەر کارێك بەهۆی (ئامێرێ یا شتێ یا کەسێ) ، ئەو دۆخە بە (ئامێری) Instrumental ناو دەبرێت. ئەم دۆخە لە زمانی کوردیدا بە پێشبەندی (بە) دادەڕێژرێت. وەك لە:

ئازاد بە بەرد گوێز دەشکێنێ

ئیشەکەی بە ئێمە جێبەجێ کرد.

....هتد

ئەرکی لۆژیکییە دۆخەکە لە بنجدا دەسنیشان دەکات. لە هەندێ زماندا هەندێ لەو دۆخانە لە سیمادا نیشانەیان دەبیت. تێکەڵی و چووە ناویەك و ئالۆزی لە زمانەکاندا لەم ڕووەوە بەدی دەکرێ.

واتا ژمارەی دۆخە ڕێزمانییەکان لە سیمادا جیاوازە لە زمانە جیاوازەکاندا . بۆ نموونە:

١ – زمانی فنلندی ١٦ دۆخی ڕێزمانیی هەیە:

nominative - accusative - genitive - partitive - essive - translative - inessive - elative - illative - adessive - ablative - allative - abessive - comitative - instructive.(

٢ – زمانی ڕووسی ٦ دۆخی هەیە:

Nominative - Genitive – Dative – Accusative – Instrumental - Prepositional

٣ – زمانی عەرەبی ٣ دۆخی هەیە:

مرفوعیە – منصوبیە – مجروریە

٤ – زمانی ئینگلیزی ٣ دۆخی هەیە. تەنها لە ڕاناودا دەردەکەون:

Subjective. - Objective - Possessive

٥ – زمانی تامیل ٨ دۆخی هەیە:

Nominative – Accusative – Instrumental – Dative – Ablative – Genitive – Locative – Vocative

....هتد

وەك دەردەکەوێ لە سیمادا Surface Structur جیاوازییەکی زۆر پێشان دەدەن لە ژمارەی دۆخەکان بەڵام لە بنجدا Deep Structure هەموو هاوژمارە و دەقاودەقن.

سەرچاوەکان

- Brown, E.K. and Miller, J. E. (1991) A linguistic Introduction to Sentence Structure. 2nd ed. Harper Collins. London.
- Cook, V.J. and M, Newson (1996) Chomsky's Universal Grammar , 2nd ed. Blackwell.
- Palmer, F. (1994) Grammatical Rules and Relations. Cambridge University Press.
- Radford, A.(1997) Syntax – A minimalist introduction. Cambridge University Press.

– **وریا عومەر ئەمین** (١٩٨٥) ڕوونکردنەوەیەك لەبارەی دۆخەوە، گ. نووسەری نوێ. ژ (٢) و (٣).

– ———————— (٢٠١٥) ئەرکی ڕێزمانی و لۆژیکی، ڕ. بەدرخان ژ (١٧٢) ی ٢٠١٥/٢/٢٢.

– ———————— (٢٠١٥) زاراوەی دۆخ، ڕ. بەدرخان ژ (١٧٤) ی ٢٠١٥/٤/٢٢.

المستخلص

الحالة الاعرابية و وظيفة اجزاء الجملة

الجملة تعبير لغوي تتكون من كلمة او اكثر وتعبر عن فكـرة تامـة تحتـوي علـى الفاعل والمفعول تعبر خبرا او سؤالا او تعجبا او امرا..الخ.

تتكون الجملة من عدة اجزاء ترتبط ببعضها بقواعد وقوانين ثابتـة. لكـل جـزء من هذه الاجـزاء وظيفـة معينـة تسـمى بالــ (حالـة – Case)، كالحالـة الفاعليـة او المفعولية والمحلية واداة والتملك..الخ حيث يصـل عـددها في بعـض اللغـات الى سـتة عشر حالة في البنية السطحية ... لـبعض هـذه الحـالات علامـات تـدل علـى وظائفهـا وعلاقتها ببقية اجزاء الجملة في البنية السطحية.

نمط تلك الوظائف والعلاقـات تختلـف في البنيـتين (السـطحية والعميقـة). عـدد الحالات في البنية التحتيـة متطابقـة في جميـع اللغـات ، امـا في البنيـة السـطحية فهـي متباينة. ..

هذا البحث محاولة لالقاء الضوء على هذا الجانب في اللغة الكردية.

ABSTRACT

Case and the function of the parts of the sentence

The sentence is defined as a word or group of words that expresses a complete idea, typically containing a subject and predicate, conveying a statement, question, exclamation, or command, and consisting of a main clause and sometimes one or more subordinate clauses.

Structurally a sentence consists of a verb and one or more NPs. Each NP bears some grammatical and semantic relations to the rest of the sentence. Some of these NP are overtly marked to indicate their function. i.e. their cases.

This paper is an attempt to distinguish between grammatical and logical function of the NPs , and to specify the cases they specify.

پاشبەندەکان

لە ڕێزمانی کوردییا کێشەییێکی زۆر لەسەر دەستنیشانکردنی پێشبەندەکان Preposition و ژمارە و ئەرکیان هەیە. ئەم باسە تخون ئەم کێشەیە ناکەوێ، تەنیا ئەو پێشبەندانە دەگرێتەخۆ کە پاشبەندی Postposition بەرامبەریشیان هەیە[١].

بەشێوەییێکی گشتی هەموو ئەوانەی باسی پێشبەندیان کردووە لەسەر ئەم شەشە پێک هاتوون (بۆ، بە، لە، تا، وەک، بێ). لەمانە ئەم سێیە (بۆ، بە، لە) بەچەند قاڵبێکی تر و وەک پاشبەندیش دەردەکەون. ئەم وتارە هەوڵدانە بۆ دەستنیشانکردنی یاساکانی دەرکەوتنی ئەم پاشبەند و قاڵبە جیاوازانە کە ڕێزمانی کوردی هێشتا چارەسەری نەکردوون.

هەموو ئەو پێشبەندانەی کە لەگەڵ ئەو جۆرە فرمانانە دەردەکەون کە چەمکی گوێزانەوە دەگەیەنن Dative Case (وەک چوون بۆ... دان بە... هتد) دەشێ پێشبەندەکە بەپاشبەندی فرمانی (ـە) جێگیر بکرێ.

ئێوە هاتن بۆ سلێمانی

ئێوە هاتن ـە سلێمانی

تۆ دات بە ئەو

تۆ دات-ە ئەو

تۆمان نارد بۆ هەولێر

تۆمان نارد ـە هەولێر

گەر کاتی فرمانەکە لە ئێستەی تەواودا بێ Present Perfect[٢] پاشبەندە فرمانییەکە قاڵبی (تە) دەگرێتەخۆ.

هێناومانە بۆ ئێرە

هێناومانە ـتە ئێرە

ناردوومە بۆ بەغا

ناردوومە ـتە بەغا

گەر ڕەگی فرمانەکە بەکپ Consonant کۆتایی هاتبێ... بەنەمانی ڕاناوی لکاو لەگەڵ

ڕەگی فرمانەکە (وو) دەبێتە (ۆ) و فرمانی بێ هێز (ـە) دەتوێتەوە.

ئێمە ناردوومانە بۆ بەغا

ئێمە ناردوومانە –تە بەغا

ئێمە ئازادمان ناردۆتە بەغا

هەمان شت گەر فرمانەکە تێنەپەڕ بێ و بکەری ڕستەکە لە کەسی سێیەمی تاکدا بێ – وەک باس کرا (وو) دەبێتە (ۆ) و فرمانی بێ هێز (ـە) دەتوێتەوە.

ئەو ڕۆیشتووە بۆ بازاڕ

ئەو ڕۆیشتۆتە بازاڕ[٣].

لە ڕووی پێوەندیی نێوان پێشبەند و بوونیان بەپاشبەند، ئەم فرمانانە دەبنە سێ کۆمەڵ:

١– ئەوانەن کە پێشبەندەکەیان (بۆ)یە و بەشێوەیێکی گشتی ئاوەڵکاریان لە دوا دێ وەک:

هاوێشتم بۆ ئاسمان – هاوێشتمە ئاسمان

ڕۆیشت بۆ سلێمانی – ڕۆیشتە سلێمانی

دەچین بۆ سەیران – دەچینە سەیران

دەیبەم بۆ بازاڕ – دەیبەمە بازاڕ

هێنای بۆ هەولێر – هێنایە هەولێر

فڕین بۆ ئاسمان – فڕینە ئاسمان

پەڕی بۆ چاوی – پەڕییە چاوی

خزی بۆ خوارەوە – خزییە خوارەوە

... هتد

٢– ئەوانەن کە پێشبەندەکەیان (بە)یە:

بەخشیم بەئەو ــ بەخشیمە ئەو

بووم بەمامۆستا ــ بوومە مامۆستا

کردم بەپیاو ــ کردمە پیاو

٣– ئەوانەن کە تەنیا بەهۆی پاشبەندەوە ئەم حاڵەتە دەردەبڕن و پێشبەندی بەرامبەریان نییە. بەشێوەیەکی گشتیش یەکێ لەم ئاوەڵکارانە لە دوای فرمانەکە دەردەکەوێ:

(ناو، نزیک، لای، سەر، ژێر، تەنیشت، ژوور، پێش، دوای... هتد).

خستمە ناو دۆلابەکەوە
ڕشتمە سەر ئەرز
کەوتمە نزیک تۆ
... هتد

دەرکەوتنی پاشبەندی بەرامبەر (بۆ) و(بە) لەم وێنەیەدا ڕوون کراوەتەوە.

پێشبەند	پاشبەندی فرمانی بەرامبەر	
	گەر کاتی فەرمانەکە ئیستەی تەواوبێ	لە هەموو کاتێکی ڕێزمانی تردا
بۆ	تە	ـە
بە	تە	ـە

لەگەڵ فرمانی (دان – گەیشتن...)دا[٤] ئەگەر ئەو ناوە یا ڕاناوەی لە دوای پێشبەندی (بە) دەردەکەوێ بەڕاناوێکی لکاو دەربڕرا[٥] پێشبەندی (بە) دەبێتە پاشبەندێکی فرمانی و قاڵبی (ێ) دەگرێتەخۆ.

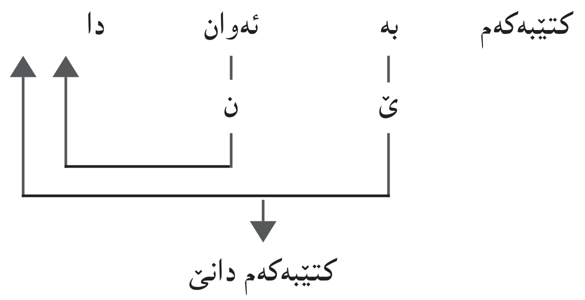

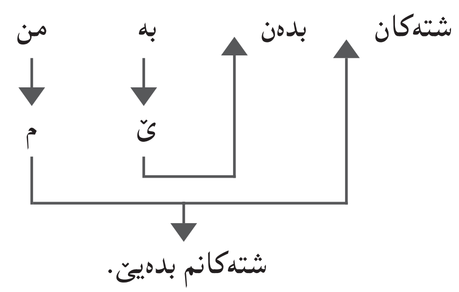

دوو بزوێنی (ـە) و (ێ) هاتنە پاڵ یەک (ی) لە نێوانیانا دەرکەوت و بوو بە(بدەیێ).
لە هەندێ شێوەدا لە جیاتی ئەم (ی)یە (ر) دەردەکەوێ و دەبێتە:
کتێبەکەم بدەرێ[٦].

گەر بەرکاری ڕاستەوخۆ (کتێبەکە) لابرا ڕاناوی لکاو دەچێتە سەر پێشگری (ب) و دەبێتە (بمدەرێ).

فرمانەکە داخوازیی تاکە... گەر بکرێتە کۆ ئامرازی کۆی داخوازی (ن) لە نێوان دوو بزوێنەکەدا دەردەکەوێ. ئەوسا پێویست بەم (ی) یا (ر)یە ناکات.

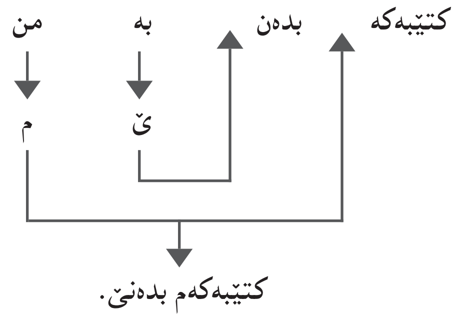

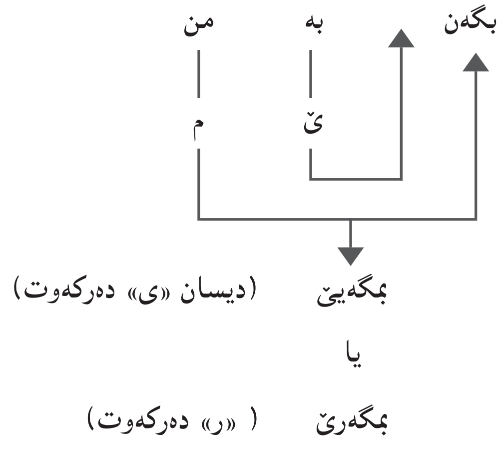

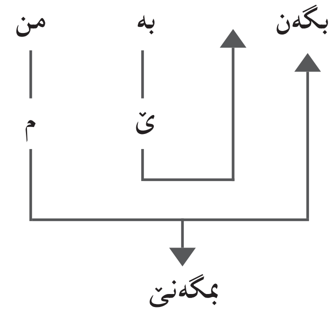

یاسای کردنی پێشبەندی (بە) بەپاشبەندی (ێ) لەم وێنەیەدا ڕوون کراوەتەوە.

پێشبەند	پاشبەندی بەرامبەر
	لەگەڵ فەرمانی دان – گەیشتن...!
بە	ێ

ژ (٢)

گەر ئەو ناوە یا ڕاناوەی کە لە دوای پێشبەندی (بە) و (لە) دەردەکەوێ بەڕاناوێکی لکاو دەربڕا، (بە) دەبێتە (پێ) و (لە) دەبێتە (لێ):

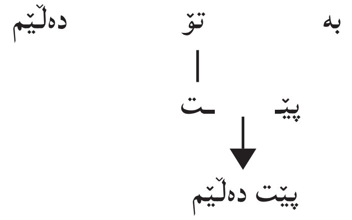

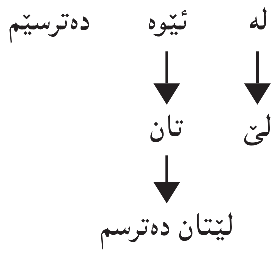

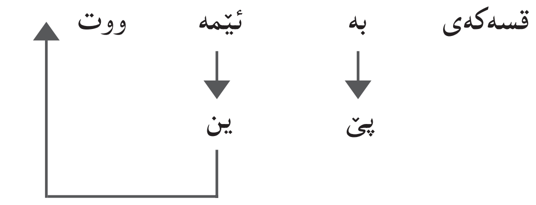

قسەکەی پێ ووتین

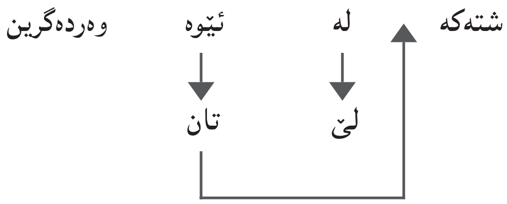

شتەکەتان لێ وەردەگرین

ئەم یاسایە لەم وێنەیەدا ڕوون کراوەتەوە

پێشبەند	گەر ناو یا ڕاناوی دوای بەڕاناوێکی لکاو دەربڕرا
بە	پێ
بە	لێ

هەموو یاساکان لەم وێنەیەدا کۆکراونەتەوە:

پێشبەند Preposition			پاشبەند Postposition (Verbal)					
ئاسایی	گەر ناوەکەی دوای بە ڕاناوێکی لکاو دەربڕا		کاتی فەرمان لە ئێستەی تەواودابێ		هەموو کاتێکی ڕێزمانی ئێستەی تەواو نەبێ		لەگەڵ فەرمانی (دان-گەیشتن) گەر ناوەکە بەڕاناوێکی لکاو دەربڕا	
بە	پێ	بەتۆ دەڵێم ↓ پێت دەڵێم	تە	داومە بەئازاد ↓ داومەتە ئازاد	ـە	دەیدەم بەتۆ ↓ دەیدەمە تۆ	ێ	دام بەتۆ ↓ دامیتێ
لە	لێ	لە تۆ دەترسم ↓ لێت دەترسم	–	–	–	–	–	–
بۆ	–	–	تە	ناردوومە بۆ بەغا ↓ ناردوومەتە بەغا	ـە	دەچم بۆ بازاڕ ↓ دەچمە بازاڕ	–	–

پەراوێزەکان:

١- مەبەست لە پاشبەند Posposition ئەو پاشگرەیە کە لە ڕووی ڕێزمانییەوە هەمان دەوری پێشبەند (پرێپۆزیشن) دەبینێ.

٢- ئێستای تەواو Present Perfect ئەو کارەیە کە لە ڕابردوودا ڕووی دا و بڕایەوە بەڵام تەئسیری مایە ئێستا... یاسای داڕشتنی ئەم کاتە لە زمانی کوردییا بەم جۆرەیە.

(ڕەگی ڕابردوو + وو + ڕاناوی لکاو + ـە).

لەگەڵ فرمانی تێنەپەڕا تەنیا لە کەسی سێیەمی تاکدا (ـە) دەردەکەوێ... لەگەڵ فرمانی تێپەڕا لە کەسی سێیەمی تاکدا مۆرفیمی بۆش empty morphem (تی) دەردەکەوێ.

تێنەپەڕ	تێپەڕ
نوستووم	خواردوومە
نوستوویت	خواردووتە
نوستووە	**خواردوویە(تی)**
نوستووین	خواردوومانە
نوستوون	خواردووتانە
نوستوون	خواردوویانە

بۆ زانیاریی زیاتر دەربارەی چەمکی کات و کاتەکانی زمانی کوردی سەیری ئەم وتارەم بکەن.
«چەند یاسایێکی مۆرفۆلۆجیی دارشتنی فرمان» ، گۆڤاری رۆشنبیری نوێ، ژ ١٠٩ ئازاری ١٩٨٦ ل(٢٥٨-٢٦٤).

٣- ئەو فرمانە لێکدراوانەی بەپاشگری (ەوە)ی وەک (خواردنەوە - بردنەوە... هتد) دادەرێژرێن، پاشگری (ەوە)، لەگەڵ کاتی ئێستەی تەواودا، قاڵبی (تەوە) دەگرێتە خۆ و بەر هەمان ئەو یاسا فۆنۆلۆجییانە دەکەوێ کە باس کران.

ڕابردووی سادە	ئێمە بردمانەوە.
ئێستای تەواو	ئێمە بردوومانەتەوە.
کە ڕاناوی لکاو لەگەڵ فرمانا نامینێ	ئێمە مەرجەکەمان بردۆتەوە.

٤- لەوانەیە فرمانی تری لەم جۆرە هەبێ.

٥- بۆ یاساکانی جێگیرکردنی بەرکاری ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ بەڕاناوێکی لکاو سەیری سەرچاوەی ژمارە (٢) بکەن.

٦- وەک یاسایێکی فۆنۆلۆجیی گشتیی دەرکەوتنی ئەم (ر)یە:
لە فرمانی داخوازیی تاکا... گەر ڕەگی داهاتووی فرمانەکە بەبزوێن کۆتایی هاتبێ و دوای ئەم بزوێنە بزوێنێکی تر دەرکەوت... ئەم (ڕ)یە پەیا دەبێ.

خستن	خە	شتەکە	بخەرە	گیرفانتەوە
خواردنەوە	خۆ-ەوە		ئاوەکە	بخۆرەوە
				... هتد.

سەرچاوەکان:

١- وریا عومەر ئەمین (١٩٨٤) یاسایێکی فۆنۆلۆجی، گۆڤاری ڕۆژی کوردستان ژ (٦٦).
٢- وریا عومەر ئەمین (١٩٨٣) ڕێزمانی ڕاناوی لکاو، گۆڤاری کاروان، ژمارە (٨) (ل٦٨-٧٤).
٣- ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی (١٩٧٦) کۆڕی زانیاریی کورد. بەغا.
4- Lyons, J. (1971) "Introduction to theoretical Linguistics" Cambridge.
5- Greenberg, J. H. (ed) (1963) "Universals in language". Cambridge, Mass,: MIT Press.
6- Matthews (1974) "Morphology" Cambridge University Press, Cambridge.

*** ئەم وتارە لە گۆڤاری کۆڕی زانیاری عێراق - دەستەی کورد - بەغدا، ژمارە (١٥)ی ساڵی ١٩٨٦، لاپەرە ١٨٢-١٩٣ بڵاوکراوەتەوە.**

ڕێزمانی هەیی لە زمانی کوردیدا

* دوو شت گەر یەکێکیان سەر بەئەوی تر بێ... دەربڕینی ئەم جۆرە پەیوەندییە لە زمانا بەهەیی Possessive ناو دەبرێ. لەم باسەدا بەکورتی و چڕی چەند یاسایێکی ئەم لایەنەی زمانی کوردی[1] دەخرێتە ڕوو.

١- هەیی لەناو چوارچێوەی فرێزی ناویدا

* یەکێ لە یاساکانی داڕشتنی فرێزی ناوی لە زمانی کوردیدا ئەوەیە (فرێز لە ناوێ یا زیاتر پێک دێت)[2]. ئەگەر پەیوەندیی نێوان ناوەکان لەسەر بناغەی (هەیی)دابێ. ناوەکان بەئامرازی بەستن (ی) لێک دەدرێن. لەم حاڵەتەدا ناوی یەکەم سەر بەدووەم و دووەم سەر بەسێیەم... هتد دەبێ. وەک لەم ڕستانەدا.

١- کلیلی دەرگاکە ون بوو.

٢- من کلیلی دەرگای ژوورەکەم ون کرد.

٣- ئازاد دەرگاکەی بەکلیلی دەرگای ژوورەکەی من کردەوە.

* لە ڕستەی (١)دا فرێزی بکەری لە دوو ناو پێکهاتووە (کلیل و دەرگا) ناوەکان بەئامرازی بەستن (ی) لێک دراون. لە ڕووی پەیوەندیی سیمانتیکییەوە ناوی یەکەم سەر بە هی دووەمە.
* لە ڕستەی (٢)دا فرێزی بەرکاری لە سێ وشە پێکهاتووە (کلیل و دەرگا و ژوور)... ناوەکان بەئامرازی بەستن (ی) لێک دراون... لە ڕووی پەیوەندیی سیمانییکییەوە... ناوی یەکەم سەر بە هی دووەمە و دووەم سەر بە سێیەمە...
* لە ڕستەی (٣)دا... فرێزی بەرکاری ناڕاستەوخۆ لە سێ ناو و ڕاناوێک پێکهاتووە... پەیوەندی لەنێوانیان وەک ئەوەی لە ڕستەی (١) و (٢) دایە.

٢- هەیی لە چوارچێوەی ڕستەی فرمان تەواودا[3]

* لە ڕستەی فرمان تەواودا... ئەگەر زیاتر لە ناوێ پەیوەندی یان لە بنجدا[4] Deep Structure لەسەر بناغەی (هەیی)دا بێ و هەر یەکە کەوتبێتە فرێزەکەوە... ناوە دووبارەکراوەکان بەجێناوی (خۆ + ڕاناوی لکاو) جێگیر دەکرێ. ڕاناوە لکاوەکە سەر

بەکۆمەڵی (م–ت–ی–مان–تا–یان) دەبێ و بەپێی کەس و ژمارەی ناوە جێگیرکراوەکە. وەک لە:

ئازاد کتێبەکانی خۆی دەفرۆشێت.

ئەم ڕستەیە لە بنجدا بەم جۆرەیە:

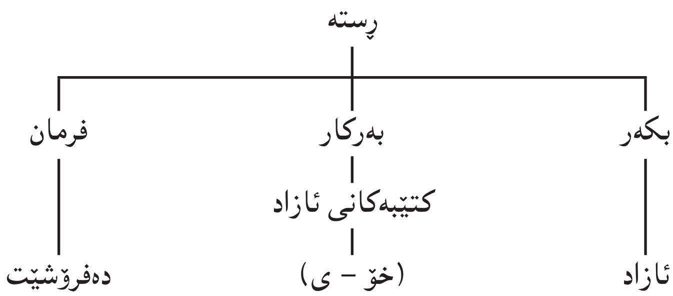

(ئازاد) لە فرێزی دووەمدا دووبارە کراوەتەوە بەیاسایێکی هەمان لابردن Equi deletion ناوە دووبارەکراوەکە لادەبرێ و (خۆ + ڕاناوی لکاو) جێی دەگرێ و ڕستەکە لە سیمادا[٥] Surfac structure دەبێتە.

ئازاد کتێبەکانی خۆی دەفرۆشێت.

ڕستەی:

ئازاد کتێبەکانی خۆی دا بەبرای خۆی.

لە بنجدا بەم جۆرەیە:

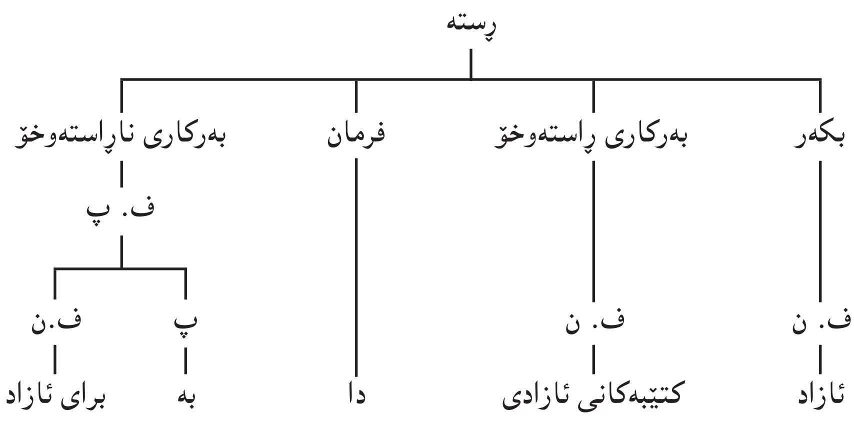

(ئازاد) له فرێزی بەرکاری ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆدا دووبارەکراوەتەوە. بەهەمان جۆر (خۆ + ڕاناوی لکاو) جێیان دەگری. ڕستەکە دەگویزرێتەوە سیما.

ئازاد کتێبەکانی (ئازاد)ی دا بەبرای (ئازاد)

ئازاد کتێبەکانی خۆی دا بەبرای خۆی.

دوو (ی) کەوتنە پاڵ یەک. یێکێکیان دەقرتێ.

٣- **هەیی لە چوارچێوەی ڕستەی فرمان (بوون)دا** Copulative

* لەم جۆرە ڕستانەدا کە ناوی خاوەن لە بنجدا لە فرێزی دووەمدا دووبارە دەبێتەوە بەیاسایێکی گوێزانەوە ناوەکە لادەبرێ و (هـ) شوێنی دەگرێ. بۆ نموونە ڕستەی:

ئەم خانووە هی ئازاد بوو.

لە بنجدا بەم جۆرەیە.

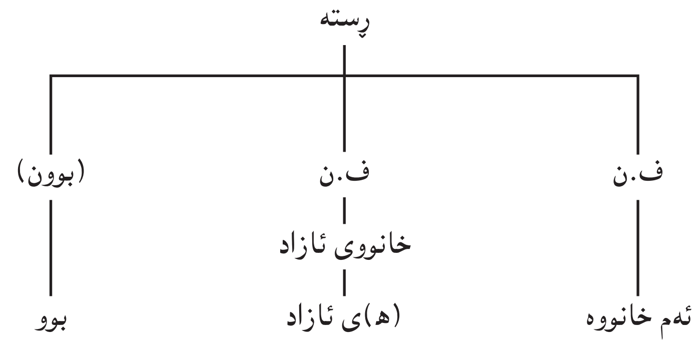

ئەم خانووە هی ئازاد بوو.

٤- **چاووگی هەیی (هەبوون)**

پێشگری (هە) دەچێتە سەر (بوون) و دەبێتە (هەبوون). ئەمە لەگەڵ کۆمەڵە ڕاناوی (م. ت. ی. مان. تان. یان)دا چەمکی هەیی دەگەیێنێ.

من		م	
تۆ	هه	ت	ــ(بوو)ــــڕابردوو
ئەو	نه	ی	
ئێمە	هه نی	مان	ــ (ـه) ــــ ئێستا
ئێوە	ده	تان	
ئەوان	نا	یان	ــ(بێ)ــــ ئاینده

* لەگەڵ کەسی سێیەمی تاکدا لە کاتی ئێستادا (تی) دەردەکەوێ.

٥- وا باوە کە کۆمەڵە ڕاناوی لکاو (م، ت، ی، مان، تان، یان) ڕاناوی هەیین لە زمانی کوردیدا. ئەم کۆمەڵە لە ڕاستیدا ڕاناوی هەیی نین بەڕەسەن، بەڵکو بەپرۆسێزی گۆڕینی ڕاناوی جودا بەلکاو Clitisixation ئەم ئەرکە ئەبینن وەک لە:

	من		م
	تۆ		ت
برای	ئەو	برا	ی
	ئێمە		مان
	ئێوە		تان
	ئەوان		یان

پەراوێزەکان:

١- کرمانجیی خواروو.

٢- بۆ فریز و یاساکانی داڕشتنی لە زمانی کوردیدا سەیری سەرچاوە ژ (٥) بکە.

٣- مەبەست لە ڕستەی فەرمان تەواو ئەوەیە جیا بکرێتەوە لە ڕستەی فرمان (بوون) کە هەندێ جار بەڕستەی ناوی Copulative ناو دەبرێ.

٤- بۆ بنج deep structure و سیما surface structure سەیری سەرچاوە ژ (٤) بکە.

٥- (هەبوون) لەگەڵ ڕاناوی (م، یت، ـە، ین، ن، ن) چەمکی (وجود) existential دەگەیێنێ.

من		م
تۆ		یت
ئەو	هە(بوون)ـە	
ئێمە		ین
ئێوە		ن
ئەوان		ن

بۆ ڕێزمان و ئەرکەکانی (هەبوون) سەیری سەرچاوە ژمارە (٥) ل٩٧-١٠٨ بکە.

سەرچاوەکان:

١- کۆڕی زانیاریی کورد (١٩٧٦) ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی.

٢- وریا عومەر ئەمین (١٩٨٦) بیناغەی سادەترین ڕستەی کوردی، گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ، ژ (١١١).

٣- وریا عومەر ئەمین (١٩٨٩) ڕێککەوتن لە زماندا، گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ، ژ (٩١).

٤- وریا عومەر ئەمین (١٩٨٩) بنج و سیما و یاساکانی گوێزانەوە، گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ، ژ (١٢١).

5- Waria Omar Amin (1979) Aspects of the Verbal construction in Kurdish. London university.

*** ئەم وتارە لە گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ، ژمارە (١٤١) ساڵی ١٩٩٨، لاپەڕە ٧-٨ بلاوکراوەتەوە.**

بکەرناديارى مۆڕفۆسينتاکسى

ئەم باسە لە گۆڤارى ئەکاديمياى کوردى
ژمارە (٢٦)ى ساڵى (٢٠١٣) دا بڵاوکراوەتەوە.

لە زمانى کورديدا [1] يەك دەستە ڕاناوى جودا و دوو دەستە ڕاناوى لکاو هەيە. دابەشبوونيان بە پێى کەس و ژمارە لەم خشتەيەدا ڕوون کراوەتەوە:

ژمارە	کەس	ڕاناوى جودا	ڕاناوى لکاو A	ڕاناوى لکاو B
تاك	١	من	م	م
	٢	تۆ	ت	يت
	٣	ئەو	ى	× / ێت [2]
کۆ	١	ئێمە	مان	ين
	٢	ئێوە	تان	ن
	٣	ئەوان	يان	ن

لە داڕشتەى مۆڕفۆسينتاکسيدا:
دەستەى (A) بە يەکەم پێشگرەوە دەلکێ ئەگەر کارەکە پێشگردار بوو.
دەستەى (B) هەميشە وەك پاشگر بە ڕەگى کارەکەوە دەلکێ. [3]... ياسا ژ١
ئەرکيان لەگەڵ کارى تێپەڕدا لەم خشتەيەدا خراوەتە ڕوو:

ئەرك	کات: ڕابردوو	کات: داهاتوو
بکەر	A	B
بەرکار	B	A

ياسا ژ ٢

واتا

١) – لەگەڵ کاتی ڕابردوودا دەستەی (A) ئەرکی بکەری و دەستەی (B) ئەرکی بەرکاری دەبینن:

دە – ی – نارد – ین (ئەو ئێمەی دەنارد).
A ڕابردوو B
بکەر بەرکار

٢) – لەگەڵ کاتی داهاتوودا دەستەی (B) ئەرکی بکەری و دەستەی (A) ئەرکی بەرکاری دەبینن:

دە – مان – نێر – یت (تۆ ئێمە دەنێریت).
A داهاتوو B
بەرکار بکەر

یاسای گوێزانەوەی ڕستەی مۆرفۆسینتاکسی بۆ بکەر نادیار(٤)

١ – ئەو ڕاناوە لکاوەی ئەرکی بکەری دەبینێ لادەبرێ.
٢ – ڕەگی داهاتووی کارەکە وەردەگیرێ.
٣ – نیشانەی نادیاری (ر) دەخرێتە سەر ڕەگی کارەکە.
٤ – ئەگەر کاتی کارەکە ڕابردوو بێت (ا) ی دەخرێتە سەر. ئەگەر داهاتوو بێت (ێ) ی دەخرێتە سەر.
٥ – ئەگەر کاتی کارەکە داهاتوو بێت ، دەستەی (A) وەك بەرکار دەردەکەوێ. کە ڕستەکە دەکرێتە بکەرنادیار ڕاناوەکە دەگۆڕێ بە ڕاناوی بەرانبەر لە دەستەی (B) دا.

بکەر دیار	بکەر نادیار
A	دەبێتە B
م	م
ت	یت
ی	ێت
مان	ین
تان	ن
یان	ن

یاسا ژ ٣

٦ – ئەگەر کاتەکەی ڕابردوو بێت بەرکاری ناڕاستەوخۆ لە دەستەی (B) یەوە دەبیٚ. کە ڕستەکە دەکرێتە بکەرنادیار ڕاناوەکە دەگۆڕیٚ بە ڕاناوی بەرانبەر لە دەستەی (A) دا.

بکەر دیار	بکەر نادیار
B	دەبێتە A
م	م
یت	ت
ێت	ی
ین	مان
ن	تان
ن	یان

یاسا ژ ٤

هەردوو یاساکە تێکدەچرژێنرێن:

ڕابردوو		داهاتوو	
بکەر دیار	بکەر نادیار	بکەر دیار	بکەر نادیار
B	دەبێتە A	A	دەبێتە B

یاسا ژ ٥

لە ڕستەی:

دەیناردین . (ئەو ئێمەی دەنارد).

دە ـ یـ ـ نارد ـ ین

(ی) لە دەستەی (A) یەوەیە (بکەر)ە.

(ین) لە دەستەی (B) یەوەیە (بەرکار)ە.

(نارد) ڕەگی ڕابردووی کارەکەیە.

دە – ی – نارد – ین

A ڕابردوو B

بکەر بەرکار

بۆ گوێزانەوەی ئەم ڕستەیە بۆ بکەرنادیار:

١ – (ی) ی بکەر لادەبرێ.

دە – – نارد – ین

٢ – ڕەگی کاتی داهاتووی کارەکە وەردەگیرێ. دەبێتە (نێر).

دە نێر – ین

٣ – نیشانەی نادیاری (ڕ) ، دەخرێتە سەر ڕەگی کارەکە:

دە نێر + ڕ – ین

٤ – کاتی کارەکە (نارد) ڕابردووە (ا) ی دەخرێتە سەر.

دە نێر ڕ + ا – ین

ڕستەکە دەبێتە

دەنێر + ڕ + ا + ین

دەنێرراین

لە ڕستەی

دەماننێریت (تۆ ئێمە دەنێریت).

دە ـ مان ـ نێر ـ یت

(مان) لە دەستەی (A) یەوەیە (بەرکار)ە.

(یت) لە دەستەی (B) یەوەیە (بکەر)ە.

(نێر) ڕەگی کارەکەیە.کاتەکەی داهاتووە.

دە – مان – نێر – یت (تۆ ئێمە دەنێریت).

A B

بەرکار بکەر

١ – (یت) ی بکەر لادەبرێ.

دە ـ مان ـ نێر ـ

٢ – ڕەگی کاتی داهاتووی کارەکە وەردەگیرێ. خۆی داهاتووە:

دە ـ مان ـ نێر ـ

٣ – نیشانەی نادیاری (ر) دەخرێتە سەر ڕەگی کارەکە:

دە ـ مان ـ نێر + ڕ ـ

٤ – کاتی کارەکە داهاتووە (ێ) ی دەخرێتە سەر.

دە ـ مان ـ نێر ڕ + ێ

٥ – بە پێی یاسا (ژ٣) ڕاناوەکە ، کە لە دەستەی (A) یەوەیە دەگۆڕێ بە ڕاناوی بەرانبەر لە دەستەی (B) ، (مان) دەبێتە (ین)

دە – (ین) – نێر ڕ ێ

بە پێی یاسا ژ ١ دەستەی (B) هەمیشە وەك پاشگر بەڕەگی کارەکەوە دەلکێ ، ڕستەکە دەبێتە :

دە – نێر + ڕ + ێ – ین

دەنێررێین

بکەر نادیار لە مۆرفۆسینتاکسی پێشبەندی

مۆرفۆسینتاکسی پێشبەندی ئەو دارشتەیەیە کە تێیدا (بکەر و بەرکاری ڕاستەوخۆ و بەرکاری ناڕاستەوخۆ) بە ڕاناوی لکاو دەربڕابن. یاسای ڕیزبوونی کەرەسە ڕێزمانییەکانیان بەم جۆرە دەبێ:

یەکەم – ئەگەر کاتی کارەکە ڕابردوو بێ:

پێشبەند – بکەر A { ڕەگی ڕابردوو – بەرکاری ڕاستەوخۆ B – بەرکاری ناڕاستەوخۆ B } ...یاسا ژ ٦

بۆمان ناردنیت (ئێمە ئەوانمان بۆ تۆ نارد)

بۆ – مان نارد – ن – یت

A B B

پێشبەند بکەر ب.ر ب.ن

دووەم – ئەگەر کاتی کارەکە داهاتوو بێ:

پێشبەند – بەرکاری ناڕاستەوخۆ A – بەرکاری ڕاستەوخۆ A { ڕەگی داهاتوو – بکەر B } ....یاسا ژ ٧

بۆ - تان - ی دەنێر- ین (ئێمە ئەوتان بۆ دەنێرین)

پێشبەند ب.ن ب.ر کار بکەر

بۆ گوێزانەوەی ئەم جۆرە ڕستانە بۆ بکەرنادیار وەك لە گوێزانەوەی ڕستەی ئاساییدا:

١ – بکەر لادەبرێ.

٢ – ڕەگی داهاتووی کارەکە (ڕ.د) وەردەگیرێ.

٣ – (ر) ی بکەر نادیاری و ئامرازی کاتی دەخرێتە سەر ، (ا) بۆ ڕابردوو و (ێ) بۆ داهاتوو.

ئەگەر کاتی کارەکە ڕابردوو بێ کە تێیدا بکەر بە ڕاناوی لکاوی دەستەی A و هەردوو بەرکار بە دەستەی B دەردەبڕێن. بەرکارە ڕاستەوخۆکە (ب.ر) لە

شوێنی خۆی دەمینیٚ و بەرکارە ناڕاستەوخۆکە (ب.ن) دەگۆڕیٚ بە ڕاناوی لکاوی دەستەیِ A ی بەرانبەر و دەچێتە سەر پێشبەندەکە.

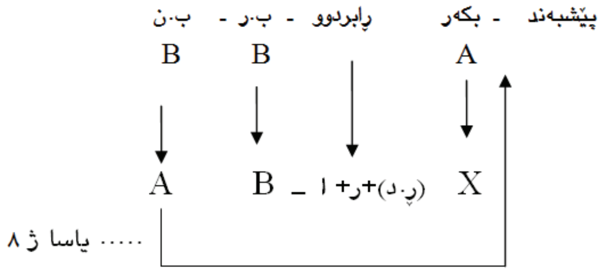

وەك لە ڕستەی:

بۆت ناردنین. (تۆ ئەوانت بۆ ئێمە نارد)

بۆ ـ ت نارد ـ ن ـ ین.

بۆ ـ پێشبەندە

ت ـ بکەرە سەر بە کۆمەڵی A یە.

نارد ـ کارە لە ڕابردوودایە.

ن ـ بەرکاری ڕاستەوخۆیە سەر بە دەستەی B یە.

ین ـ بەرکاری ناڕاستەوخۆیە سەر بە کۆمەڵی B یە.

بۆ گوێزانەوەی بۆ بکەرنادیار:

١ ـ بکەر (ت) لادەبریٚ. (X)

٢ – بەرکاری ڕاستەوخۆ (ن) لە شوێنی خۆی دەمینیٚ.

٣ – ڕەگی داهاتووی (ڕ.د) کارەکە وەردەگیریٚ. لێرە (نێر) ـە

٤ – کاتی کارەکە ڕابردووە (ا) ی دەچێتەسەر.

٥ – بەرکاری ناڕاستەوخۆکە، کە (ین) ـە، سەر بە دەستەی B یە، دەگۆڕیٚ بە هی بەرانبەری لە دەستەی A کە (مان) ـە و دەچێتە سەر پێشبەندەکە ، بەم جۆرە:

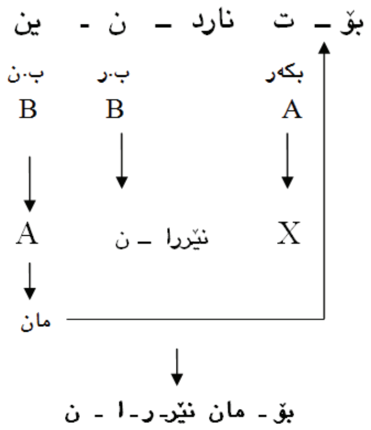

لە ئەنجامدا ڕستەکە دەبێتە:

بۆمان نێرران.

ئەگەر کاتی کارەکە داهاتوو بێ کە تێیدا بکەر بە ڕاناوی لکاوی کۆمەڵی B و هەردوو بەرکار بە کۆمەڵیA دەردەبڕێن ، بەرکارە ڕاستەوخۆکە (ب.ر) لە شوێنی خۆی دەمینێ و بەرکارە ناڕاستەوخۆکە (ب.ن) دەگۆڕێ بە ڕاناوی لکاوی دەستەی B ی بەرانبەر و دەچێتە سەر کارەکە.

پێشبەند – بەرکاری ناڕاستەوخۆ A – بەرکاری ڕاستەوخۆ A ڕەگی کار – بکەر B

کە دەگوێزرێتە نادیاری:

١ – بکەر کە سەر بە B یە لادەبرێ. (X).

٢ – ڕەگی داهاتووی کارەکە وەردەگیرێ و هەموو کەرەسە ئەسپێکتییەکان لە شوێنی خۆیان دەمینێنەوە.

٣ – (ر) ی بکەرنادیاریی دەخرێتە سەر.

٣ – کاتی کارەکە داهاتووە (یێ) ی دەچێتە سەر.

٤ – بەرکاری ناڕاستەوخۆ کە سەر بە A یە ، لە شوێنی خۆی دەمینێ.

٥ – بەرکاری ڕاستەوخۆ کە سەر بە A یە دەگۆڕێ بە هی بەرانبەری لە B دا و دەچێتە سەر ڕەگی کارەکە.

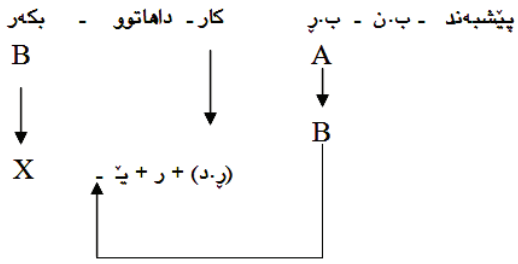

یاسا ژ ٩

وەك لە ڕستەی :

بۆتانی دەنێرین (ئێمە ئەو بۆ ئێوە دەنێرین)

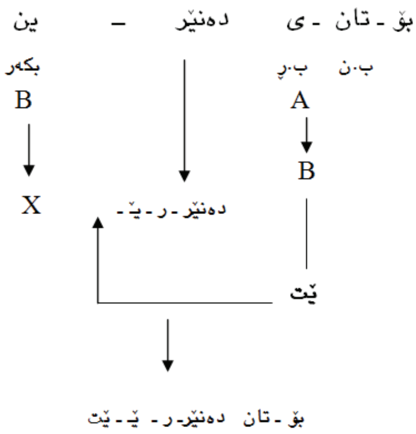

بە سەپاندنی یاسای فۆنۆلۆجیی بوونی دوو (ێـ) بە یەك (ێـ + ێـ = ێـ)

ڕستەکە دەبێتە:

بۆتان دەنێررێت

بـە پێـی پێـڕەوی collapsing دەشـێ هـەموو یاسـاكانی گوێزانـەوەی ڕستەی مۆرفۆسینتاكسی تێك بچرژێنرێن ، بكرێن بە یەك. بەم جۆرە:

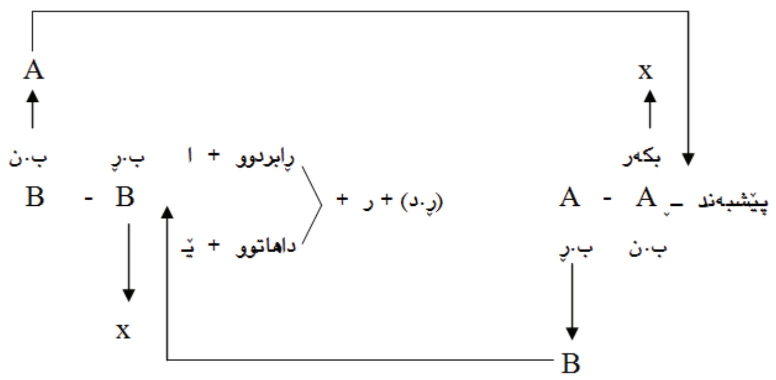

......یاسا ژ ۱۰

واتا:

دوای وەرگرتنـی ڕەگـی داهـاتوو و خستنەسـەریی نیشـانەی بكـەر نادیـاری و كات، ڕاناوە لكاوەكانی بەركاری ڕاستەوخۆ لە داهاتوودا و بەركاری ناڕاستەوخۆ لە ڕابردوودا، سێتەكانیان ئاڵوگۆڕ دەكەن و بەپێی یاساكانی شـوێن، شـوێنی خۆیـان داگیردەكەن.

تێبینی

لە گوێزانەوەدا ، هەر پاشگر و پێشگرێكی مۆرفۆلۆجی و سینتاكسی كە لەگەڵ كارەكەدابێ ، لە شوێنی خۆیاندا دەمینێنەوە. وەك لە:

پێی ڕانەسپاردبوونین . (ئەو ئەوانی بە ئێمە ڕانەسپاردبوو)

لەم ڕستەیەدا:

(ڕا) پێشگرە مۆرفیمێكی مۆرفۆلۆجییە.

(نە) پێشگرە ئامرازی نەرێیە. مۆرفیمێكی ڕێزمانییە.

(بوو) پاشگرە نیشانەی کاتی ڕابردووی تەواوە. مۆرفیمێکی ڕێزمانییە.
بە سەپاندنی یاسای گوێزانەوەی بکەرنادیاری بەسەر ئەم ڕستەیەدا:

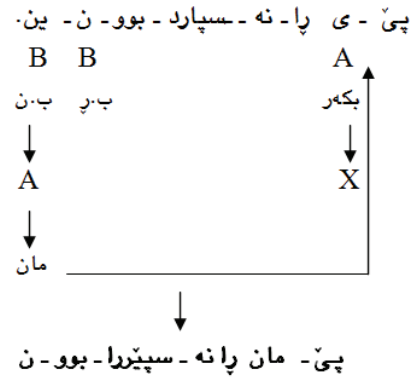

ڕستەکە دەبێتە:

پێی ڕانەسپاردبوونین

هەموو پێشگر و پاشگرەکان (ڕا – نە – بوو) لە شوێنی خۆیان دەمێننەوە.

پەراوێزەکان

١ – کرمانجیی خواروو.

٢ – (x) نیشانەیە بۆ نەبوونی هیچ شێوەیێك (مۆرفیمی سیفر). یا لابردنی کەرەسەیێك.

ڕاناوی لکاوی کەسی سێیەمی کات داهاتوو گەلێ ئەلەمۆرفی هەیە . لەم باسە تەنیا ئەم دوو ئەلەمۆرفە خراونەتە ڕوو (x ـ ێت) چونکە لە دارشتەی مۆرفۆسینتاکسیدا هەر ئەم دووە دەردەکەون .

بۆ ڕاناوی لکاوی کەسی سێیەمی تاك سەیری ئەم سەرچاوانە بکە:

وریا عومەر ئەمین (١٩٨٧) کەی (ات) و کەی (ێت) ؟ . گ.ڕۆژی کوردستان. ژ ٧٠

———— (١٩٩٨) کەسی سێیەمی تاك. ڕۆژنامەی هاوکاری ژ ٢٨٦١ ڕۆژی ١٩٩٨/٣/٨

———— (٢٠٠٢) لێکۆڵینەوەیێکی مۆرفۆفۆنیمی. گ. کۆڕی زانیاریی عیراق ـ دەستەی کورد. ژ (٢٩ و ٣٠) ل ٢٩١ ـ ٢٩٧.

٣ – یەکەم جار یاساکانی شوێنی ڕاناوە لکاوەکان لە لاپەڕە (٦٦ – ٦٩) ی ئەم نامەیەدا خراوەتە ڕوو.

Amin , W.O. (1979) Aspects of the verbal construction in Kurdish. Thesis Presented to the University of London. Published by Kurdish Academy. Series No. 114. Hawler.

٤ – ئەم یاسایە بۆ یەکەم جار لەم وتارەمدا خراوەتە ڕوو:

وریا عومەر ئەمین (١٩٩١) ڕاناوی لکاو لە بکەر نادیاردا. ڕۆژنامەی (العراق) ٤٦٤٧ ی ١٩٩١/٤/١٥.

* سوپاس بۆ مامۆستا (فەیسەڵ غازی محەمەد)ی بەشی کوردیی زانکۆی بەغداد بۆ هاریکاری.

سەرچاوەکان

1 – Amin , W.O. (1979) Aspects of the verbal construction in Kurdish. Thesis Presented to the University of London. Published by Kurdish Academy. Series No. 114. Hawler.

٢ – وریا عومەر ئەمین (١٩٨٦) ڕێزمانی ڕاناوی لکاو. دەزگای ڕۆشنبیری و بڵاوکردنەوەی کوردی. ز. ژ ١٤٧. بەغداد.

٣ – ———— (١٩٩١) ڕاناوی لکاو لە بکەر نادیاردا. ڕۆژنامەی (العراق) ٤٦٤٧ ی ١٥–٤–١٩٩١

٤ – ———— (١٩٩٢) لە پەیوەندییەکانی بکەر نادیار . گ. ڕۆشنبیری نوێ. دەزگای ڕۆشنبیری و بڵاوکردنەوەی کوردی . ز ژ ١٢٩ ل ١٨ – ٢٢.

ملخص البحث

اللغة الكردية من اللغات الصرفنحوية المعقدة التي يمكن فيها صياغة جملة تظهر فيها الفاعل والمفعول المباشر والغير مباشر بضمائر متصلة تتبادل أدوارها بتغير الزمن من الماضي إلى المضارع وبالعكس. هناك مجموعتان من الضمائر المتصلة في اللغة الكردية ، ترمزان بـ (A) وتشمل (م – ت – ى – مان – تان – يان) و (B) وتشمل (م – يت – x / يَت – ين – ن – ن).. مجموعة A التي تظهر كفاعل مع المتعدي الماضي ، تظهر كمفعول (مباشر وغير مباشر) مع المتعدي المضارع. مجموعة B التي تظهر كفاعل مع المتعدي المضارع ، تظهر كمفعول مع المتعدي الماضي وكما موضح في الجدول الآتي:

الدور	زمن الفعل	
	ماضي	مضارع
فاعل	A	B
مفعول	B	A

لتحويل جملة المبني للمعلوم للتركيب (الصرفنحوي) إلى المبني للمجهول:

١ – يحذف الضمير ألفاعلي.

٢ – يشتق الجذر المضارع للفعل.

٣ – يضاف علامة المبني للمجهول (ـ رِ) إلى الفعل.

٤ – **إذا كان زمن الفعل في الماضي:**

أ – يضاف علامة الزمن الماضي (ـ ا) للفعل.

ب – يستبدل ضمير المفعول الغير مباشر من مجموعة (B) إلى (A) الذي يتحرك ويتصل بحرف الجرpreposition.

إذا كان زمن الفعل في المضارع:

أ – يضاف علامة الزمن الماضي (يـَ) للفعل.

ب – يستبدل ضمير المفعول الغير مباشر من مجموعة (A) إلى (B) الذي يتحرك ويتصل بجذر الفعل.

هذا البحث محاولة لتبيان القوانين التي تتحكم بهذا الجانب من اللغة الكردية.

Abstract

In Kurdish language two different sets of personal suffixes are identified .. Set (A) (m – t – i: - ma:n – ta:n – ya:n) and set (B) (m – i:t – 0/ a:t / e:t - i:n – n – n).

They perform two different tasks in opposite tenses, as shown in the following diagram::

Function	Tense	
	Past	Present
Subject	A	B
Object	B	A

To transfer a Morphosyntactic construction in which the subject, direct object and indirect object are expressed by personal suffix pronouns:

1 – The subject personal suffix pronoun is deleted.
2 – The present stem of the verb is taken.
3 – The passive marker (-r) is added.
4 – If the tense of the verb was in past:
  a – The past tens marker (- a:) is suffixed to the stem of the verb.
  b – The indirect personal pronoun suffix, which is from set (B), will be replaced
by its counterpart from set (A) and will move to attach the preposition.

If the tense of the verb was in present:
  a – The present tens marker (- e) is suffixed to the stem of the verb.
  b – The direct personal pronoun suffix, which is from set (A), will be replaced by
its counterpart from set (B) and will move to attach the verb stem.

This paper is an attempt to show the rules that govern this phenomenon.

مۆڕفۆفۆنۆسینتاکس

ئەم باسە لە گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی
ژمارە (٢٣)ی ساڵی (٢٠١٢) دا بڵاوکراوەتەوە.

(**دەمانبینیت**) دارِشتەییێکی پۆلۆسینسیتیە[١] ڕستەییێکی لێڵە[٢] لە قالَبی وشەییێکدا ، بەلای کەمی ئەم دوو واتایە دەگەیێنیٚ:

ا ــ تۆ ئێمە دەبینیت. (ئیستا)

ب ــ ئێمە تۆمان دەبینی. (جاران)

واتا ڕستەی (دەمانبینیت) دوو بنجی هەیە. سیٚ جۆر یاسای گوێزانەوەی ڕێزمانی (سینتاکسی – مۆڕفۆلۆجی – فۆنۆلۆجی) ، کە هەریەکە سەر بە ئاستێکە ، بەشداری دەکەن لە ئەنجامدانی.

ئەم باسە هۆی ئەم لێڵییە دەخاتە روو و زاراوە بۆ ئەم دیاردەیە پێشنیاز دەکات.

لە زمانی کوردیدا دوو جۆر ڕاناو هەیە. (جودا و لکاو) جۆر و ئەرکیان لەم خشتەیەدا خراونەتەڕوو:

ژمارە	کەس	جودا	لکاو: ڕابردووی تێپەڕ (A)	لکاو: ڕابردووی تێنەپەڕ و داهاتووی تێپەڕ و تێنەپەڕ (B)
تاک	١	من	م	م
	٢	تۆ	ت	یت
	٣	ئەو	ی	٠ ـ / ێت – ات

کۆ	١	ئێمە	مان	ین
	٢	ئێوە	تان	ن
	٣	ئەوان	یان	ن

ڕاناوە لکاوەکان لەگەڵ کاردا دەردەکەون بۆ دەربڕینی ڕێکەوتن لە نێوان بکەر و کاردا. واتا ڕۆڵی بکەری دەبینن.

ژمارە	کەس	جودا	لکاو			
			ڕابردووی تێپەڕ	ڕابردووی تێنەپەڕ	داهاتووی تێنەپەڕ	داهاتووی تێپەڕ
تاک	١	من	کرد ـ م	چوو ـ م	دەچـ ـ م	دەکە ـ م
	٢	تۆ	کرد ـ ت	چوو ـ یت	دەچـ ـ یت	دەکە ـ یت
	٣	ئەو	کرد ـ ی	چوو ـ	دەچـ ـ ێت	دەکـ ـ ات
کۆ	١	ئێمە	کرد ـ مان	چوو ـ ین	دەچـ ـ ین	دەکە ـ ین
	٢	ئێوە	کرد ـ تان	چوو ـ ن	دەچـ ـ ن	دەکە ـ ن
	٣	ئەوان	کرد ـ یان	چوو ـ ن	دەچـ ـ ن	دەکە ـ ن

دەستەی (A) (م ـ ت ـ ی ـ مان ـ تان ـ یان) بە یەکەمی ئەم بەشانەی ڕستەوە دەلکێ ، بەم ریزە:

١) ـ بەرکاری ڕاستەوخۆ

٢) ـ بەرکاری ناڕاستەوخۆ

٣) ـ پێشبەند

٤) ـ یەکەم پێشگر

٥) ـ ڕەگی کار ....(یاسا ژ ١)

واتا

١ ـ ئەگەر بەرکاری ڕاستەوخۆ لە ڕستەکەدا هەبوو ڕاناوە لکاوەکە پێیەوە دەلکێ.

ـ ئەوان **دیاری ـ یان** بۆ ئازاد نەدەنارد.

٢ – بەرکاری ڕاستەوخۆ نەبوو بە بەرکاری ناڕاستەوخۆوە دەلکێ:

ئەوان بۆ **تۆ ـ یان** نە دەنارد.

٣ ـ بەرکاری ڕاستەوخۆش نەبوو بە پێشبەندەوە دەلکێ:

ئەوان **بۆ ـ یان** نەدەنارد.

٤ـ پێشپەند نەبوو بە پاشگری یەکەمەوە دەلکێ

ئەوان **نە ـ یان** دە نارد.

ئەوان **دە ـ یان** نارد

٥ ـ پاشگر نەبوو بە ڕەگی کارەوە دەلکێ :

ئەوان **نارد ـ یان**.

دەستەی (B) (م ـ یت ـ ێت/ات ـ ین ـ ن ـ ن) هەمیشە بە ڕەگی کارەوە دەلکێ.

...........(یاسا ژ ٢)

ڕاناوە لکاوەکان جگە لە ئەرکی (بکەری) ئەرکی (بەرکاری) ش دەبینن[٣].

واتا ڕاناوی جودای ڕستە دەشێ بە ڕاناوێکی لکاوی سەر بە هەمان کەس و ژمارە جێگیر بکرێ. ئەمە بە پێی ئەم یاسایەی لەم خشتەیەدا خراوەتە روو دێتە ئەنجام:

ئەرك	کات	
	ڕابردوو	داهاتوو
بکەر	A	B
بەرکار	B	A

واتا :

١ ـ ئەگەر (بکەر) سەر بە دەستەی (A) بێ ئەوە (بەرکارەکە) بە ڕاناوێکی لکاوی سەر بە دەستەی (B) جێگیر دەکرێ.

٢ ـ . ئەگەر (بکەر) سەر بە دەستەی (B) بێ .. ئەوە بەرکارەکە بە ڕاناوێکی لکاوی سەر بە دەستەی (A) جێگیر دەگرێ.

ڕاناوە جێگیرکراوەکە بە پێی یاساکانی شوێن ژ١ و ٢ شوێنی خۆیان دەگرن.

لە ڕستەی:

تۆ ئێمە دەبینیت.

تۆ ـ بکەرە

ئێمە ـ بەرکارە

دە ـ ئەسپێکتە ، ئامرازی بەردەوامییە.

بین ـ ڕەگی داهاتووی (بینین) ـە.

بۆ جێگیرکدنی بەرکار (ئێمە) بە ڕاناوێکی لکاو:

١ ـ کاری ڕستەکە (بین) تێپەڕە و کاتەکەی (داهاتووە).بە پێی خشتە ژ ٣ گەر کات داهاتوو بێ بکەر لە دەستەی (B) دەبێ . لێرە ڕاناوی بکەری (یت) ـە کە سەر بە دەستەی (B) ـە.

٢ ـ بۆ (بەرکاری) روو لە دەستەکەی تر دەکەین. واتا دەستە (A). تێیدا (مان) بەرانبەر (ئێمە) یە.(مان) جێی (ئێمە) دەگرێ .

٣ ـ (مان) کە سەر بە دەستەی (A) یە ، بە پێی یاسای شوێن ژ 1 بە یەکەم پێشگرەوە دەلکێ ، کە (دە ـ) یە.

٤ ـ بە پێی یاسای (بکەرلادان) ی بە ئارەزوو دەشێ (تۆ) لابرێ و رستەکە دەبێتە:

دە ـ مان ـ بین ـ یت

دەمانبینیت ...... (تۆ ئێمە دەبینیت)

٥ ـ دەشێ (ت) ی ڕاناوی (یت) بەیاسایێکی بە ئارەزوو لابرێ ، لە ئەنجامدا ڕستەکە دەبێتە:

دەمانبینی

له ڕستەی :

ئێمە تۆمان دەبینی.

ئێمە ــ بکەرە

تۆ ــ بەرکارە

مان ــ ڕاناوی لکاوی بەرکارییە.

دە ـ ئەسپێکتە، ئامرازی بەردەوامییە.

بینی ــ ڕەگی ڕابردووی (بینین) ــە.

بۆ جێگیرکدنی بەرکار (تۆ) بە ڕاناوێکی لکاو:

١ ــ کاری ڕستەکە (بین) تێپەڕە و کاتەکەی (ڕابردووە). بە پێی خشتە ژ ٣ گەر کات رابردوو بێ بکەر لە دەستەی (١) دەبێ لێرە ڕاناوی بکەری (مان) ــە کە سەر بە دەستەی (A) ــە.

٢ ــ بۆ (بەرکاری) روو لە دەستەکەی تر دەکەین. واتا دەستە (٢). تێیدا (یت) بەرانبەر (تۆ) یە.(یت) جێی (تۆ) دەگرێ .

٣ — بە پێی یاسا ژ (2) دەچێتە شوێنی خۆی کە ڕەگی کارەکەیە.

٤ — (مان) بەڕەڵڵا بوو و بێ پەناگە مایەوە. بە پێی یاسای شوێن ژ 1 ئەگەر ئەگەر بەرکاری ڕاستەوخۆ و بەرکاری ناڕاستەوخۆ و پێشبەند لە ڕستەکەدا نەبوو ، دەستەی یەکەمی ڕاناوە لکاوەکان بە یەکەم پێشگرەوە دەلکێ. لێرە بە پێشگری (دە ـ) وە دەلکێ.

٤ — زمانی کوردی وەك زمانێکی (بکەر لاچ) دەشێ بە یاساییێکی بە ئارەزوو (ئێمە) لاببرێ و رستەکە دەبێتە:

دە ـ مان ـ بینی ـ یت

٥ — (ی) ی نیشانەی کاتی ڕابردوو و (ی) ی (یت) بەیاسای (تێکتوانەوە) دەبن بە یەك (ی).

دەمانبینیت...... (ئێمە تۆمان دەبینی)

هەنگاوەکانی گوێزانەوەی ڕستەی (أ) و (ب) و بۆ هاوسیماکانیان لەم وێنەیەدا روونکراوەتەوە:

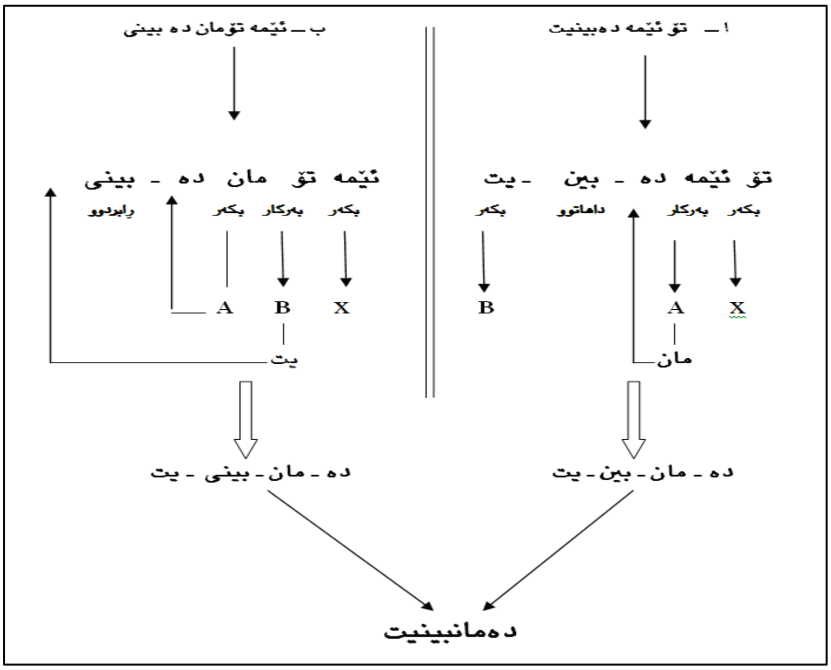

سیمای ئەم ڕستەیە دەقاودەق وەك ئەوەی پێشترە. دوو ڕستەی جیا .. دوو واتای جیا. لە دوو کاتی ڕێزمانیی جیا ، لەئەنجامی سەپاندنی دەستەیێك یاسای گوێزانەوە بۆ گواستنەوەیان لە بنجەکانیانەوە بۆ سیماکانیان ... ڕێکەوت هەردووکی کرد بە هاوسیما و بوو بە هۆی لێڵییەکە[٤].

بە سەپاندنی یاسای لابردنی (ت) ی بە ئارەزوو ئەم ڕستەیە سیمایێکی تریشی دەبێ کە ئەمەیە:

دەمانبینی

لەم جۆرە دارشتنەدا سێ جۆر یاسا (سینتاکسی — مۆرفۆلۆجی — فۆنۆلۆجی) ، هاوکات بەشدارییان کرد لە گوێزانەوەی ڕستەکان لە بنجەکانیانەوە بۆ سیماکانیان و لە چوارچیوەی وشەیێکدا دایانڕشت.

گەر ئەو دارشتنانەی کە (مۆرفۆلۆجی و فۆنۆلۆجی) بەشداری دەکەن لە ئەنجامدانیان بە یاساکانی (مۆرفۆفۆنیمی) ناودەبرێن و ئەو دارشتنانەی کە (سینتاکس و مۆرفۆلۆجی) بەشداری دەکەن لە ئەنجامدانیان بە یاساکانی (مۆرفۆسینتاکسی) ناو دەبرێن ، بەلای منەوە بۆ دارشتنی پۆلۆسینسیتیی لێڵ (مۆرفۆفۆنۆسینتاکس) زاراوەیێکی گونجاوە .

پەراوێزەكان

١ ـ بۆ پێناسەی (پۆلۆسینسیتی) Polosynthetic سەیری ئەم وتارە بكە :

وریا عومەر ئەمین (٢٠٠٧) كوردی زمانێكی پۆلۆسینسیتییە. گ. نووسەری نوێ . ژ ٣٦.

لە ل ١٥١ — ١٥٣ ی كتێبی (پیتۆكەكانی زمانەوانی) ئاراس ٢٠١١ ش دووبارە بڵاوبۆتەوە.

٢ ـ سەیری ئەم سەرچاوانە بكە:

وریا عومەر أمین (١٩٩٥) لێڵی لە زمانی كوردیدا. گ. ڕۆشنبیری نوێ. ژ ١٣٦ ل٦٦ — ٦٩.

لە ل ٢٩٣ — ٣٠٠ ی كتێبی (ئاسۆیەكی تری زمانەوانی) ئاراس ٢٠٠٩ ش بەرچاو دەكەوێ.

٣ — بۆ یاساكانی ئەم لایەنەی ڕێزمانی كوردی سەیری ئەم سەچاوانە بكە:

a) - Waria Omar Amin(1979) Aspects of the verbal construction in Kurdish. University of London. 2nd publishing 2011.by Kurdish Academy.

ب) — وریا عومەر ئەمین (١٩٨٦) ڕێزمانی ڕاناوی لكاو. بغداد.

پ) — __________ (٢٠٠٠) بەراوردییەك . گ. ڕۆشنبیری نوێ. ژ١٤٦ ل ١٦ — ٢٠.

٤ — ئەم دیاردەیە ، یەكەم جار لە ل ١٢ ی سەرچاوە ژ ٥ پێشكەش كرا و یاساكانی دەست نیشان كرا.

سەرچاوەکان

1 - Carr, F. (1993) Phonology.Macmillan Press. London.

2 - Chomsky, N.A. (1965) Aspects of the theory of syntax. Cambridge, Mass. MIT Press.

3 – Katamba, F. (1993) Morphology. Macmillan Press. London.

4 - Waria Omar Amin (1976) Some fundamental rules of Kurdish syntax structure. University of London. Published by Kurdish Academy (2011)

5 - _______________ (1979) Aspects of the verbal construction in Kurdish. University of London.

ملخص البحث

توجد في اللغة الكردية مجموعتان من الضـمائر المتصـلة الـتي تظهـر مـع الفعل للتعبير عن التوافق مع الفاعل يرمزان بـ A وتشـمل (م — ت — ى — مان — تـان — يـان) و B وتشـمل (م — يـت — x/ يَـت —ات — يـن — ن — ن).. مجموعة A التي تظهر كفاعل مع المتعدي الماضي ، تظهر كمفعول مع المتعدي المضارع. مجموعة B التي تظهر كفاعل مع المتعدي المضارع ، تظهر كمفعول مع المتعدي الماضي.

الدور	زمن الفعل	
	ماضي	مضارع
فاعل	A	B
مفعول	B	A

هذا البحث الذي هو بعنوان (التركيب الصرفصوتنحوي) محاولة لتفسير هـذا الجانب وتبيان سبب الغموض الذي يظهر في بعض الحالات في هذه التراكيب.

Abstract

In Kurdish sentence verb agrees with the subject NP in number and person. Two sets of personal suffixes perform these tasks. Set (A) (m – t – i: - ma:n – ta:n – ya:n) and set (B) (m – i:t – 0/ a:t / e:t - i:n – n – n). Apart from subject agreement , the personal suffixes occur as object also, in opposite tense. Their function are shown in the following table:

	Tense	
Function	Past	Present
Subject	A	B
Object	B	A

In applying transformational rules an ambiguity is created in some circumstances due to the application of some phonological rules. This paper which is entitled (Morphophonosyntax) , is an attempt to explain this phenomenon.

Complex Sentence in Kurdish

ئەم باسە لە گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی
ژمارە (٣٥)ی ساڵی (٢٠١٥) دا بڵاوکراوەتەوە

Sentences have structures that can be represented by Phrase Structure Rules (PSR). These rules are principles of grammar that specify the constituency of syntactic categories . they specify the structures of a language precisely and concisely and express the regularities of the language.

This paper which is entitled (Complex Sentences Structure in Kurdish), is part two of the book which is entitled (Some Fundamental Rules of Kurdish Syntax Structure), first published in London in 1976. It is first work that deals about Kurdish Language theoretically and comprehensively within Chomskyian SS Model of 1957

this book Since its inception has become a major source for researchers and those interested in Kurdish grammar.

In joining rules the syntactic rules of a language have an infinite capacity to join constituents and sentences regardless of their complexity. In this case the sentences which are strung together by means of the coordinating conjunctives retain a separate and equal identity, neither is a constituent of the other. This means that the relationship of the two coordinated sentences is not very different from that of two sentences separated by a fulll stop.

Usually sentences are combined in this way when they have nothing in common.

S → S – S - S …

Aheng çay lêna w Awaz kitêbî xwênd u Ŕizgar yarîy kird…

Aheng made a tea and Awaz read a book and Rizgar played…

But all elements which are the same and common in the two (or more) coordinated sentences and have the same syntactic function are deleted in the second (and third …) sentences and all elements that are different are retained and these different elements in both sentences are coordinated. Thus we can coordinate within one sentence unlimited numbers of NPs, VPs, adjectives, nouns … etc. In the sentences :

Azad nanî xward : Azad ate
Azad guĺî çinî : Azad picked flower

the subject noun phrases are the same in both sentences. Both sentences could be melted in the structure of one sentence since they have same componant parts in common.

Azad nanî xward u guĺî çinî

VP → VP - VP - VP ….

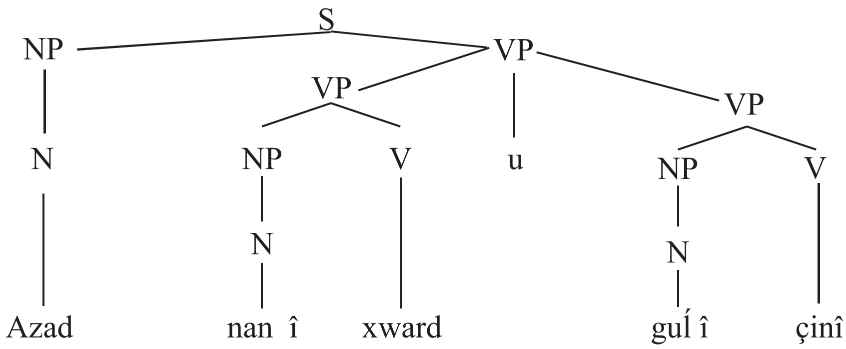

When the subject noun phrases are different, they are coordinated within one noun phrase:

Azad nanî xward
Awaz nanî xward
Ŕizgar nanî xward

Azad, Awaz and Ŕizgar in the above sentences are subject noun phrases. They have the same VP, because of that all the three sentences could be melted in the structure of one sentence:
Azad u Awaz u Ŕizgar nanyan xward: Azad and Awaz and Rizgar ate bread

NP → NP - NP - NP …

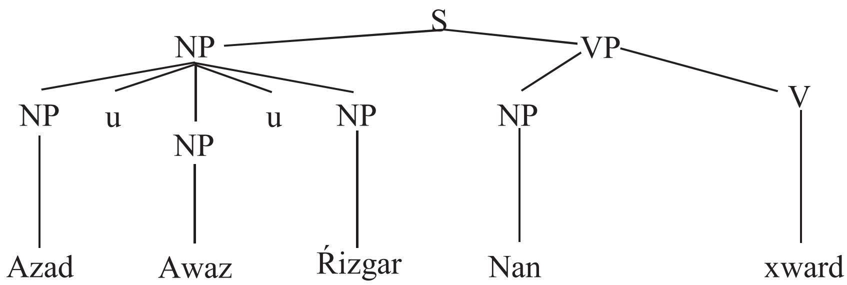

When the object noun phrases are different:
Azad nanî xward : Azad ate bread
Azad penîrî xward : Azad ate cheese
Azad mastî xward : Azad ate yogurt
Azad nan u penîr u mastî xward: Azad ate bread and cheese and yogurt

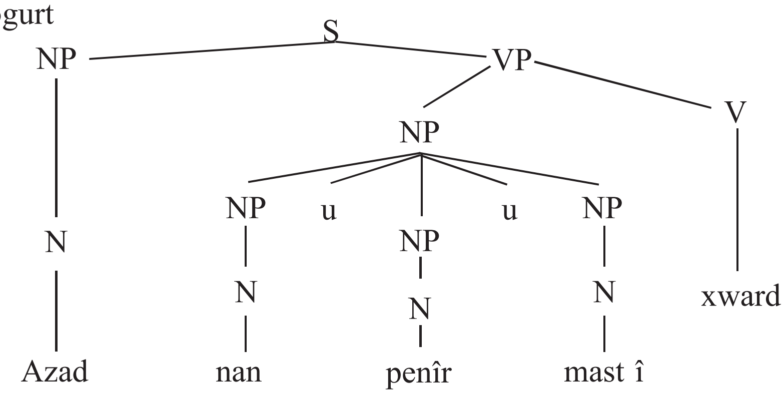

When the adjectives are the same such as in:
Azadî zîrek hat : clever Azad came
Ŕizgarî zîrak hat : clever Rizgar came

….. etc

Azadî u Ŕizgarî zîrak hatin : the clever Azad and Rizgar came

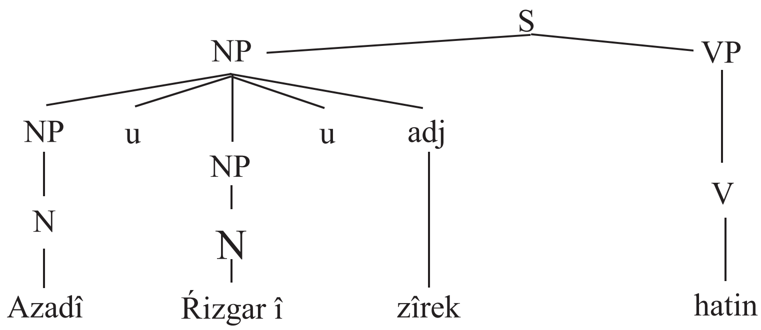

In this case an ambiguity is created. This ambiguity can be explained by the following diagram .

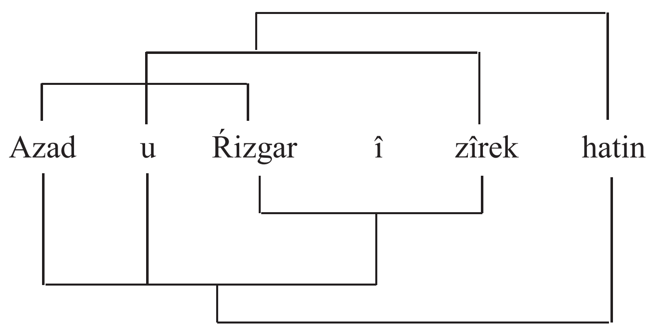

This sentence allows two interpretations.
1- Azad and Rizgar both are (zîrek).
2- (zîrek) qualifies only (Ŕizgar) .

adj → adj – adj – adj ….

Some sentences are complex in other ways. One simple sentence functions as a componant part of the other, i.e. Instead of the two sentences being joined together as equal or mixed together, one sentence functions as a componant part of the other. Sentences taking places of the componant parts of the other sentences are called (embedding sentences). The sentences which are embedded are called subordinated clauses and are classified into noun clause, adjective clause, adverb clause …..etc. Acoording to their function within the main sentence.

The complex sentence:
kuŕekey ke dwênê hat îmŕo ŕoyişt : The boy who came yesterday left today .

is basically consists of the two simple sentences :

1- kuŕeke îmŕo ŕoyişt: The boy left today
2- kuŕeke dwênê hat : The boy came yesterday .

The second sentence is embedded into the first. The embedded sentence as a whole functions as a single adjective , because of that is calld adjective clause.

To embedd the second sentence into the first, the similar NP is deleted in the second sentence and replaced by the morpheme /-e/ which means (which, who, whom, that, when), and all together are combined to the NP of the first sentence by the means of the morphem /- y /.

kuŕeke kuŕeke dwênê hat) îmŕo ŕoyişt.
kuŕeke- y ke dwênê hat îmŕo ŕoyişt .

The morpheme /-ke/ here is optional and can be deleted, but the deletion of the /-y/ will change the meaning of the sentence, because the the syntactic function of the embedded sentence will be changed, (ke) after the morpheme /-y/ means (who, whom, that) . but when it occurs without /-y/ it means (whene, while). In this complex sentence the the second sentence is embedded into the subject noun phrase of the first sentence.

NP $\rightarrow$ NP - S

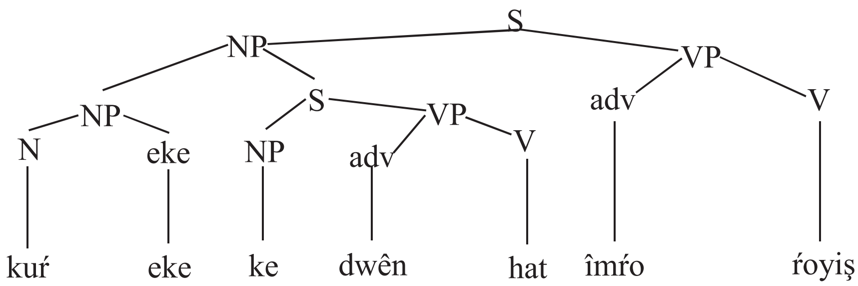

The joining rules which we mentioned before are applicable to the above and all other embedding rules to generate longer and longer sentences. That is whey there is no limit to the length of the sentences, therefore there is no limit to the number of the sentences in a language.

In the sentences :
1- kuŕeke îmŕo ŕoyişt : the boy left today
2- kuŕeke dwênê hat : the boy came yesterday
3- kuŕeke kitêbekey bird : the boy took the book

If we assume that the first sentence is the main sentence and the other two sentences are subordinated , to form a complex sentence consisting of all three, first we must apply joining rules to combine all

subordinated clause and then apply embedding rules to embed the combined subordinate clauses into the main sentence.

By joining No (2) and No (3)

kuŕeke dwênê hat u kitêbekey bird: the boy came yesterday and took the book

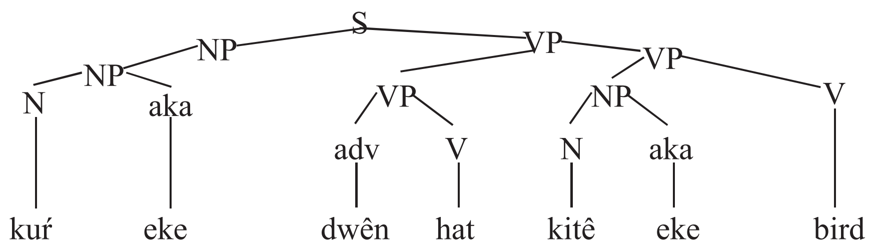

To embed the combined sentences No (2) and (3) into the main sentence No (1) by applying embedding rules .

kuŕeke (<u>kuŕeke</u> dwênê hat u kitêbekey bird) îmŕo ŕoyişt .
kuŕeke – y ke dwênê hat u kitêbekey bird, îmŕo ŕoyişt .

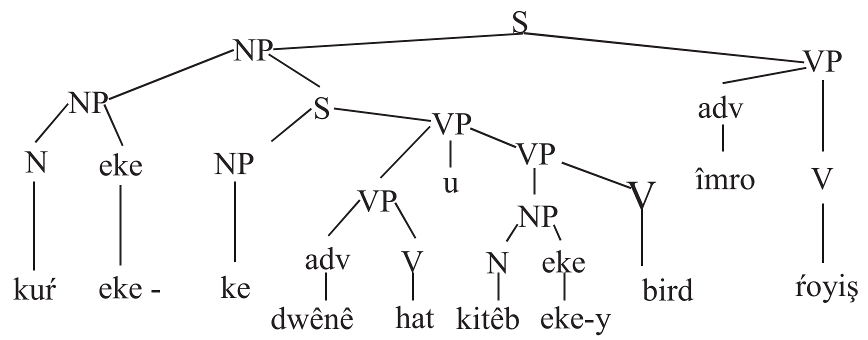

The sentence :
min demxwênd ke ew hate jûr: I was reading when he came in.

Consists of two sentence s combined by means of the embedding rules . The embedded sentence, (when he came in) has the same function as a single adverb such as (dwênê: yesterday). This kind of embedding sentence is called adverb clause. The embedded sentence is combined to the VP of the sentence by means of the morpheme /-ke/ which here means (when).

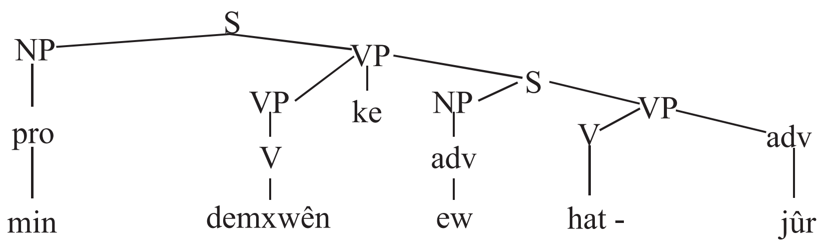

References

Bach, E. (1974) *Syntactic Theory.* Holt. Rinehart.& Winston.

Bakaev. Ch. (1973) *Izik Kurdof.* SSR. Moscow.

Bloomfield, L. (1933) *Language*. Allen & Unwin..

Chomsky, N. (1957) *Syntactic Structure*. Hague. Mouton.

---------------. (1965) *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge. Mass. MIT Press.

Fromkin, V. & Rodman, R.(1974) *An Introduction to Language*. New York.

Hockett, C.F. (1958) *A Course in Modern Linguistics*. New York: Macmillan.

Gleason. H. A. (1965) An Introduction to Descriptive Linguistics.

Lyons, J. (1970) *Chomsky* Fontana / Collins. Glasgow.

Lyons, J. (1971) *Introduction to Theoretical Linguistics.* Cambridge University Press.

Mackenzie, D.N. (1961) *Kurdish Dialect Studies*. Oxford University Press. London.

Palmer, F. R..(1971) *Grammar.* Palican.

Robins, R. H. (1971) *General Linguistics – An Introductory Survey*. Longman. London.

پوختەی لێکۆڵینەوە

ڕستەی ئاڵۆز لە زمانی کوردیدا

ئەم باسە کە بە ناوونیشانی (ڕستەی ئاڵۆز لە زمانی کوردیدا) بەشی چوارەمی کتێبی (چەند یاسایێکی بنجیی داڕشتنی ڕستە لە زمانی کوردیدا) یە کە لە ساڵی ١٩٧٦ لە لەندەن بڵاوکراوەتەوە. ئەمە یەکەم کارە کە بە هۆیەوە زمانی کوردی لە ڕووی تیۆرییەوە بەپێی ڕێبازی چۆمسکیی قۆناغی SS 1957 شیدەکرێتەوە و یاسا فرێزییەکانی زمانی کوردی دەستنیشان دەکات. تا دەرچوونی ئەم کتێبە ڕێزمانە کوردییەکان بە زۆری بایەخیان بە وشەسازی و دەنگسازی و نژادی وشە دەدا.. زۆر بە کورتی بابەتی ڕستەیان دەبڕانەوە و لە ژێر کاریگەریی ڕێزمانی عەرەبی کارەکانیان ئەنجام دەدا. دوای دەرچوونی ئەم کتێبە زمانەوانانمان بە تایبەتی قوتابییانی خوێندنی باڵا ئاشنا بوون بە ڕێبازە نوێیەکانی شیکردنەوەی زمانەوانی و کەوتنە شیکردنەوەی زمانی کوردی بەپێی ئەم ڕێبازە. نوێیە.

ئەم بەشە تەنها لە یاساکانی داڕشتنی ڕستەی ئاڵۆز لە زمانی کوردیدا دەکۆڵێتەوە کە بۆ یەکەم جار لە ساڵی ١٩٧٦ تەکنیکی هێڵکاریی ڕستەی ئاڵۆز بە بواری شیکردنەوی زمانی کوردی دەناسرێ.